МУШЬНИ ЛАШӘРИА

АХЬТӘЫ УАСЦӘА

Апоема

Аԥсны́тәи аҳәынҭқарратә шәҟәҭыжьырҭа
АҞӘА — 2014

УДК 821. 35 – 1
ББК 84 (5 Абх) 6–5
Л 47

Апоема иазкны — академик Шоҭа Салаҟаиа

Асахьаҭыхҩы Баҭал Џьапуа

Аредактор Руслан Қапба

Ажәытәӡатәи аамҭақәа инадыркны адунеитә литератураҿ иаптцоуп иеицырдыруа абырзентә ҳәамҭа, абырзентә мифологиа шьаҭас измоу ахьтәы уасцәеи аколхаа раҳ ипҳа Медеиеи ирызку аклассикатә ҩымҭақәа (Еврипид итрагедиа «Медеиа», Аполлони Родостәи ипоема «Аргонавтика» уҳәа ашедевртә ҟазшьа змоу арҿиамҭақәа). Акоуп, хадарала, убарҭ зегьы традициала ирҳәо, изыҡәныҟәо: ахьтәы уасцәа иашьҭаны иааиуа абырзенцәа рапхьагылаҩ Иасон бзиа дызбаз Медеиа длыпсахуеит лаб Ҳаит (Еет), дицхраауеит луаажәлар рзыҳәа ипшьаз ахьтәы уасцәа амҵарсраҿы, дҭалырхоит лашьа гәакьа Апсырҭ, илгәаҕьуеит иакымкәаиҩбамкәа уаҩ ихахьы изаамго ауаҕеимшхарақәа.

Апсны жәлар рпоет Мушьни Лашәриа ипоема «Ахьтәы уасцәаҿ» ари ажәытә миф шьаҭанкыла ипсахуп: ҳапхьа дцәыртцуеит хара змам, имтцарсу, злахьынтца мариам Медеиа. Иаабоит уи дызҭагылоу азалымдара, нышәашьа змам лыхҩахара. Аҩымҭаҿ хадара рыҭаны ицәыргоуп ажәытә ҳабацәа рхаантәи ауаа ҕәҕәақәа, урҭ рҟазшьа цьбара, ргәамч, рфырхатцара. Апоемаҿ инарҭбаау аҭып рымоуп апсуа жәлар аханатә аахыстәи рҳәамҭақәа — репос, рмифологиатә дунеи. Арҿиамҭаҿ идеиа хадас иҟоуп милаҭ рацәа еидызкылоз Ҟылҕьҭа — Колхтәыла ашьагәыҭ уаапсыра иреиуаз ҳауаажәлар апоезиатә ажәа ҳарак рызкра, рхақәитреи рхьыпшымреи рыбзарӡы. Абас шакәгьы, апоет ибжьы, иажәа рызхоуп аиаша-тцабырг гәхьаас измоу ауаатәыҩса рынамыс, ридеал.

Иазгәаҭатәуп ари аҭыжьымҭа автор акырӡа дзыцклапшны, абыртцкал итцхны ирхиаз, насгьы еиҳа ихаҭәааау ак акәны ишыҟоу.

Мушьни Лашәриа

АХЬТӘЫ УАСЦӘА

* * *

Ицәырга убасҟан, Рарира, уа уашәа,
Орфеигьы иҭга, ҳаимызҵәауаз дрыцын!
Ицәырга, иркаҩ, уаҳәшьаҵәҟьа илызкушәа,
Уаҳәшьа дукәыхшоуп, уашәаҿ сумырӡын! —
Уи ҳадгьыл гәырҩала иаҟәгоу ирызкызааит,
Урҭ рызбахә, са сызбахә рҵабырг иатәызаауп!..

I

АԤСЫРҬ

Уи аҵх са сзыҳәа иразымызт,
Иҵәцамызт, — дақәшәихьан анцәа!
Уи ашьыжь избахьаз шьыжьымызт,
Иаакылҟьеит аибашьцәа-аҿецәа!

Иаакылҟьеит —
Згәаҟра иаргәаҭеиуа:
— Колхида иамҟәыҵырхит аԥсҟы!
Дыргеит, дыргеит,
Дыргеит Медеиа!
Иргеит ҳахьтәы уасцәа —
Ҳразҟы…

Дыдран, мацәыс-кшаран аколхаа
Ауха ҳаԥсабара зҿыз.
Ихжәеит уи аџь-махәҭа ауха,
Наџьнатә ахьтәы уасцәа зыхшьыз!

…Ихылеит аԥҭа еиқәаҵәа дуқәа —
Амра мҵарс ирыма ицеит!

Иазнымкылт ашьха алаҕырӡҟәа,
Иазнымкылт сгәы,
Имцаха ибылӡеит!

Иргылт иахҭынра, Колхтәыла,
Уи аԥсҳа ҵьбара Ҳаиҭ!..
Абар, ҳивагылт абҵьарла
Иара иҵеи лаша Аԥсырҭ!

Иласит, иԥрит аколхаа-сашьцәа,
Ҳрыхьӡарц аҟәылацәа-арҳәцәа,
Ргәыхәтәы иахьаҳмыгӡарц ашьажәцәа,
Ицо ашацкыраз ҳаимҵәа!..

Ихиан ҳашхәа-ҕбаҟәа. Ҳнеин
Амшын ҳанхылеит,
Ҳгәы ҳаго.
Изҟәаҳкыз — шьамҩан, иуадаҩын:
Ҳара ҳахьӡар акәын «Арго».

Еицхылеит жәиԥшь ҕба амшын аҿ,
Иҭан хнҩажәаҩык ҕбакы! —
Урҭ ԥышәан аибашьраҿ... Ҳашиашаз,
Ҳаҭрыст, ҳаннамкыло акы!

Ҳаԥсҳа ихьӡыла, амшын нцәа,
Ҳаиҭ ҳиашьапкит: уҳахә!
Амшын уаа, амшын ахацәа рхацәа,
Аҵәҟәырԥ ҳреисароуп еиҭах...

Геи-шьхеи рынцәахәы Ажәеиҧшьаа
Иныҳәагь ҳацуп, иҳазшоуп!
Ҳанрыхьӡа, урҭ анаҳзыҧшаа —
Имҵарсны ирго еиқәырхоуп!

Ашхәарынҟәаҩцәа еицнаргоит,
Инеиуеит ҳашхәақәа ҧсааҵас!
Рҽеиҭныҧсахлауа рыҽхәыржәоит,
Ажәҩа иаҵыршьуеит убас…

Ҳабҵьар,
Ҳаибыҭашьа ҟәнаҳшьом,
Ҳнеиуеит ацәқәырҧқәа ирыҧго.
Мчыбжьык иахысхьан еиҧш, иҩашьом:
Абан, абан,
Абан — «Арго»!

Уи ҧшын амшын-гә аҟны.
Рыҧсыршьон,
Риааира еигәырӷьон арҳәцәа.
Колх зхылаҳәоу ихьмыӡӷыршьон
Абас еиҧш иахьыҧҽыз рцәа!

Иеиқәҿахҭит аибашьцәа:
«Ҳамшәароуп,
«Арго» ҳагәыдлароуп хаха!
Ҳҭахозар — ҳазынтәык ҳҭахароуп,
Хынҳәышьа ҳамаӡам шьҭахьҟа!

Иахьоуп ҳаԥсадгьыл ҳанадыруа,
Ҳаназықәаԥаша ҳазгәаҟ.
Иахьоуп Ҟылӷьҭа ануазыруа —
Хьмызӡӷ амгац ҳабацәа рбираҟ!»

Аԥсҭҳәеи ацәқәырԥқәеи ҳаҿрылак,
Маҷ-маҷ ҳазааигәахон «Арго».
Ҳарбеит — рҿеибырҭеит иаразнак,
Иԥшуп, идырым ҳаилзырго!..

Ԥхьа инеиуеит ҳаӷбақәа! —
Урҭ акәшеит,
Иҭаркт захьынҵьара «Арго».
Аколхаа илакәушьашаз ҳалшеит:
Ҳақәԥеит —
Иҳалшаша иаԥго!

Идырмацәысуеит, идырӷьеиҩуеит
Арҳәцәеи аколхааи ҳахҿақәа.
Иасон иԥра-ӷба иазнеиуеит
Ишҳамаркны иҟоу ахҿа-хқәа.

Иаҳҿагылоуп имаҭаԥшьха,
Ақәылацәа рыӷба ӷәӷәоуп.
Хьаҵрак ҳақәӡамызт аколхаа —
«Арго»
Ақәны-ԥра шкәакәа рӷӷоуп!

Амшын шәуп аколхаа ҳшьала,
«Арго» ҳахәнеит ирацәаҩны.
Уа ҳаилалт напышьашәала,
Амра ҧшын ишанханы!

Аҧсырҭ уаҩ дихәомызт! — изыҩит,
Далкаа иабашьуан убра…
Игәы-иҧсы еимдо ирҭаҩит:
«Ма аиааира ма аҧсра!..»

Еилаҳшьуеит аҧса, аҳәа, аҟама,
Аршәаа иасуеит ахҿақәа.
О, сгәы ааҭрысит: ҳаҵахама?!
Иҭахама ҳҩызцәа —
Адауқәа!

Абар, Аҧсырҭ Медеиа лзыҳәа,
Иаҳәшьа лзы дҭахоит абра! —
Псы зхоу рахьтә имоу аҿыҧныҳәа? —
Даҧылеит хаҵала аҧсра!..

Аҧсырҭ, Аҧсырҭ! — ахаҵа ихаҵа,
Ҟылӷьҭа аҧсҳа Ҳаиҭ иҧа,
Абра ҳаицәызӡама наӡаӡа,
Ушьала иушәыма аҵәқәырҧа?..

Абас аҿны шьыбжьон ҳдырҳәыма?
Зда ҧсыхәа ҳамам харахо…

Ҳаиҭ идунеи лашьцама?
Иҧҳаи ахьтәы уасцәеи иҧхо?

Аҧсырҭ, Аҧсырҭ, о, аб игәыҕра,
Ибашам уаҳа улакҭа!..
Уара иузыҧшын Колхтәыла аҳра,
Закә жәабжьуи инеиша уахь уажәшьҭа?!

Мап, идыр, ари сзанышәом,
Иеиҕьуп аҟамзаара, аҧсра!..
Абар, иуам ақәылаҩ-мӡышәа,
Игароуп ҳмазара хара!..

Идраҕеит аибашьцәа-афырхацәа,
Хьыӡла-ҧшала ииеит абра,
Ирыхәхеит Иасон ишьажәцәа,
Ироут амшынаҿ адамра.

Иасон дыҳәҳәон уажәы-уажә арҵәаа,
Ивагылаз ир ҭахон.
Напышьашәала, инапқәа ҧхьарҵәа,
Еллада агәымшәара ихьчон.

Инеиҿасит иаҳәеи саҳәеи,
Ҳуаӡәк наӡаӡа уа дҭахарц.
Гәаныла ҳа ҳазшаз симыҳәеи —
Аколхаа ҳабџьар уи дахәхарц!

Имахәҿа смахәҿа аиҧш иӷәӷәазаап,
Ҳабџьар ацыҧхь ацрыддуан.
Аха ус анцәа иҳәахьазаап:
Аколхаа ҳзыҳәа идыдуан!

Абар, амра ҵаҟа иҭалон,
Ҳара ҳабџьаркәа еиҿакшон,
Ашәаҧшь ҟаҧшь амшын ихиаалон,
Ашьеи ашәаҧшьи еилыҧхон.

Абар, ҽазнык…
Егьсыгым,
Сҟама —
Сҟама аӷрысҳәаап агәылшьап!
Иҭрыст уа рҧызаҩ ихьчараҳәа, -
Урҭ сырҧыхьашәарым, мап!

Алыцәҳа сҳәынҷан сыҟәыртцарцу,
Са срытҟәарцу? —
Исҿаххын…
Ас абра срымҧыхьашәарцу?!
Сыҧоит сышхәахь! —
Ӷәӷәала сҳәын…

Ашәаҧшь ҟаҧшь амшын ихиаалоит,
Аҧсымра харць-шәахәакәа ҳтцо.
Ацәқәырҧ хьанҭакәа еижәылоит,
Са салоуп сашьцәа ршьа, сызсо!

Аколхаа исывагылаз нымхеит,
Иҭахеит, о, алымқәа-адауқәа!
Ҳара ҳзыҳәан иразымхеит
Иаҳгәыдыҽҽало ацәқәырҧақәа.

Сараӡәк сашәацьҳәаҩхеит Колхида, —
Ҳазқәа рмеихеит ҳаӷацәа!
«Арго» ццакуан…
Иҧшын Еллада,
Ицон ақәылацәа-арҳәацәа.

Ицон…
Ацәқәырҧқәа гәаҭеиуа,
Рҽеилаҧыххаауа инеишьҭалт…
Ус лыҵәаабжь ааҩт, са сахь Медеиа,
Сылаҧш лықәшәартә еиҧш дрыцәхалт!

Дыркын уа аибашьцәа,
Уи лыҳәҳәабжь —
Жәҩан ахь ацәқәырҧқәа агон!
Дырҧахуан аибашьцәа,—
Уи лыҳәҳәабжь —
Амца угәы иацранаҵон…

Дрыцәцарц лыҧсадгьыл иаӷрагылаз
Аҽерымпыҵжәара даҿын.
Деихон са сышҟа —
Далаҧаларц
Лашьцәа ҳшьала ишәыз амшын.

Инанылт нааӡаӡа сгәы ахәра,
Иахьӡеит, о, сыжәҩан зегь ашәшьы,
Ҳәаак амамызт лгәаҟра,
Аеҵә кыднахуан лыбжьы!

Дыргеит, дыргеит, илыхәауада —
Атәым-уаа ргәыхәтәы иахьӡоит!
«Арго» ццакуеит…
Иԥшуп Еллада,
Абар, Медеиа дхарахоит!

«Арго» шәиԥхьызны, саныӡбо,
Са сажәа ус ахы сырхоит:
— Ибымҳәан, Медеиа, бзиа бшызбо,
Ибымҳәан, Медеиа, бҭадырхоит!..

Дырԥахт ашьажәцәа аҟыԥ-сыԥҳәа,
Идыдуеит, о, ажәҩан зегь лаго.
Исхамацәысуеит аҵыр-ҵырҳәа,
Инеиуеит ԥсаатәушәа «Арго» —

Абан, даалывагылт Иасонгьы,
Ахьтәы уасцәа ижәҩа ихшьуп…
Сыԥсадгьыл гәакьа ажәытә-аҿатәгьы
Ирхыччоуп,
Ирҿаасҭоуп,
Ишьуп!..

* * *

«Арго» ццакуеит, иннажьт Колхида,
Абан, уи анасыԥ зго…
Иблаҟыблаҵәоит Еллада,
Ицоит Елладаҟа «Арго».

Ицоит —
Ишқәылаҩу дырдыруа,
Ишьаарҵәыроуп аҭоурых:
Идәықәуп — алаҳәа ахаҟыруа,
Идәықәуп — агәылшьап аҟәых!

Еллада зхыҽхәо еибашьыгоуп,
Ҽа уск иазкым, ҽа уск иазцом!
«Арго» ҭархагоуп, ихырҵәагоуп,
Иахьнеиуа аԥсҭазаара ҕьацом!

Насыԥны иԥхьаӡоит Иасонгьы,
Ахьтәы уасҵәа ижәҩа ихшьуп!
Сыԥсадгьыл гәакьа ажәытә-аҿатәгьы
Ирхыччоуп,
Ирҿаасҭоуп,
Ишьуп!..

Ишьҭихт, абар, аа, икифара —
Аиааира дақәныҳәоит Орфеи!..
Дгьыли мшыни рыԥсабара
Иахьӡоит, иахыҵәоит адунеи! —

Иахыҵәоит, иамаӡам аҳәаа,
Ахҿа иаҩызоуп ихапа! —
Иацнаҵон сгәыҧжәа, сыгәхьаа —
Сыӡсо сахьалаз ацәқәырҧа!..

...Илашоит ахьтәы уасцәа ахьнарго,
Илашоит амшын зегь уахь мраҵас! —
Абар, абар, аа, исызхымго,
Абар, испеиҧшыз лахьынҵас!..

Мбатәшәа иарӷьеиҩуеит акифара —
Иркаҩт аиааирашәа Орфеи!
Са сзы иразым ари аҧсабара,
Са сзы иразым ари адунеи!

Идыдуеит, ажәҩан зегь мацәысуеит,
Исыжәлаз ацәқәырҧқәа ҵьбароуп, —
Сышхәа иагәыдыҿеалоит, иасуеит,
Медеиеи ахьтәы уасцәеи хароуп!..

* * *

Ашәи рышьҭарҵеит аколхаа:
Иҭанархарц «Арго», Иасон —
Реиуак ыҟамкәа иҧыххаа...
Колхтәыла аҳәауан, игон —

Игон, игон, ахы-аҵыхәа:
«Шәҭаха, шәеиқәыцә «Арго», Иасон!» —
Жәларуаак ргәы-рыԥсы ааҭыхуа…
Рышәи адунеи хәнажәон! —

Ицон, иагон аԥшалас иама,
Ицон, ацәқәырԥқәа ирыхьӡон, —
Уи ҳақны ихыжжуан аргама,
Иааишьа змам ак еиԥш игон!..

II

МЕДЕИА

Схынҳәит…
Ацәҟәырԥҟәа срылҵит гәырҩала.
Салаԥшуеит стәыла, ишлаз мышкала!
Ашьхаҟәа ӡышӡа, игәыҭшьаагаха иԥшуп,
Аӡиасҟәа ӡиасым — илаӷырӡуп.

Колхида ажәҩан аԥсҭҳәаҟәа ахажьуп,
Ашьац иаҵәа избахьац акәым, иҩеижьуп.
Игәырҩоит ашәаԥыцьаԥ, гәырҩак зымбахьазгьы,
Еиба-кәеибаха игылоуп уи ацьгьы! —

Ишамҵаныҳәоз еиԥш уаҩ дамҵаныҳәом,
Аԥсаатә ахьтәы уасцәа ашәа-хаа азырҳәом…
О, амра, узгылооз зынӡаск уи аҽены!
Унхама, сыԥсадгьыл, угәаҵа ҭаԥҽены?

Унхама, Ҟылӷьҭа, сыԥсыҟәра, ҭынхада?
Аԥшатлакә узасма рыцҳашьарада?
Иргама ухьтәы уасцәа — уҿааӡага,
Умшхәыбзазара — угәазырҳага!

Медеиеи ахьҭәы уасцәеи ыҟам, аӡә рами,
Сыԥсадгьыл, сыԥсықәра, угәаҟра рацәами!

...Салоуп са стәыла, суазыруа, гәырҩала,
Ашьхақәа, абахәқәа срацәажәоит схала.
Агаҿахь снеиуеит, — дыдбжьуп уаҟа иго:
Ҩаԥхьа сыбла иаахгылоит «Арго»!

Сыбла иаахгылоит, Медеиа, ҳанеицыз,
Ҳаԥсадгьыл амра анымлашьцацыз:
Уи ажәҩан ҳанаҵагылаз, иџьшьо,
Амза аныԥшыз, аԥсабара ҷаԥшьо.

Ба бакәын сыԥсҭазаара — ԥсҭазаара азҭоз,
Ба бакәын са сзыҳәан алаӷырӡ казҭәоз!
Иарҕьажәҩаз,
Гәыкала иазыҟаз бзанҵы
Имацәазԥсараха иеилаз скәылӡы!

Ба бакәын сызныҳәоз —
Санцоз еибашьра,
Медеиа! — изырԥыруаз сара сҿара:
Стәыла зҿазызкуаз аӷа данҭахоз,
Сиааирақәа рыӡбахә раԥхьа изасҳәоз!

Салоуп сыԥсадгьыл суазыруа, гәырҩала,
Абахә дауаԥшьқәа срацәажәоит схала.
Ашәышықәсқәа рхьаа, рымца насхыжьны,
Амши аҵхи неиуеит сааныжьны!..

Сгәаҟрақәа сгәаҟроуп, избом ҭыхәаҧҵәа,
Медеиа лзыҳәан сиҳәоит анцәа.
Сиҳәоит анцәа, —
Сыбжьы иаҳаӡом!
Ахьтәы уасцәа ахабарк уаҳа игаӡом!

Ахара, мшын-нырцә, схәыцрақәа цоит,
Схәыцрақәа ҧсаатәны адунеи зегь иахьӡоит.
Слызхәыцуеит —
Сахьнеиуа сыцәмаҭәа кны,
Слызхәыцуеит —
Саҭа сахьиҧыло адәаҟны!..

Лхаҭа дызбаӡом, игоит уи лыбжьы,
Иалыҩуеит, ахара, аамҭа ашәшьы!
Уи лыгага, лынаур сыцуп сахьцо,
Исҧырҵны иҟалом, уи ауп сызбылӡо.

Уи лгәаҟра аҧсабара иалоуп аҽша,
Сишь, аханатә, иаанагоит уи аҧша! —
Иалыҩуеит, иалсуеит аамҭа ашәшьы
Игәыҿкаагоу,
Исызгәакьоу Медеиа лыбжьы:

«Сыҧсадгьыл, сыҧсықәра, сыбла ухгылоуп!
Ужәҩан сацәыхароуп, амца сагәылоуп!
Сыҧсҭазаара зырлашьцо ахы цаҳә-цаҳә сылоуп,
Усзыхгом, о, сузӡатәуп, сыхәра ҵаулоуп!

Сраҟымҩа сызнырҟәеит гәымбылцьбарала,
Ихәуп уара угәатҵа са слахьынтҵала.
Избоит, умарымажам ухьтәы уасцәала,
Иеилаарцыруам ужәҩан еитҵәала!

Убеиан, сыԥсадгьыл, беиара угмызт,
Уеинҭәылан, унаган, рыцҳара уҿықәмызт,
Умра шәахәа-хаа хьшәашәарак ақәмызт,
Узлаҟаз, уӡбахә зларҳәақәоз — лакәмызт:

Убна дуқәа ԥшын еихашьшьы,
Угаҿа иахыҩуан ацәқәырԥ рыбжьы.
Ушьхақәа —
Руапа шкәакәа иҭашьшьы,
Ушәарах —
Ушьхақәа ирҿалоз шьыжьы!

Изазон ахәыӡ...
Ақәны...
Ачарҭақәа...
Инарықәлон архақәа, ашьхақәа, ахәқәа —
Ажәқәа, ацәқәа, аҵьмақәа, аҽқәа,
Аҿаҩа зымҽхазкуаз ауасақәа.

Ушьхымӡа-гәаракәа рзыԥхьаӡаӡомызт,
Атҵлақәа ажь рзынкылаӡомызт,
Уқәатҵаҿ ашәыр афҩы-хаа еиқәтәомызт,
Ҭәоума, тамоума — улаԥш рыхьӡомызт!

Ақаҭа наларыжьуан аӡы,
Иҩахомызт ақаҭа ԥсыӡда бзанҵы.

Убнақәа убас еиԥш ибеиан хазы,
Абнакәты мацара — ирылахо уԥсы!..
Убнақәа —
Аҳасса, атҵәаша, амаахыр,
Ахьа, атҵытцындра, абгыӡра, акатҵахәыр,
Ашәагь, абацә, ашымҳа, абҳәаса,
Абнажь, атҵыслаҳа, аҵха, араса!

Рылаԥш ухын, сыԥсықәра, Колхида,
Ажәеиԥшьаа, Кәыкәын, Анана-Гәында,
Шьашәы… уҟамызт ахаан нцәада,
Ушԥаанрыжьи, нас, хьтәы уасцәада?!

Убеиан, сыԥсадгьыл, беиара угмызт,
Уеинҭәылан, унаган, рыцҳара уҿықәмызт,
Иашоуп, аколх иџьабаақәа маҷмызт,
Аха узлаҟаз, иузырҳәауаз лакәмызт!

Уӡиасқәа ракәзар — шеишықәстәи хьышьҭран,
Рыцқа ахьы злаҭыргашаз иашьҭан…
Ауасцәа ӡаартҵон… хьеизгагас иҟан,
Аԥслынӡи ахьи ҭыргон ирыха, —

Еилырхуан, еилыԥшаа, ироуан ахьы,
Уи ҳашьхара иаман, иаман аӡ-ҕьы,

Ацәқәырԥ хьшәашәақәа, ацәқәырԥ ҟәандақәа
Уасцәала итҵҟьан: урҭ рҳамҭақәа —
Ахь цаҟьа-цаҟьақәа, ахь ҩеижь хьыршәыгәқәа
Ҭыргон ҳәсеи хацәеи аӡиасқәа рыкәа!..

Ауасцәақәа ракәзар, амра иахьамаз,
Икаҷҷон, еилаарцыруан аргама!..

Иԥшьаз, жәлар зықәныҳәаз аць-махә иахшьымзи,
Жәларуаак уахгьы-ҽынгьы рылаԥш ахымзи:
Уи ҳмали, ҳбеиареи, ҳԥеиԥши ирдырган,
Ҳамшхәыбзазареи ҳгәыӷреи ирдырган!

Зегь ҳалаԥш азхан, ҳгәыӷрақәа ацны,
Ҟалашьа амазма ҳаеҵәахә ыӡны?! —
Уи алкаан, иԥшьан, еицакрак амыхьуа,
Аԥшьаҭыԥаҿ иахшьын, ҳауаажәлар ҿыхуа!..

Иеиԥшыз ҽакала ԥсахшьа амазу уаҳа? —
Ашәаԥшь лашозшәа илашон иахьыкнаҳаз!..

Ахьтәы уасцәа аӡбахә змааназгьы уи акәын,
Уи иазгәышьуазгьы арахь амҩа дықәын!..

Убеиан, сыԥсадгьыл, убеиара уарӡит!
Уԥшӡан, о, сыԥсадгьыл, уԥшӡара уақәӡит!

Иужәлон, сыԥсадгьыл, енагь аӷацәа
Амшын иаанагон ақәылацәа-архәацәа!
Иудыруеит ирымамызт урҭ ҵыхәаԥҵәа,
Игәхьаагь ркымызт, ицәшәомызт анцәа!

Икылкаан ихысуан аколх игәаахьы.
Ихылон амшын, иагон аԥша-ӷьы.
Иԥылон абраҟа ақәылаҩ дзызхьы:
Ирыман ицон сыԥсадгьыл ахьы! —

Ҳӡиасқәа рхьышьҭра иҭаҳгоз, ҳзырбеиоз,
Зыӡбахә ҳанҭыҵ ихь жәабжьны инеиуаз!..

Аратәи араӡны рыман ицон,
Ахаҳә лыԥшаахқәа, абҩамаҭәа ргон,
Ақәылацәа рыӷбақәа ахара иӡсон.

Ахара —
Ҳацха, ҳҩы ссир, ҳча-рыц,
Ахара —
Ҳахәша, ҳба шкәакәа, ҳшыц!

Ахара ирыма инеиуан ҳақәны,
Гашьа змаз зегь го, инеилакны!..

Стәыла азыҳәа зегь иреицәаз:
Иргон, о, имҵарсны, иагьыҟалон тәцәас —
Ҳадгьыл аҭыԥҳацәа, уи аԥацәа —
Иаԥыргон ԥшрала-сахьала анцәа!

Сыԥсадгьыл, сыԥсыҟәра, сыбла ухгылоуп!
Ужәҩан сацәыхароуп, амца сагәылоуп!
Сыԥсҭазаара зырлашьцо ахы цаҳә-цаҳә сылоуп,
Усызхгом, о, суӡӡатәуп, сыхәра ҵаулоуп!

Сыргеит уандырҳәуаз, умал анухыргоз! —
Фырхаҵарала са сзыҳәан ушыҟәԥоз.
Сыргеит, о, сыԥсадгьыл, уԥҳацәа шыргоз,
Сыргеит, о, суцәдырӡит, ухьтәы уасцәа аныргоз!

Имцуп, о, сыԥсадгьыл, сцазшәа уԥсахны,
Аҟәылаҩ Иасон саниеилаҳа… схыхны
Сигазшәа, сыҽӡа — ажәабжь игәароу,
Чарҳәаара изызузшәа саб, илашароу!..

Иагьаҩ ари ажәабжь ҵоушәа ихнахып,
Иагьаҩ иагьаџьара рҩыгаҟәа шьҭырхып!..
Знык ирҳәаз, ицаз —
Иауит амҵәыжәҩа,
Нырцә-аарцә ирылоуп,
Иаҵыршьуеит ажәҩа…

Имцуп, о, имцуп: стәыла сыԥсахну?
Ҳахьтәы уасцәа рыҭара счарҳәаара ацну?..
Дыҟоума ас зегь азҭауа атыша?
Анасыԥ ахьӡала амбатә згәаҕьыша!..

Иснуп, о, сыԥсадгьыл, ахәра итцаулоу,
Сышлеит, о, сыԥсыҟәра, ушьхаҟәа шышлоу!
Зыԥсадгьыл иацәдырӡыз анасыԥ иоухьоу?!
Сгәаҟхьеит, о, сыдгьыл, узцәызыз дышгәаҟхьоу!

Уа уоуп, ааи, исыцу сахьыҟазаалакгьы,
Уа уоуп бӷас исымоу, са сзыҟәшәаалакгьы!
Срыкәхшоуп урхаҟәа, ушьхаҟәа — исԥашәу,
Ҳадгьыл хазынахә, ҳархаҟәа ичашәу!

Сшәыкәыхшоуп, сдаракәац, — сыҟан шәа шәыла,
Гәаҟреи хатцареи иԥыршәаахьоу стәыла —
Иӡрыжәу, мра шәаахәала иҭаҳәҳәоу,
Сызхылтцыз ажәлар — бызшәа раҵәа зҳәо!..

Саб, слашарбага, агәырҩа уасыргама?
Уахра змаудашаз уԥазатцә дҭахама?
Ҽыҭ-ҽыҭ иузнаргаз утцеи лаша иаума?
Уԥа затцә, сашьа затцә, Аԥсырҭ даҳцьабоума?!

Саб, исызӡом, сымч зҟәымхауа сҭааԥ,
Абратәи сгәырҩа — еиҳа игәырҩа хьаауп!..

Усыцуп, — сыҟоуп уа узыҳәа наӡаӡа,
Исцәызыз, сызцәызыз сара сфырхатца! —
Издыруеит, умшҟәа мҩасуеит гәырҩала,
Мцак ауп, имыцәаӡо, ҳара иҳацрала!..

Уареи сареи уаҳа ҳӡеибабарыма?
Ари аицәыӡра ҳӡанышәарыма?..
Уаҳа ак ыҟазами иҳақәу?
Сгәыӷуа сыҧшуп —
Уи ак ауп исҿықәу! —

Ҳанасыҧ ада ҳтәыла аанхама?
Уа умҩеи са сымҩеи еицәыхарахама?
Мышкызны аргама ма илаҧшҵашәаран
Ҳаиҧылар насыҧхон — насыҧмышшаран!..

Сшәыкәыхшоуп, ҳарҩашқәа, ҳамра-хьӡырҳәага,
Сукәыхшоуп, зқьынтә, уара, ҳабҩа-ҿага!
Иасырсуеит сыҧсадгьыл уҿаҧхьа сшьамхы:
Унышәаҧшь сакәыхшоуп, изласҿашуаз схы!..

Сга, о, са стәылахь, суҳәоит, аҧша-лас,
Диоскуриадахь, схәыҷ лакәқәа зыдҳәалаз!
Сшәыҳәоит, аҧсаатә, исхаҧыр инеиуа,
Лыҧсадгьыл аӡбахә лашәҳәа Медеиа!..

Саӡәуп сара абраҟа, схала Еллада,
Атәым уаа рыбжьара сықәхеит бызшәада,
Саӡәуп, зегь сыцәтәымуп, исҧыло срыцәтәымуп,
Ҵла гәаҩак иҭиааз илеиҧшу сылҩызоуп...

Иӡааҟәрылааит уи аҕба, «Арго» ахәашабга!
Аиуак ыҟамкәа ицароуп иахабга, —

Сыгәнаҳа азгоума? Мышкызны иахьӡароуп,
Иахьымӡар аурыма? Ӡи-ҧшеи ирыхәхароуп!

Саӡәуп, ааи! – саӡәызаргь аколхаа срыҵҳами,
Сҧеиҧш хьанҭа анымшәара сшыхәҭац исыхәҭами,
Исыҧгыло-исҿагыло ргәаҳәа намӡароуп,
Медеиа–Медеиа лакәны дынхароуп!

Сразҟымҩа бзанҵыкгьы нышәара сзақәым,
Сыбаҩқәа анышә иахьафаша аракәым!
Сызҳәынҷаз ирдыруеит, —
Чарҳәаара сҿықәым! —
Сгәыҕра изҿагылоу — сыҟанаҵ ҧсра ақәым!

О, сгәыҕуеит, сыҧсадгьыл, мышкызны узбап ҳәа,
Иуҵеиу илаҕырӡ са исыхьиршап ҳәа!..
Уи алоуп сызлаҟоу, — уи самырҕәҕәози!
О, мамзар иахьанӡагь схы ҭасмырхози!

Аха аринахыс уаҳа шәсымбозар,
Са сышшәызгәаҟуа сымра ҭашәозар, —
Сыҟам — аҳауа иалалаз ҧсаатәуп…
Сыҟамшәа шәыҟаз, Медеиа дшәызӡатәуп! —

Ицәырга убасҟан, Рарира, уа уашәа,
Орфеигьы иҧга, ҳаимызҵәауаз дрыцын!..
Ицәырга, иркаҩ, уаҳәшьатҵәҟьа илызкушәа,
Уаҳәшьа дукәыхшоуп, уашәаҿ сумырӡын! —

Уи ҳадгьыл гәырҩала иаҟәгоу ирызкызааит,
Урҭ рыӡбахә, са сыӡбахә рҵабырг иатәызааит!» —

Исзыхгом, о, Медеиа, бгәаҟра сзхыгом,
Амца ибыцроу зласырцәаара збом,
Ҳразҟымҩа иаԥеипшу џьбароуп,
Ҳҩыџьагь уи амца ҳацроуп!

Ацәмаҭәа, аҽеага, абџьар зку,
Аԥсыӡкҩы, ахьча, — аҿарпын зҿаку,
Ргәаҵа ҭаԥҽеуп, гәырҩароуп, —
Уи амца сыԥсадгьыл иацроуп!

III

АҲАҦИ АЦӘЫКӘБАРИ

«Прометеи:
Иахьа зынцьырла сеиқәҧахны сҿаҳәоуп,
Аха мышкызны!..»

Есхьыл. Ахра икыдҿаҳәалоу
Прометеи. Атрагедиа

Ашықәсқәа ҧсаатәҵас ишьҭыҧраан ицомызт,
Ашықәсқәа цон, гәырӷьара збомызт.
Сыҧсадгьыл еимыздон, салан сгәаҭеиуа:
Сыҧсадгьыл наӡаӡа бацәыӡма, Медеиа?!

Зҵаарак саргәаҟуан — уи сызлалыхәо!
Самырцәеит уахыкгьы — лҿыхшьа иаҧсыхәо.
Аамҭа цон, ицон… ишцалакгьы…
Исоуит, аҵыхәтәан, сызҵаарақәа рҭакгьы:

Ицәажәеит амшын:
Уца Абрыскьыл иахь!
Ашьхақәа еилаӷызт:
Уца Абрыскьыл иахь!

Аԥь идырҳәызгьы ҵәааит:
Абрыскьыл иахь!
Агара игаразгьы дкьааст:
Абрыскьыл иахь!

Ҳабацәа ахьыжу иаагеит:
Абрыскьыл иахь!
Ажәытәтәи ҳбираҟҟәа:
Уԥры Абрыскьыл иахь!

О, Абрыскьыл, агәымшәа-фырхаҵа,
Аҳаԥы лашьца дагарцу наӡаӡа?!
Дсывагылазар — сзыниаз саниомызт,
Аколх ихьтәы уасцәагь аӡәгьы изгомызт!

Сгәаҟуа стәыла-ԥсадгьыл сахьалаз,
Исахьа сыбла иаахгылон лассы-ласс,
Иаахгылон схьаа анысиааиуаз иаҳа!
Усҟан ауп, усҟан, са иансаҳа:
«Иухьыз еиҭаҳәа! Изырха унапы!..
Уца Абрыскьыл иахь, — уҭал аҳаԥы!»

* * *

Сынҭалт аҳаԥы, аԥсабара еиҭасит!
Ажәҩан лашьцеит, идыдит, имацәысит!
Снеиуеит, —
Алашьцара еиҩшо,
Искуп са сцәашьы, слашарбага, лашо!..

Снеиуеит, абар, аҳаԥы лашьца сҭалан,
Инеиуеит аҵхи амши еишьҭалан…
Иарлашоит, ахара иску ацәашьы,
Ацаҟьа ҵәцашқәа ԥшуп еиқәышьшьы!

Иԥшӡоуп, ихазыноуп Абрыскьыл иҳаԥ-аҵа!
Лакәуп излаҟоу, иҭынҵәашам угәаҵа:
Ахаҳә-цәашьыршақәа — аҵаа шьашьалқәа,
Аҿаԥара-еибаркырақәа, ишаноу аханқәа!

Аҵаа шьашьалқәа — игәылҵыз ахаҳә-шәҭқәа!
Афелдыш пашәқәа, агәашьа ҟәашәқәа!
Абырлаш рыцқәа, ахаҳә мҵәышәқәа,
Аӡыхь ҵааршәқәа, аҳәа ццышәқәа!..

Снеиуеит, илакәшьо, аҳаԥы ссир-хазынахә,
Абырлаш цәыкәбарқәа алыҵәҵәоит абахә.
Рхаҳәқәа уҿалашоит аҳаԥ аӡыжьқәа,
Ҵьоуҳар-сыш қәҵароуп аҭӡамцқәа, аҭуанқәа.

Иԥшӡоуп, ихазыноуп Абрыскьыл иҳаԥ-аҵа!
Аха хьаак иабылуеит сгәаҵа.
Избом, о, абраҟа ԥшӡарак ухнахуа —
Абрыскьыл-афырхаҵа иразҟы дахьаргәаҟуа!..

Ахаҳәқәа кылҵәоуп ара лаӷырӡыла,
Аҵхи амши цоит лаӷырӡыла!
Шәахәак иара ишҟа уаҳа изыҩналом,
Аԥшӡареи алаӷырӡи еинаалом.

Сымҩа уадаҩуп, сышьҭахьҟа схьаҵуам!
Снеиуеит сышнеиц, аха уаҩ дцәырҵуам.
Сааԥсеит, о, исылшом, сцәашьыҵәҟьа сызҩахом,
Аҳаԥы зегь аҭысра уадаҩуп, — уаҩ дахәом!

Убасҟан ахарантә бжьы ӷәӷәаӡак ааҩит,
Аҳаԥы лашьца ахы-аҵыхәа иҭаҩит!
Ҩашьарак ақәмызт, издырт изыбжьыз,
Убасҟан, ахарантә, ҿааиҭит ус

Абрыскьыл:

— Узааиуам са сышҟа, уаангыл иара убраҟа!
Издыруеит амца иуцроу, узыргәаҟуа!
Са соуп ахьтәы уасцәа зшәырх, идырҳәыз,
Узықәшәаз зегь иақәшәаз, —
Иблыз,
Илаҳәыз!

Издыруеит уԥсадгьыл зҭагылоу агәаҟра!
Исҭахын, о, сазықәԥон ауаатәыҩса рҿыхра,
Ирзыскуан сылшара, сдырра, са сԥышәа,
Абар, сахьҭаку ахаҳә дамра хьшәашәа! —

О, дашьҭан акы: ҳамца лашозарц,
Ҳгәыхәтәы ҳахьӡозарц, ҳанхозарц, ҳаҿиозарц,
Бзабаан иаҳԥыларц ҳаԥхӡашеи ҳмали,
Аха имааибит Анцәеи Абрыскьыли!

Дырԥахт Абрыскьыл, залымдарала,
Аԥааимбарцәа — Анцәа иҳәатәала.
Игәаҟра, ирыцҳара иамаӡам ҳәашьа,
Дадҿаҳәалоуп, аа, аихатә гәашьа!

Абрыскьыл:

— Ныҳәак иаҩызан ибоит уи анцәа!
Са среиуам ақәԥара иацәхьаҵыз атәцәа,
Исымам, иудыруаз, нышәашьа, еиқәтәашьа,
Мышкызны усгьы иҵысҳәоит сгәашьа!

Сҭоурых ауп, иудыруаз, уаргь уҭоурых,
Иулоуп нышәара ззымдыруа сҟәых!
Уазхәыц, нас, гәыкалоуп ушҟа ишҳәоу:
Са сакәӡам абраҟа уа уоуп иҿаҳәоу! —

Азнык азыҳәа сцәасжь еилыбзааит!
Азынк азыҳәа сгәаҵа нҭыԥсааит!
Иажәа цаҳә-цаҳәқәа сыԥхьон, срытҟәон,
Наџьнатәтәи сгәаҟрақәа рыӡбахә рҳәон.

Абрыскьыл:

— Усышьҭоуп, сахьыҟоу уԥшаар уҭахуп!
Уи егьунаҭом, ҽеак еилкаатәуп,
О, алахь еиқәнамҵааит уи ухы-уҿы:
Сахьыҟоу харам, — сыԥшаа уара уҿы!
Гәеисрак ауп ҳгәеисра — иҟоу иреиҳауп!
Ҽаџьара удәықәымлан — ҳҩыџьагь аӡә ҳауп! —

Исҭахын иара ишҟа иҟасҵарц ашьаҿа,
Дысгәыдыҳәҳәало, - инкыл имаҿа!..
Аха сыԥшын уа, сҩахан сцәашьы,
Ишгац еиԥш игон афырхаҵа ибжьы:

— Сҽацәызгарц абра сызҭагылоу атәра
Саҿуп уахгьы-ҽынгьы сгәашьа арҵысра.
Цәыкәбаруп иаԥызҵаз ари аҳаԥгьы:
Исырҵысуеит сара сгәашьа,
Ирҵысла уара утәгьы! —

Иааҭынчрахеит уа, аҳаԥы еиқәышьшьы.
Еихсыӷьра рыздырам ацәыкәбарқәа рыбжьы…
Ус, игәыҭшьаагаха, иааҩт ақьыбжьы.

Иааҩт — ирыцҳара, изатцәра, игәаҟра,
Аҳаҧ атҵамцқәа ардысхьан игә ахәра!

Иртцысуеит шеишықәс абраҟа агәашьа,
Адыргантцыхәа иамам ҭархашьа!..

Нацьнатә аахысгьы идыру ак ами —
Адыргантцыхәа ихирым иазшами:
Аҙбахә рҳәоума иазыраҳаҭны?
Ирыпхьаҙоит уи чарҳәаҩ-ҧсаатәны.

Ирҭахым рашҭа-гәара иҭатәаргьы,
«Ишәиу ҧсаатәуп» азырҳәоит ирбаргьы.

...Нышәашьа имам, дхьатцуам шьаҿак,
Игәашьа ытцихырц игым рацәак...
Абар, аа, итцихит, ус, иҧырны
Адыргантцыхәа игәашьа аханы
Иқәтәоит, ҩапхьа ипсы иҿанатцоит,
Иура ду шилшо алагь иҟьоит, —
Аҧсаатә ныққәыпрааит, иахьуам акгьы,
Агәашьа нытцалт наҟ еиҳагьы!..

Абас мацара, шеишықәс абас,
Афырхатца иоут лахьынтцас!..

Игоит иуаҕеимшхароу уи иқьыбжьы, —
Еихсыҕьшьа ззымдыруа... ус иааҩит ибжьы:

— Умч-улшара уацәшәозар ҟалап?
Улшара иаиааиуа мчыҟаӡам, мап!
Уа уоуп зегь рыԥсҭазаара, зегь руасхыр,
Иулшоит, идыр, адунеи аауրҳәыр!..

Иуздырам: ахра шыҕәҕәоу уҕәҕәоуп!
Арахь — ҳәагәыжьла уеиқәԥах уҽаҳәоуп!
Иуарҳәоит, иуабжьыргоит: «Угәаҟра чҳала!»
Имцуп, уи уанмышәан, угәашьа рҵысла!»

Иажәа цаҳә-цаҳәқәа аихаҵәҟьа дырҭәоит,
Саԥхьа ацәыкәбарқәа акәаԥ-саԥҳәа икаҭәоит…

— Уца, уахь, ужәлар ахьгәаҟуа угьежьы,
Аҩада уҩах иусыркыз ацәашьы! —
Сгылоуп сышгылац уа сымқәацо…

— Ушьҭахьҟа удәықәла, суцуп уахьцо! —
Ҳадгьыл иеиҭақәлоушәа збоит аҕацәа,
Ишцәырҵыц ицәырҵуеит аибашьцәа-архәцәа…
— Агәаҟра уалагылом уажә ҽыц…
О, уара уакәхоит зегь рыхәрыбҕьыц! —
Сгылоуп садырсызшәа уа сымқәацо…

— Уца, о, ҳаиԥырҵуам, суцуп уахьцо!
Ухақәиҭра, урыцҳара, угәаҟра ухҳәам:
Сҽаҳәоуп анцәа изыҳәа, уа узыҳәа сҽаҳәам! —

Ҿаҳәашьас иамоузеи илеиуа ацәыкәбар?
Ҵхи-мши аздырам, иаԥгылазаргь ар, —

Уи леиуеит ишлеиц, ахаҳә рхәашо,
Дарбан уи иалшаран иҟоу зылшо!.. —

Сҿынасхеит сышьҭахьҟа, сҩахан сцәашьы!
Уинахыс ахара игон иқьыбжьы…

Сцон — аҿаԥара лашцьарақәа срылсны.
Аҿыбгарақәа, аӡыжьрақәа, атышақәа срывсны.
Сцон, — афырхаҵа сышьҭахь дынхон,
Аха саԥхьаҟа дгылазшәа збон!..

Саԥхьаҟа исыԥхьон агәымшәа ибжьы,
Ишсеиҳәаз сҩахан искын ацәашьы!

Снеиуеит, егьсыгым, аҿышәҭа ааигәоуп, —
Уа аҵхи амши рҳәаа еилоуп!..
Сышьҭахьҟа —
Агәгәаҳәа еилашуеит ҵьаҳаным!
Саԥхьаҟа — ақәԥара, нышәара зқәым!

Снеиуеит, инеиуеит сымҩа лакьҭо…
Сааҭыҵт….

Дырганҵыхәак,
Еилкааућ изышьҭоу,
Снахьыҧшит — алашьцара иагон:
Уи Абрыскьыл иахь ишиашаз ицон…

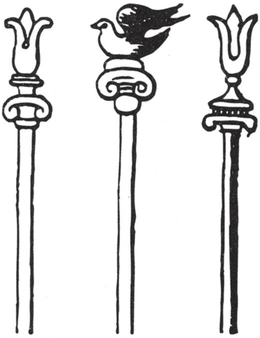

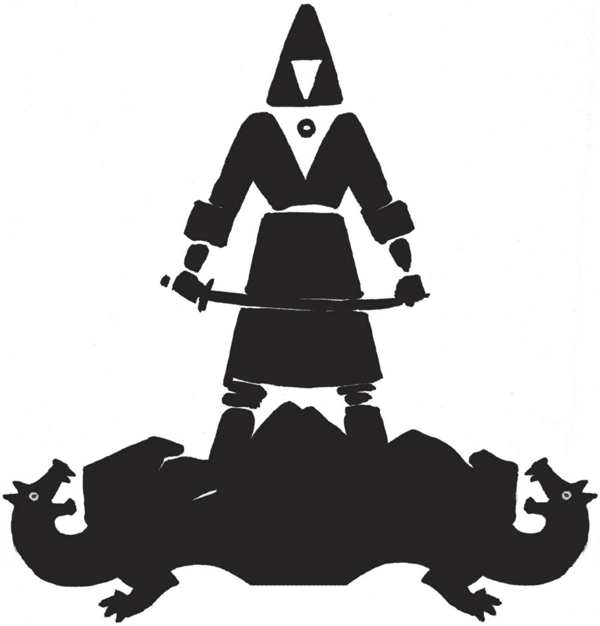

IV

НАРҬТӘЫЛАХЬ

Инсыжьт аҳаԥы, уаҳа сзыԥшуамызт,
Бзиак иазҳәамызт слаԥықәшәагь зынӡа!
Сыԥсадгьыл ажәҩан каххаа илашамызт,
Аԥсҭҳәақәа ахажьын ихьанҭаӡа.

Иԥшын ашәаԥыҵьаԥ рыцҳаха, игәаҟха —
Аԥсабара аказыҳәа исыҳәозшәа збон...
Снахьыԥшит, аҵьра сахьыҭцсыз, аԥацха,
Анхаҩ иԥацха, — алҩа па цон.

Аҩн аԥхьа, аӡыхьаҿ, ҷкәынак дгәаҭеиуеит,
Иԥыршәоит ахыци ахәымпали имахәҿа.
Ацәҟьара — акәахьча икыду — иазнеиуеит
Уажәы-уажә агәахәа изҭо ихҿа!

Дхәыҷуп уи, дмаҷуп, симбацызт уажәада,
Аха дыҩны дысԥылт дымшәаӡо:
— Сга зегь ахьцаз, иахьақәлаз ҳа ҳтәыла,
Уахь ами амҩа уахьықәу, уахьцо?!

Сыццакит…
Амца сыжәлеит — ишсыжәлац!
«Слаԥықәшәагь уи акәын…
Ашьамҩа сзыԥшуп!..»
Аха сишьҭуамызт, дсыԥхьон дышсыԥхьац,
Кьынҿаак дыҟаӡам, макьана дхәычҷуп.

Дҵааит длаӷырӡашо: «Иҟаҵатәузеи?
Аԥсадгьыл захьӡузеи? Исаҳә иаҭаху?
Уажәы-уажә уи аӡбахә зышәҿыҵакузеи?»
Сыццакуеит —
Аӷа дахьаху…

Дсышьҭалеит дыҩны:
«Ҳзырцәымӷузеи?
Исаҳә шәа шәызҿагылоу закә уаау…
Ареаи* дызусҭа? Изиашьапкуазеи?
Уахьцо сугаӡом?
Ак саҳә ирыххҳәааау!»

Издырит, сишьҭуамызт уи ала-мала,
Ҩашьарак ақәмызт иблақәа ирхыз.
Даашьҭысхит уа, дсыгәыдырӷәӷәала:
— Уӡырҩла, иуасҳәо гәынкыл, Хәажәарԥыс!

…Нарҭаа рацәан: ԥшьынҩажәи зеижәҩык,
Ԥшьынҩажәи зеижәҩык, измамыз хәарҭа!
Нарҭаа зегьыҵәҟьа, иҟан, о, уаа-шәҩык,
Ашәҩык днашԥан — Сасрыҟәа ихаҭа!

Анык лоуп изхылтцыз — Саҭанеи Гәашьа —
Уаа-шәꙩык рымаҭәа рзылсуан мышкы.
Уи лҳәатәхамтцара? — иақәмызт ҟалашьа,
Илҳәо иацырҳәомызт ацкы!

Нарҭаа рыꙩнра ҕьацон лыбзоурала,
Нарҭаа зхылтцыз Гәашьа-ахьыпсҳа —
Даацәыртцуан длашо, Ҟәбина апшаҳәала,
Гәашьа-ахьыпсҳа — иҟалон лдоуҳа!

Дыҟан раҳәшьа затцә, Гәында-пшӡа лакәын,
Лашьцәа баꙩлашала ддырчон…
Наӡаӡа ақәыпшреи апшӡареи лҿықәын,
Лан леипш мрада-мзада дкаҷҷон!

Ипкымызт Нарҭаа дуқәа рылшара, —
Ар рашәа ҳәо хьызрацара ицон.
Сасрыҟәа, Нарџьхьоу, Қьаҭуана, Гәҭасакьа,
Рад, Башныхә, Кәын… митә дырҿион.

Қьаҭуана иакәзар, иашәеи иҿырпыни
Геи-шьхеи рымҿехакын,
Иртәын, ирыхьӡон.
Рариреи иареи — Аџыни Кәаџыни,
Ашәа еицапыртцон, еицырҳәон, иеисон!

Аха ирапигон Сасрыҟәа-фырхатца,
Иақәмызт ахаан Бзоу еитцахарц!

Иазнеиуан ихҿа — ажәҩан агәыштҵа —
Аеҵә лаишьҭуан — иашьцәа еиқәирхарц!

Агәаҟраҿ инижьуамызт илаԥш рхымкәа, —
Саҭанеи Гәашьа лгәырӷьа иазҳарц!
Илшара хьмызӷыршьеит иашьцәа-адауаԥшьқәа,
Иақәыркт Сасрыҟәа — рашьа! — дҭадырхарц!

…Нарҭаа рыхҭысқәа реиҭаҳәаара акәым,
Реиқәыԥхьаӡаратҵәҟьа уахәом мызкы!
Нарҭаа ражәабжь ахаан нҵәара ақәым,
Сшыццакуа убоит, еиҭасҳәоит акы:

Ҭҵа змамыз атыша дҭарыжьит Сасрыҟәа,
Длеиуеит, дкыдсыло, дкыдҟьо, дкаууа…
Иашьцәа агәырқьҳәа идәықәлеит рыҩныҟа,
Сасрыҟәа дҭахеит ҳәа ргәы ҭыԥраауа!

Иацдырӷызуамызт Қьаҭуани Рариреи —
Еснагь ирыцәтәымын агәаӷи ашьыцреи!..

…Длеиуеит Сасрыҟәа уахыки-ҽнаки,
Длеиуеит ҩаха, хаха, мчыбжьык…
Ус — лашарак иблақәа хнамки! —
Атыша аанҵәеит —
Иаацәыртҵит дунеик!

Адгьыл дықәҳазаргь, дгылеит иаразнак!
Дгәырӷьеит Сасрыҟәа — ауаатәыҩса нхоит!
Мшын-ҧшаҳәоуп, баҳчоуп — уахьынаҧшуа зегь,
Аханқәа ракәзар — ажәҩан ҵрыҧссоит!

Еимидоит аханқәа — анаҟа-араҟа
Днеиуеит, — илакәишьаша даниоит:
Аханқәа ҭаҵәуп, уаҩ диқәшәом Сасрыҟәа!
Абаҳчақәа еиҭымха анаҧыдара иагоит…

Ус, ҵлак амҵа, дтәан уа деиџьыҧны
Ҭакәажә рыцҳак — иҵыкәкәаахьаз…
— Адгьыл хазынахә, аџьанаҭ ныжьны,
Шәыжәлар абацеи, иҟои цәгьарас? —

— Ҳадгьыл, ҳбаҳчақәа, ҳтәыла иџьанаҭу,
Арҭ аханқәа — иҳазрылам акгьы!
Ҳҭагылоуп чҳашьа змам, икаамеҭу,
Гәылшьаҧк ҳахәлабгар акәхеит зегьы!

Зыхь бзиак ҳаман, ҳаҟан уи ала,
Ҭабашьа ахаан иамамызт, маҧ.
Шьҭа уахь уаҩ дықәлом ус ала-мала,
Аӡыхь аҽеакәырша итәеит агәылшьаҧ!

…Аӡашҟа инеиз — уаҳа ихынҳәуамызт,
Аӡыхьаҿ аҵыхәа ҧҵәон руаҳҭа…
Иаанхаз ықәҵит — араҟа изынхомызт,
Џьанаҭ ахаҭыҧан иубоит ақьаҧҭа!

Ҳбаҳчақәа, ҳашҭа-гәарақәа ирхыда!
Наӡаӡа ҳамра ааҳәызар ҟалап!
Ахан еихагыла-гылаҩцәақәа зҭахыда —
Изыргылаз рымҩа акыр агәылшьап?!

Иафеит аӷламқәа быжьҩы-уаак сыхшара,
Быжьҩы-уаак сыхшара...
Гәырҩала схәаҽуп...
Иалысхи схыхьчара, амра лашара,
Сҿажәкны сыҵсаанӡа абраҟа сыҧшуп. —

...Иеижәылеит, абар, Сасрыҟәаеи агәылшьапи,
Иеижәылеит, еидыслеит, аха ишҧа!
«Абар, ауаҩ гәымха дсыхәласырҧҟапи!..» —
Аха д-Нарҭын Сасрыҟәа-анашҧа!

Агәылшьап лакьы-лакьуан, митә азыҧшымыз,
Иеицәаз изыҧшымыз — иара иацәшәаз!
Ашьа иалҵуаз —
Ҳәынҵәа-ӡыршымыз,
Асаса иагаз —
Ҵьаҳаным иҭашәаз!

Дакәшон, дахыҧон, иалиҳәон иаҳәа,
Иаҳәа еиқәырхагоуп, иарӷьажәҩоуп, иҧшьоуп!
Ашьыжь иеидыслеит, шьыбжьагәазыҳәа
Ахы хыиҭәыцәааит —
Иҟам ҳәа ишьоуп!

Ажәлар еизеит, зынхара иахыҵхьаз,
Сасрыҟәа-фырхаҵа иҽхәапҳхьыӡ гоит!
Иеиҭаҳәашьа змамыз ачара — ихәҭаҵәҟьаз —
Уаахьапшаанӡа уаҟа идырхоит.

Ажәлар зегь иҳәоит — ртәылаҿ дынхарцаз,
Сасрыҟәа иашьапкуеит икаианы —
Раҳра илапш ахны ихьчаларцаз,
Абҩа-лых идыргалт, ҵҩа змам, еизганы.

Ҿиҭуам, хәыцрак далоуп Сасрыҟәа,
Издыруада ражәа иаҳау-имаҳау?
Абар, хьаас имоу, дзыргәаҟуа:
— Исыдыжәгалои Нарҭтәыла еиҳау?

Сашьапкра шәуалым, шәазыразызар —
Схаҭа сшәашьапкуеит, инашәыгӡа —
Саҳәоит акы затҵәык: ишәылшуазар,
Сыпсадгьыл гәакьа збартә иҟашәтца! —

Уи акәхеит, изырпшааит уарбажә дуӡӡак,
Иаалаган цә-гәарҭак лкажьны иршьит.
Ауарбажә ахәда инхыршьит ҩ-кәыцҳак,
Акәыцҳақәа ацәқәа ржьала идырҭәит.

Дақәтәеит ауарбажә ахәда Сасрыҟәа,
Иақәныҳәеит имҩа — днеирц лассы,

Ддәықәлеит, аԥҭақәа дрылҵәраа, ҵәҩанҵәыҟа,
Ддәықәлеит Нарҭтәылаҟа — иахьыҟоу иԥсы!

Днеиуеит, ауарбажә еиҳа-еиҳа ихалоит,
Ишәарҭам —
Амҩаныфа рацәоуп.
Хланҵы дахьҭалаз — дханагалоит,
«Ҟырр» аҳәацыԥхьаӡа —
Жьыхәҭак азыԥҵәоуп!

Инеиуеит ауарбажә, абар, егьагым,
Нарҭтәыла ажәҩан егьыбжьаӡам!
Ауарбажә: «ҟырр-ҟырр!» — нҵәара ақәым —
Аха акәыцҳақәа кәац рҭаӡам!

Кәац рҭаӡам — аҟырра еихсыҕьуам!
Аҽааннакылеит…
Инҭалеит ҵаҟа!
Иихьчаз аҳраҿ днеишт — егьихьуам,
Ҳныжьны умцан ҳәа иҳәоз шаҟа!..

Аха Сасрыҟәа — д-Сасрыҟәоуп, изалшом!
Изалшом ахаан —
Иԥсы аиуа ҭаны!
Ԥсадгьылк ауп имоу —
Игә ҩыџьара изеиҩшом,
Иеиҭоит ауарбажә ижьашә ааҭсаны!..

Идәықәлеит Нарҭаа рыжәҩан лашарахь,
Амҵәыжәҩа дуқәа аҟьоит иласны…
Сасрыҟәа инапы мҩаниҵоит ижьашәарахь —
«Ҟырр» аҳәацыԥхьаӡа —
Инхом имлашьны!..

Днеиуан —
Ишьаарҵәыран ижьашәқәа, —
Нарҭаа ртәылахь — ахаҵашәа ахьго…
Издыруада уаҟа иашьцәа, агаӡажәқәа,
Елагылазар ахьҭа иаго?!

Аеҵә лаишьҭып усҟан ихҿала,
Иашьцәа ҿихып, рыԥсы еиқәирхап!
Саҭанеи Гәашьа дтәаазар гәырҩала,
Лгәырҩа гәырҕьеитәып, лгәы азирҳап!..

Бзоугьы кьыркьырып, Нарҭтәыла изгәаҟуа,
Инеиуеит ишзахәо ауарбажә ласны.
«Ҟырр» ҳәа атыша иааҭыҩуеит, Сасрыҟәа
Ишеиҭаҵ иеиҭоит ижьашә ааҭжәаны…

Иҵәеижь имыхьӡози уи уара утәала?!
Умҵәуан, ухаҵами, сыбла уҭаԥшы!..
Дгәаҟуан —
Чҳашьак зламамыз ала,
Днеиуан Сасрыҟәа ашьа ицрашны!

Аха днеиуан — хьаҵрак ҟаиҭҵама, —
Нарҭҭәыла гәакьахь — зегь ирыцкыз.
Аԥсадгьыл бзиа ишԥабатәу уҳәама? —
Сасрыҟәа ишибоз иба, Хәажәарԥыс!..

* * *

Сдәықәлеит —
Адгьыл сыгәон сахьгылаз,
Амҩа сыԥхьон иахьыцәгьараз!
Сдәықәлеит — сыҭҟьеит,
Иахьшьаарҭцәыраз —
Сдәықәлеит — ҳтәыла амца ахьацраз!..

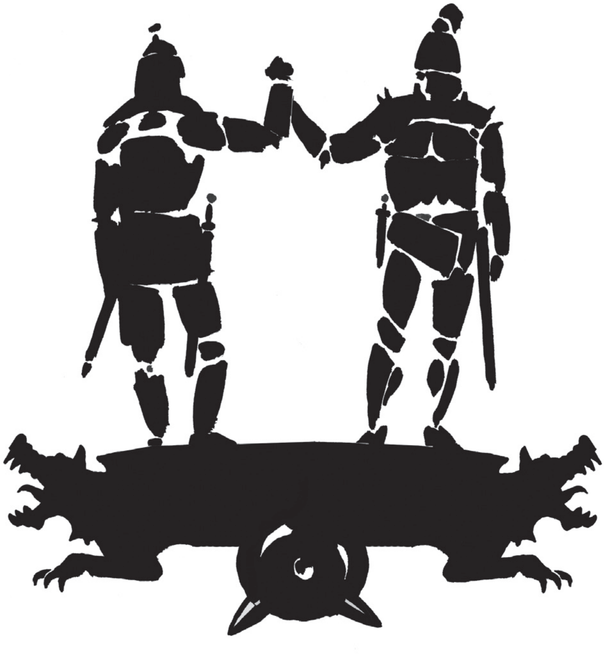

V

АҬОУБА

Арашьқәа Ркаршәра ҳәа иашьҭан убра.
Иқәуан, ҭоуба шьҭарҵон — ицоз еибашьра.
Агаҿа иазааигәан…
Иааиуан хәҭа-хәҭала,
Ар еилагылан уа — цәаҳәа-цәаҳәала!

Сыдгьыл аҵеицәа ԥшын ахыцәхәыц,
Дрыламызт уаҟа — абџьар зымкыц!
Аибашьцәа ӷламқәа иршәын акәылӡы,
Рхыц-рхәымпал, раԥса, рыбҵы!..

Рыжәҩа хьчагақәа, рыхҿаҭрақәа,
Рхаҳәҭырҟьагақәа — аџьашьахәқәа,
Раҳәа, раҳәызба, рыбҩа-еиха ӡыржәқәа,
Реибашьыга-ҽыуардын ццышәқәа!

Иҟам стәыла иахьалымҵыз ҿацә,
Игылоуп, ишеилагылоу аныцә —
Рыԥсадгьыл ахьчара иазхианы!
Срылагылоуп урҭ рыгәҭаны.

…Ус — адаулбжьи абыкьбжьи гоит —
Адунеи рымҽехакны — идыдрахоит!..
Иҽеуардын цәырҵит —
Зегь Рхада:
Ар раԥхьагыла Мрын ихаҭа!

Ибахьан абџьари амцеи закәыз,
Шәыџьара ииааихьаз, шәыџьара ихәыз, —
Агәырҟьҳәа иеихырхәеит ар зегь еицҿак!

Мрын:

— Раԥхьа игылоу — са сахь жәа-шьаҿак!

…Ируан аҭоуба, цәаҳәа-цәаҳәала,
Иҟарҵеит жәа-шьаҿак, иаразнакала,
Ирзишон, Мрын идҵала, Рады —
Иҩызцәа ачашыла-џьаџьа, ардыды.

…Доус иарҕьанап иаԥхьаҟа еиҵыхны икуп,
Инапсыргәыҵа — ачарыц-лага ануп,
Ианырыԥсалеит Мрын инапгьы,
Ҭынчроуп, ҷытбжь гашам џьаргьы…

Мрын:

— Ҳнап ианыԥсалоу ачарыц хәаш-хәаша,
Иамам ԥасатәи асахьа, алша —
Алу иахәлырхит, уи еиҟәыддуп,
Уаҳа ичарыцхом —
Хаҳәла ирыдыдуп!

Зыԥсадгьыл зыԥсахыз, иацәхьазкыз зылша,
Абри ачарыц еиԥш дцааит дхәаш-хәаша! —

Иеицырҳәоит иеицҿакны, уи знап иану —
Зтәыла ахьчараз абџьар зку:
— Зыԥсадгьыл зыԥсахыз, иацәхьазкыз зылша,
Абри ачарыц еиԥш дцааит дхәаш-хәаша! —

Иааргоит, абар, ачарыц, иҷыҷу,
Арыц ҷыҷ рзишоит абџьар зку.
Доус иарҕьанап иаԥхьаҟа еиҵыхны икуп,
Инапсыргәыҵа — ачарыц ҷыҷ ануп.

Уи аныԥсалоуп Мрын инапгьы,
Ҭынчроуп, ҷытбжь гашам џьаргьы…

Мрын:

— Ҳнап ианыԥсалоу арыцқәа ҷыҷуп,
Рхаара-бзаара амцаҿ ишьуп,
Ирыӷрабылхьеит ирылаз рыԥсы,
Ахаан иҵәыӷьом, иухәом жәласы, —

Иҷыҷуп, ак рхылҵуам, уаҩԥсык илаиҵом,
Ҿиашьак, зҳашьак рымам — иааӡом.

Зыԥсадгьыл зыԥсахыз, иԥҳәыс, иҭынха,
Ирахә-ишәахә — хылҵда унха!
Ҿиашьак, зҳашьак уа узыҳәа иҟамлааит,
Ачарыц ҷыҷ иаԥеиԥшу узыԥшыз —
Умӷьацааит! —

Иеицырҳәоит иеицҿакны уи знап иану —
Арашьқәа Ркаршәраҿ абџьар зку:

— Ҿиашьак, зҳашьак уа узыҳәа иҟамлааит,
Ачарыц ҷыҷ иаԥеиԥшу узыԥшыз —
Умӷьацааит! —

...Мрын иахь днеиуеит Рады дыццакы,
Икуп: аласкәыгә,
Абҩа саркьа,
Аҵкы...

Аибашьцәа рҽеидыҧсыла иҧшуп,
Ажәылара иахыццакуеит, ргәы амца ҭашуп!..

Мрын:

— Зыҧсадгьыл зыҧсахыз —
Длеиҧшыз аҧҳәыс:
Абџьар иалихи — ла лымаҭәа ишәыз!
Лсаркьагь шьҭихааит — зегь шьҭаҵаны,
Дрылазааит ажәлар, лыҵкы ишәҵаны!
Зыҧсадгьыл аҿаҧхьа зҭоуба еилагоу,
Аласкәыгә дадтәалаз! — аласа ахго! —

Акаршәра-сакара ҭаӡыӡон ацәа,
Иеицаҳҳәеит ҳаицҿакны ҳтәыла аҧацәа:
«............... — длеиҧшыз аҧҳәыс!
.... — ла лымаҭәа ишәыз!
.... — зегь шьҭаҵаны!
.... — лыҵкы ишәҵаны!

Зыҧсадгьыл аҿаҧхьа зҭоуба еилагоу,
Аласкәыгә дадтәалаз — аласа ахго!»

Дааргоит арҧыск, цәа-лыхҟәак ишәуп,
Быргҵас деилаҳахьеит: ддагәоуп, длашәуп.

Диаргоит ар зегь рапхьа иара —
Игәытҭшьаага-ҧсырмаҷгоуп исахьа-ипшра.

Рҧыза иахь днаргоит… дгылоуп… дқәацом.
Ҿапшышьа имам,
Ҷытбжь гаӡом…

Мрын:

— Ари длахьынтцацәгьоуп: ддагәоуп, длашәуп,
Имш-гәытҭшьаагақәа атцх-лашә ршәуп.
Жәҩангәашәҧхьаразааит — ак ибаӡом!
Ахаҳә леиуазааит — ак иаҳаӡом!

Зыҧсадгьыл зыҧсахыз — ддагәаз, длашәыз!
Иҧсҭазаара —
Атцх лашә ашәыз! —

Иеицаҳҳәеит ҳаицҿакны, абҩьар зкыз:
— Зыҧсадгьыл зыҧсахыз — ддагәаз, длашәыз:
Ддагәаз, длашәыз!
Ддагәаз, длашәыз!..—

Ҳабацәа ҭоуба шыруц иаауан.
Ҳнеины, ҳшьамхнышгыла, ҳбираҟ ҳагәӡуан!

Ҳдәықәлеит!
Агәгәаҳәа рҿынархеит ар.
Ҳдәықәлеит ҳтәыла иахьақәлаз асқьар.
Ҳаԥхьаҟа идәықәлахьаз ҳрышьҭала ҳцон…
Ҳабацәа-рабацәа рашәақәа ҳҳәон.

Урҭ ашәақәа —
Ҳархеи ҳашьхеи ирыхҳәаан,
Ҳтәыла зыԥс ақәызҵаз рыӡбахә иазҳәаан.

Қьаҭуан иҿырԥын, иҩымаа, ихымаа
Урҭ ҳабацәа-рабацәа рашәақәа рыма
Ҳаԥсадгьыл Ҟылҕьҭа ашьхақәа, ахәқәа
Ирхысуан, ирхыҩуан, ирыҩныҩуан аҩнқәа!..

Урҭ ашәақәа ирылыҩуан Рарира ихаԥа,
Рарирeи Қьаҭауани ахӡыӡон Ҟылҕьҭа,
Урҭ аҩыцьагь — ашәа анцәахәқәа,
Ухәы-ужьы еиладыргылон,
Ус иҟан рыбжьқәа!..

Иԥсхьаз афырхацәа рыгага ҳбон, —
Рынаур-ԥшьақәа цәырҵны илашон!
Ҳнеиуан —
Ҳкәылӡ-хылԥақәа наҳҳарҕәҕәаны,
Асаба хатәалон, амра ҵәахны!

Днеиуан фыртынтцас Мрын ихата,
Ишьаартцәыран уи илакта!
Апсар шыќоу ҳцон ҿеыхәжәаны…
Искын ҳтәыла абираќ ҳаракны!

Ҳапсадгьыл аибашьра-гәаќра азыпшын,
Уи амитә азааргарц аӡхытцра иаҿын!
Ҳиҳәон ҳахьнеиуаз, ҳаицҿакны, Ареаи:
— Улыпҳа ҳамаз, уаҳхылапш, ҳрыриааи!

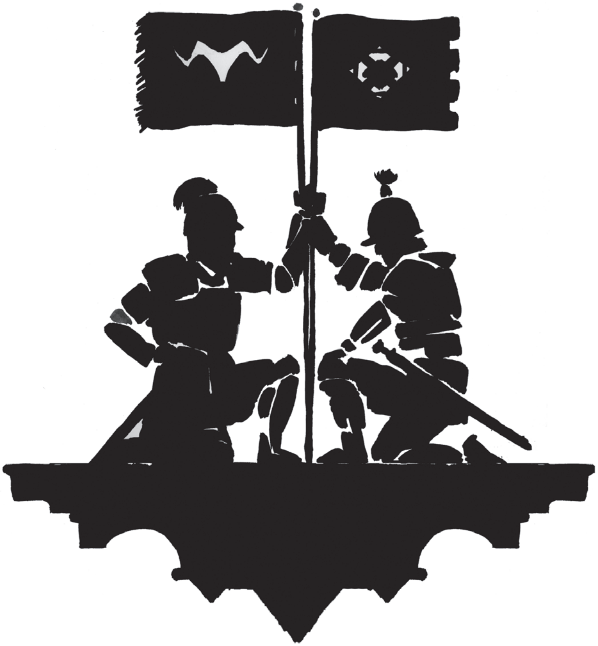

VI

АБИРАҞҞӘА

Инагоуп ҳабацәа рыхьӡ еибашьрала!
Ишәуп ҳаҧсадгьыл аҳәаақәа шьала!

Икәадамызт аҵеицәа ргәамч, рмахәҿа,
Идыруан ақәылаҩ раҳәа, рыхҿа!

Аҧсадгьыл азыҳәан ашьарҩаш қаҭәон,
Аибашьҩы хаҵа дышқәыҧшыз дҭахон, —

Ашлара, абыргхара уи дрыхьӡаӡомызт,
Аибашьҩы иқәра дҭысны иҟаломызт —

Дҭысны иҟаломызт уи ала-мала,
Ижәлар, итәыла хьчан убри ала!..

Аӷа хәымга ижәлон, инеиуан ҽыҳәҵәы!
Иҭахаз ихаҭыҧан — дгылон ҽаӡәы!

Шәыргәындак, изеиқәырхаӡаргьы иҧсы.
Шәышықәса ниҵыргьы, диеиҧшын аҧсы…

Уи ауаҩ аибашьцәа изырҳәон абас:
«Дҭамхаӡеит ҳабацәа, ҳашьцәа ахьҭахаз,

Дрымхәит урҭ ахьырхәыз, дырмгеит дытҟәаны,
Дҳалоуп, арыцҳа, иҧсы еиқәырханы!»

Ҳәарақәак ҧхьеицон, ҧсаатәқәак ихьчон,
Мақьақәак дрыҵан, бажәқәак ирҧҵон…

…Аибашьра, ақәылара… аамҭа мҩасуан.
Аамҭа мҩасуан: аҳәақәа еиҿасуан!

Еихсыҕьрак рыздырамызт — абџьарқәа ҭҟьон,
Аҽыуаҩ дышнеиуаз иҽы-ццышә дахҟьон!

Игылон ахацәа — алымқәа, аџырфацәа!
Зтәыла зхы ақәызҵоз урҭ ахьырҧарцәа!

* * *

Мап, ҳабацәа жьыфаҩцәаӡамызт,
Мшын нырцә қәылара рымҩақәа хамызт!

(Уахь рымҩақәа хазаргь —
Ишьҭан аҕа,
Ақәылаҩ ишишьҭоу ихьӡа, уа дҭарха!..)

Амҩақәа уахьынтә ҳтәылахь ихон,
Аҵеицәа Ран-Рыҧсадгьыл рыхьчон!

Абыкьбжь ҵәаа-ҵәаауан —
Гәаҟран атәылаз!..
Абыкьбжь ҳаԥхьон ахацәа лассы-ласс!
Абџьар аанаҳкылон аибашьцәа-ҕламқәа,
Аҳауаҿ иӡсон ҳтәыла абираҟқәа!

Ҳтәыла абираҟқәа — ҳанацәа ирсыз!
Ргарашәа иациз! Рнапы разқәа зхьысыз! —
Ҳтәыла абираҟқәа — азгәышьуамызт ахҿа —
Ҩ-сахьак рнын урҭ:
Амра, Амаҿа!

О, амра-гәырҕьахә! — амра ԥсҭаҵага!
Угылоит уара, зегь ҳлашарбага! —
Угылоит ҳашьха еибаркыраҟәа рҿыхо,
Ишуҟьац, аҳәитҵәҳәа, иуҟьоит ушәахәа-хаа!

О, амра-гәырҕьахә! — амра-ԥсҭаҵага!
Уԥхоит, шеишықәса, адунеи ишаҭәоу!
Ԥсы зхоу бзарыбзаруеит ухьтәы-шәахәала,
Иурҿиоит, еинугалоит бзиабарала.

Ашәаԥыџьаԥ, аԥсаатә, арахә-ашәахә,
Урзыҳалалуп, о, амра-гәырҕьахә!

Иуршәҭуеит сашҭа, сгәара, сӡахәа!
Ахара укыдуп, —
Иааигәоуп ушәахәа!

Ушәахәа-хаа азнеиуеит аԥсыӡ аӡаҿы!
Уа уоуп изырлашо сара схы-сҿы!

О, амра ԥсҭатҵага, са сызкәхшоу,
Ҳара ҳбираҟ уануп улашо!..

Уа узыҳәан ахаан дыҟаӡам тәым,
Аколхаа рымацара уртәым! —
Иушаз ирықәԥхоит уара ушәахәа!
Иушаз урзылыԥхоит урынцәахәха!

Ухьы шәахәала адгьыл зегь ҭәуп!
Адунеи зегь гәыразрала уатәуп!
Иҳаҕоугьы иҳаҕамгьы —
Мрак ауп иаҳзыԥхо,
Абраҟа, ушәахәатҵаҿ ауп ҳахьынхо!

О, амра ԥсҭатҵага, — са сызкәахшоу,
Шеишықәс ҳбираҟ уануп улашо!
Аӡә имоу, ихьӡу ҳашьҭам ҳазгәаҟ,
Бҵьарым ианубаауа ҳара ҳбираҟ!

О, амра-гәырҕьахә, улашала,
Ушәахәа —
Адгьыл иахьыршала!

...Уԥхашьа, уеибамган, ақәылаҩ ихҿа:
Шеишықәс ҳбираҟ ианун амаҿа! —

Иаанагоит: иааиуа бзиала уаабеит!
Гәыкала иаҳӡыҟоу — гәыкала уаҳбеит!

Абар, ҳара ҳамчра, ҳаразра, абар!
Мап, маӡа ҳамам, ишәԥаҳгалом ар!..

Ҳабацәа асас изыҳәан ишан,
Сас дызҭаауаз аԥшәма длашан!
Уангәаҟуа дузгәаҟуан, иҩызара ԥшьан,
Иарҕьанап уиҭон,
Дарҕьажәҩан,
Диашьан!

Уеибамган, уҭымҟьан, ақәылаҩ ихҿа,
Ианыԥ ажәытәтәи ҳбираҟ амаҿа:
Иеизыразызааит ауаа рнапқәа!
Иеизыразызааит ауаа рыгәқәа!

Згәашәаҿ иаҳԥыло — ҳгәашә узаркым,
Абар, ҳа ҳнапатҵа — абҵьар акым!

Абар, ҳара ҳамчра, ҳаразра абар!
Гәыкала иаҳӡыҟоу иуԥаҳгалом ар!..

Ҳҭәыла абираҟқәа — ҳанацәа ирсыз!
Ргарашәа иациз! Рнапы разқәа зхьысыз! —
Ҳҭәыла абираҟқәа азгәышьуамызт ахҿа —
Ҩ-сахьак рнын урҭ:
Амра, Амаҿа!

* * *

…Аха ҳадгьыл иахҭысхьоу зҳәауада? —
Имлакы-млашьуа, ҵыхәапҵәарада,
Иашьҭан, иацрыҵуамызт, ргәаӷ еилашуа,
Ашьха шишьҭоу —
Ацха зыԥшуа!..

Игылон атҵеицәа, агарашәа рзырҳәон,
Абџьар иҩатҵагылон…
Ирныҳәон —
Рымҩа фырхатцаҿ урҭ хьмызӷ рымгарц,
Уалԥшьак акәын: ртәыла рыхьчарц!

Аԥсадгьыл агәаҟра-ԥстыхга иҭашәон,
Ахацәа рхы ықәымтцаӡакәа иҭахон…

Иржуан —
Мрагыларахь рхы-рҿы нархаиы,
Ахаҳә ҩышьҭартцон —
Иҭахаз рхаҟны!..

Ақәылаҩ ҳтәылахь дшеихац деихон,
Иҭахоз хьызла-ԥшала иҭахон…

Иржуан —
Мрагыларахь рхы-рҿы нархаиы,
Иеиҭархҳауан атлла —
Иҭахаз рхаҟны!..

Ацәқәырҧқәа гәрымуан, ажәҩан лашьцон,
Шеишықәса аибашьцәа шықәҧац иқәҧон…

Иржуан —
Мрагыларахь рхы-рҿы нарханы,
Аҵьар рхадырсуан —
Иҭахаз рхаҟны!..

* * *

Иҧшьоуп шәыҧсыбаҩқәа, аколхаа,
Са сыжәҩан гәакьа ахәыҷқәа!
Икыдуп ажәҩанаҿ икаххаа,
Илашоит уахгьы-еынгьы шәыҧсқәа!

Ихәашьуам, иареицакуам ажьакца,
Шәыхьӡ — хьыӡла-ҧшала иҭәу!
О, сагәӡуеит шәара шәнапаҵа,
Ажәытәтәи абираҟқәа ирну!

Зтәыла зхы ақәызҭҵоз аколхаа,
Зыхҿа млашьуаз шәыхҿа дагон,
Аҕа игәыҕрақәа еилаҧыххаа,
Шәбираҟқәа ажәҩан иашәырбон.

Амца иалыжәгон, ирхыжәгон
Ахәы, акаҭцәаара, амшын,
Ахра кнаҳақәа ирҿыжәгон,
Икылххан, шьала ишәын.

Ҳдырҕәҕәон аԥсадгьыл абираҟқәа!
Абыкьбжь тӡәаа-тӡәааруа игон.

«Шәнеибац!» — афырхацәа-ҕьеҩқәа
Иеицырҳәон,
Абираҟқәа ӡсон!

Иҭахаз ҭахомызт хаҵарада,
Аԥсадгьыл агәы ҭаԥҿеым!
Нышәк ыҟоу, сукәыхшоуп, са стәыла,
Аҕа иуабашьуаз дахьжым?!

* * *

Ахьӡ-апша шәымазааит ҳбираҟқәа пхьа изгоз,
Аԥшқа икыкахш ицәмырӡкәа дзыхьчоз!

Шәынаур пшьақәа ҳацуп ҳара,
Иақәым ишәзыркыз ахатҵа-шәа ԥсра!
Бныҳәазааит Ан, афырхацәа зыхшаз,
Быԥсадгьыл атцеицәа рыла блашаз!

Хаштҭра шәықәымзааит, ҳбираҟқәа пхьа изгоз
Амҟәылқәа раан ҳшьамхқәа зырҕәҕәоз!

Абиԥарақәа шәымца мыцәо ирзакуп,
Ҳтәыла наӡаӡа шәныҳәаҿа акуп!

Ахьӡ-апша шәымазааит Уан иҭахаз,
Пуҭ иҭахаз, Аԥсар иҭахаз!

Ахьӡ-аԥша шәымазааит Егры иҭахаз,
Аԥсҭыр еилыцҟьаа зтәыла еиқәзырхаз!

Аалӡга ахықәан асқьар ирыниаз!
Абаажә-ахә аиҿасраҿ зшьарҩаш каҭәаз!

Хашҭра шәықәымзааит:
Мықә иҭахаз!
Мрамба иҭахаз!
Аҿаԥара иҭахаз!
Аҵангәара иҭахаз!

Ԥсра ақәымзааит шәашәа, Кәыдры иҭахаз,
Фырхаҵарала зыԥсадгьыл иаԥхаз!

Ахьӡ-аԥша шәымазааит Шәқәырча зыхьчоз!
Ашхәацәырҭаҿ иӡхыҵыз зыцҟьоз!

Адауы дахьҭаршьыз цәгьала иҭахаз!
Кәанчхьыр аибашьраан хьӡы згаз!

Хашҭра шәықәмыз:
Баҕлан иаҭахаз!
Басла иҭахаз!
Ԥскал иҭахаз!
Ԥсырӡха иҭахаз!
Ԥсыш иҭахаз!

Хашҭра шəықəымзааит:
Лӡаа иҭахаз!
Ҧсоу иҭахаз!
Шаҧсыӷ иҭахаз!

Аҵьра зҩызцəа-фырхацəа зыхьчоз!
Асар рымҩа ашьак̆ар нзырҵəоз!

Абааҭа иақəлаз игəыӷра зхəаҽыз!
Аҽыбӷаларҭа афарҭын ззыҧшыз!

Уаз-абаа ахьӡ камшəо изыргаз!
Аҧсуа ҭыӡ-гəара баагəаран измаз!..

Сшəызӡатəуп, сшəыкəыхшоуп Лыхны иҭахаз,
Ақəылаҩ-хабаба згəаӷ изынхаз!

Хашҭра шəықəымзааит ҳбирак̆қəа пхьа изгоз!
Ҳаҧсадгьыл аҳəаақəа —
Мырӡуа изыхьчоз!

Шəымра-шəфырхаҵароуп ҳара иаҳзыҧхо,
Шьыжь шəапшь бахəапшь анаҿапхо!

VII

АКОЛХАА РЧАРА

Чарак иеиҧшызма аколхаа рчара?
Уи хаха-хымыш ишчараз ицон.
Агәыла-азла, аҩны, агәара
Абри рҽазыҟарҵон —
Насыҧны иршьон.

Ақьала-қьалақәа, аҧацха-ҧацхақәа
Ашҭа ду рымҽхакын — улаҧш рыхьӡом.
Аеҵә рхалашон амшқәа, аҵхқәа,
Аҭаца илзыҧшуп —
Даҽакы иазыхьӡом!..

Иааргоит аҳамҭақәа: ацәқәа, аҽацәқәа,
Аҧаҭхьқәа, асақәа, амҿлых, амсалых…
Ауа-ҭынха, аҩызцәа афырхацәқәа —
Доус имҭак, илшарак, игәы-иҧсы ирҭых!

Уаҳа ҧшышьа аныҟамыз аан
Ашҭа иааҭалоит, ҵҩа змамыз аҽацәа!
Урҭ амшқәа схашҭру сдунеихаан?

Дааргоит аҭаца,
Улзыԥшы анцәахша!..

Амшқәа иреиҕьу мшуп, аԥсабара,
Абас аиԥш иаԥуҭаз ауаҩԥс изы.
Акаҩҳәа Радеда цәыригт Рарира —
Ибжьы аҩыза ихоума уаҩԥсы?!

Уи иашәа рхыҩуеит ашьхара, ага,
Злымҳа иҭасуаз гачамкны иӡырҩуан,
Игон ихышхытҵәа ашәа гәыҭәгага,
Аԥсы даргылон, ахә деиԥшнашьуан!..

Чароуп уахык аиԥш ҩаха, хаха.
Ажәра, афара мацароу? Мамоу!
Ара аханатә ишаԥу аиԥш, иеитҵамха,
Ашәаҳәабжь гароуп иеитҵых, инароу.

Ашәа мацароу, напеинҟьарада?
Аколх ибаҩхатәра, аколх ишьымхы? —
Ари ашҭа шҭоума имцарку кәашарада?
Иҟоуп араҟа аханатә зегь рыхкы!

Ажәытә фырхацәа рыӡбахә ҳараркуеит,
Урҭ рыхьӡала ицәыртҵуеит абра…
Ашьамхытцарреи ашәеи иеимаркуеит —
Уи азоуми изшоу амӡырха!..

Абар ҩаԥхьа ирҿыцит, иркаҩит Рарира,
Иӡырҩуа ыршахо, ргәы-рыԥсы рҭәуа…
Гәында ԥшӡа имылдоит, ус, аҳаҳаира,
Нарҭаа ықәлеит ишьацәхыртәуа!..

Гәында лыбжьы ҵар, Гәында лыбжьы хаа
Ахарантә иааҩуашәа игон, уеимнадон!..
Иеиҭаҳәашьа амоу иунаҭо агәахәа,
Игон иузхьуашәа, иҵары-ҵаруа игон!..

Дышьқьыры-шьқьыры дааиуеит, аа, Гәашьа —
Дысуашәа, дхахоушәа, даҿатәоушәа асырҭы…
Уаа шәҩык лыҷкәынцәа, ирықәым еилшәашьа —
Уи ауми ла лзыҳәа иреиҳау агәыхәтәы!

Рышәҩыкгьы лыцкәашоит Саҭанеи Гәашьа,
Рышәҩыкгьы — иеилыҵуа, иеилало-иеилагыл…
Қьаҭуан иҿырпын иамам иеиқәтәашьа,
Аҩымаа, ахымаа, аԥхьарца, адаул!…

Гәашьа лыхшара еибыҭоуп насыԥла,
Ашҭа дырмацәыст, иқәст афарҭын!
Зны хазы-хазы, зны гәыԥ-гәыԥла,
Даҽазных — уаа-шәҩык рнарҭ шьараҭын!

Иеимаркуеит наҟ-ааҟ нарҭ-ҿар, нарҭ-фырхацәа,
Абҩа ҟама, абҩа бҵы иеиҿала иеиҿакшоит,

Раҕацәа ирабашьуеит аишьцәа-аҕьеҩцәа,
Сасрыҟәа ихҿа аеҵә иазцоит!..

Ус дцәырҟьеит ихала: заҵә кәшарала!
Ирмацәыст, ирдыдит ашҭа агәҭа.
Дарбан уи, дарбан? Исахьа, иԥшрала
Ҩашьара иқәу: Абраскьыл ихаҭа!

Аҳаԥ аҵа иҭаку иакәым, жәлар рфырхаҵа,
Зых иақәиҭу, заҕацәа ириааи Абраскьыл.
Иҵҳәоуп агәашьа! — Иҭацәуп аҳаԥ аҵа,
Иамеигәырҕьо дыҟоу? Ишиаҭәоу шәиԥыл!

Дкәашоит ахақәиҭра азгәышьҩы, аҿагылаҩ,
Ԥсаатәи мацәыси раҵкыс дласы,
Жәытә аахыс зызбахә гәыҕрала ирылаҩ,
Ауаҩԥс изыҳәа зхы иамеигӡо ауаҩԥсы!

Дкәашоит имцаркны, заҵә кәаашарала,
Қәԥароуп, нымшәароуп ицәаҩа златәу.
Иаԥуп аханатә, иаԥуп хьызла-ԥшала,
Заҵә кәаашаразар — ихьӡ ауп изтәу!

Ахыци ахәымпали аҵхашьеи аҭҟьашьеи
Аҟаза иуирбоума? Имаӡоуп, имаӡа!..
Избада, иахьӡада иааишьеи ицашьеи?
Дцәырҵу-дцәырымҵу? Ашҭа шәазҵаа!..

Абан, убарҭ рышьҭахь, иқәлеит, аа, аҵан —
Рҧыза, рыҧсҳа зегь илаҧш рхын,
Рышьтәа шла ажакьа лаӡон асааранӡа,
Иҵысит… Измааноузеи? — аҧшасра иатәын…

Иааит рыҿҳәара! Иеишьҭала, иеишьҭала
Идәықәлеит ажәҩан ахьтә абамба сы…
Уи адгьыл арҭәит, иаразнакала, —
Ус амацәыс аҵықь ҳәа ихысит лассы!

Уи акәхеит, амца алашәеит ртәыла,
Аҵан еилагьежьуеит — мца кәашароуп.
Дықәуп аҵан рыҧсҳа, раҧхьагыла,
Хышә шықәса зхыҵуа! —
Идирбо шьацәхыртәроуп!..
Ашҭа ахы-аҵыхәа шьҭнахит Ҵантәыла,
Ирзыҧшуа, ирыхәаҧшуа зҿу еинҟьароуп…

Абар, аа, абар, Аҧсырҭ, афырхаҵа,
Аколхаа рҵеи лаша дықәлеит дкәашо,
Игәырҕьеит зназы, иҭыҧсааит жәлар ргәаҵа,
Аҳ иҧа раҧхьа дцәырҵит длашо!

Ихациркит, аа, ашҭа ду дакәшо,
Зны дшьацәхыртәуа, дызӡса-ӡсо ҽазны,
Аҭыҧҳацәа ракәзар — изыҧшуан рхыртәымшәа,
Рылаҧш иҭҟәон дахьнеиуаз дҧырны!

Ус иаҳәшьа лышҟа днаскьа-наскьеит, ԥшьаала!
Медеиа хьӡырҳәаага, Медеиа анцәа хша!..
Икәашоит иаамысҭашәан, лашьеи лареи иеинаала,
Ахьтәы уасцәа хиаалоит —
Иаҵасуа аԥша!

Лхьымаҕра, лхьы маҟа, лхьеимхәыц — дхьыԥсараха
Ублақәа хылкуеит, идгьылтәым аӡә лоуп.
Длашоит амра ԥҽыха даҩызаха,
Ирбо рызхамҵо рылаԥш лызхоуп.

Икәашоит, ирзыԥшуп, жәларуаак иеицгыла,
Икәашоит иблахкыган иашьеи иаҳәшьеи!
Иамуит са сгәы, сымҵанарст гәыла-ԥсыла,
Иамуит, сыртәыртәит сцәаҩеи сҟазшьеи! —

Лашьа днаимдан, ҳаҭырла, слыхӡызо,
Уи дсыма сықәуп ашҭа ҳазҭоу!
Усшәа стәы иснаҭоит: ари лоума исцәыӡӡо?
Ари лоума имҵадырсыз? Зтәыла иаҟәгоу?!

Мап, быҟоуп, Медеиа — абар, ҳа ҳахьеицу,
Аколхаа рашҭа батәуп, ихаҵа!
Баанхоит урҭ ргәаҵаҿ, рыԥсҭыҩраҿ, рыԥсаҵаҿ,
Быҟанаҵ сыҟоуп, ҳгәыхәтәы ҳахьыгӡа!..

Ҳкәашоит —
Жәҩан гәашәԥхьара зтәу сара соуми!

Ҳкәашоит,
Ашьац иатҵәа ҳахьымсуа ҳкәашоит.
Иҳахәаԥшуа ирҳәо: аҩыцьагь иеизшоуми,
Уи саҳауама,
Илашаша длашоит!..

Еиҳа-еиҳа ибжьы ҳареикуеит Рарира,
Аҩымаа, ахымаа аԥхьарца, аҿарԥын…
Аколхаа рашҭа ачара-ԥсабара —
Жәларуаак алахәуп жәлар ршьараҭын!

Иеилашьқьыр-иеилашьқьыруа гәырӷьа дунеин,
Хәыҷи дуи рнапы иеибаркын.
Кәашарас иҟоу зегь ирыцын, иранын,
Аханатә Ҟылӷьҭаа рашҭа иатәын!

Ус еимгеимцарак ала, иблахкыган —
Рааишьа, рцәырҵшьа, акала имбатәны,
Ашҭа зегь хырҟьеит, иеибарыҩуа иқәын —
Амазонкацәа ракәын —
Ҳашьҭра иатәны!..

Дара зегь аӡәаӡәала рарӷьа гәыҳәԥ ҽыхын,
Хҿала, ахысразы иманшәалан ауп ус…
Ажәылараҿ, аибашьраҿ аҽыҳәса иеицҿакын,
Ала-мала узыриааиуамызт урҭ!..

Арҵәаа-арҵәаа! — раҕа ихьӡауашәа,
Ахацәа каҟьҟьа, илбааҳәа инырҵәауа…
Зны иеицлабны иеицхысуа, ацәҟьара ргауашәа,
Зны рхыци рхәымпали жәҩан иарбауа…

Рҟыбаҩ митәын урҭ аҳәса гәыҳәпҿыхқәа…
Абар амра хышәҭуан, амш наскьон…
Ус, аа, икәашо ицәырҵт амышәаҳәарқәа,
Рангьы рылагыла иқамсон!

Иркәашо акәзар — «Иааирума» ауми —
Амшә кәашара, бнеи-мшәи ршьараҭын!
Аланарҧшыга захьӡу абри ауми,
Ахьча дыргачамкны дыркын!..

Ран былгьон, иеицбылгьон, ахьчагь дыҧшаргуан,
Иаиру-шугьару —
Икәашеит, иқамсеит,
Ахьчеи амышәаҳәари ақьачақьра иеимаркуан,
Аҵыхәтәан, абар, зегь ныҵашәкәа ицеит!..

Зегь ныҵашәкәа ицеит! Зегь иеилагылеит,
Иблахкыгоуп рсахьа-рыҧшра:
Ихаз-хазуп ҟазшьалеи гәаҭалеи,
Насыҧуп абраҟа урҭ рзыҧшра.

Шәҩуаак ираныз Гәашьа, Сасрыҟәа,
Гәында лашара, Медеиа, Аԥсырҭ,
Абраскьыл афырхаҵа —
Иҳаԥхьо, ҳзырҿхо,
Идырҭәит ашҭа ду ахы-аҵыхәа,
Рарира ибжькаҩра рыԥхьеит, ирнырт!…

Гәында ԥшӡа илыркьыкьуан, ахарантә иааҩуа,
Быжьшьхак ирхысуа, игәыҿкаагоу абжьы!…
Изаҳауаз азхьуан: инымҵәо игауанда,
Уаназыӡырҩуа — ихыҵуеит ашәшьы!..

Игон, ааи, абраҟа ашәақәа рашәа,
Уи Ахәрашәа ауми —
Ахәра арӷьон.
Ашықәс еикәшара — аамҭа амҵәыжәҩа
Абжьырацәа аныҩуа Шьардаамҭа гон.

Улаԥш рықәшәон аҳәақәа, асақәа,
Ахыц, ахәымпал, акәылӡы маҭәа иршәыз,
Игон ажәытәтәи ҳабацәа ргимнқәа —
Амра, Амза, Аергьаа ирызкыз…

Са срылагылан, ирымыздон ашәа,
Сыжәлар гәакьа раԥҵамҭақәа сҳәон.
Слызгәдууан Саҭанеи Гәашьа,
Уи лымшра ҳацын, ҳаиланаҳәон!..

Абар изырԥшӡоз аколхаа рчара,
Аколхаа рашҭа гәакьа, рыҩнра:
Гәында, Аԥсырҭ, Медеиа, Рарира —
Абраскьыл афырхаҵа —
Зыхьӡ наҩхьоу хара,
Рыӡбахә иеиҳау санымиеит џьара!

Урҭ рыхьӡқәа, рҭоурых ацәалыхқәа ирнырҵон,
Абаашқәарҿ иуԥылон, ныхас ишьан,
Урҭ рыхьӡқәа абиԥарақәа иеимырдон,
Ҩнаҭа-ҩнаҭа ирыхӡыӡон, иԥшьан!

VIII

САУ-НАУ

Ицнапык ала дцәаҕәоит,
Абцьар икуп егьи ала

Овиди.
Илахьеиқәҵагоу аелегиақәа.

Дныҳәон ахаҵа Егры аханы,
Дныҳәон — анхара-нҵыра иҭахны!
Дныҳәон:
«Иаҳҳылапшу, сныҳәа нагӡа,
Исхылҵыз умшьын,
Сгәыхәтәы сахьыгӡа!

Сынхаҩуп,
Амса рыҵоуп снапқәа,
Ианаамҭоу амра, ианаамҭоу ақәа!
Ацәмаҭәеи адгьыли рымч иеиқәхо,
Еибашьра ыҟамкәа, —
Жәлар ҭазырхо!

Думырӡын агара игароу атцеи!
Рылыҧха ҳамаз фыртыни ӡи-мцеи!

Урхылаҧш, сукәыхшоуп, ҳа ҳеаҩрақәа!
Ҳарахә-ҳашәахә, ҳшәаҧыцьап, ҳадәқәа!

Ҳрыцҳашьа, уҳацхраа, мран иаҳзыҧхо,
Зегь зыршәҭуа, изырканӡо, зегь еиқәзырхо!

Урытцаҧш! —
Амса рытҵоуп снаҧқәа!
Ианаамҭоу амра, ианаамҭоу ақәа!..»

Дныҳәон аколх Кәыдры аханы,
Лӡаа агәаны,
Бзыҧ аханы,
Ҧсоу аханы,
Дныҳәон, аҩада инаҧқәа рханы!

Икәаӷӷа игылан уи иҭаацәа,
Иарӷьа наҧ ала икын агәатцәа!

Дныҳәон,
Иныҳәа наӡарцаз аколх!
Атҵла дамтцаныҳәон аколх!
Амра дамтцаныҳәон аколх!

Дныҳәон, амра ангылоз шьыжьы,
Дныҳәон аколх,
Ибылуан ацәашьы!

Ирацәаан уи игәаҟрақәа, игәырҩақәа,
Ицрымҵуа, ихьааигоз! —
Ирацәаан инцәахәқәа!..

* * *

Аха аӡә иакәын сзызхьуаз иасымша!
Сгәы казмыжьуаз,
Ишьҭызхуаз сылша,
Аӡә иакәын наӡаӡа сгәы зытҟәахьаз —
Аҳаԥы лашьца аҵа
Зыбжьы саҳахьаз:

«Иуарҳәоит, иуабжьыргоит: угәаҟра чҳала,
Имцуп, уи уанымшәан, угәашьа рҵысла!»

...Снеиуан,
Икасыԥсон исҟьоз арыц, —
Амра иацгыларц, амра иаршәырц!

Снеиуан,
Сыцәмаҭәа аанкыло шьыжьы,
Акаршәра иахыҩуан аԥсабара абжьы:

«Ажәлаҟьаҩ-ацәаҕәаҩ!
Шеишықәса рапхьа
Ажәла шуҟьоз иуҟьоит иахьагьы!
Гәыкала схырхәоит, асаара, уара уҿапхьа,
Адунеи иахьа уаҭаххеит еиҳагьы!

Уԥсҭазаара, умҩа —
Џьамҩоуп, ихируп,
Инарха къаҿуп — иуаҕахо.
Абџьарла имаҳаруа иакәым, идыруп,
Ажәлаҟьаҩ уоуп адунеи еиқәзырхо!

Амбатәқәа рымбатә зхызгахьоу,
Иааԥсаз,
Ари адгьыл уа уда иапсатҵәкьам акгьы,
Шьыжьын уара рапхьаӡа ажәла анкаупсоз,
Шьыжьуп, аа, ажәла ануҟьо иахьагьы!

Уџьа, бараҟьаҭыз, ухьамтцын! —
О, сукәыхшоуп!
Аԥсҭазаараз, Ажәлаҟьаҩ, —
Иреиҳауп уара уус:
Инырхага-пстаҵагоу,
Игәазырҳагоу ажәла ҟьала!..

Амра гәыҭгага,
Амра бла ҭшаша,
Наӡаӡа Ажәлаҟьаҩ уизыԥхала!

О, ажәла каҳәҳәы,
Ишаалац аиԥш иаалааит!
Ибарақьаҭны адунеи зегь иахьӡааит,
Иҕьацааит!

Имарымажаз, Ажәлаҟьаҩ,
Ужәла еинҭәыла!
Адгьыл иқәу —
Уқәыз гәырҭәыла!»

* * *

...Ииуан аҽаҩра,
Иаауан Ҽаҩраныҳәа, —
Аҿа-маҿа раамҭа! — аҩҿа еилашуан!
Аԥаҭхь аанаҳкылон ҳхәашҭааразыҳәа!
Аиҭыр ҳиашьапкуан,
Иҟаҳҭцон ажәабран!

* * *

Аколхаа ҳамҩа ҵьабаала инаган,
Даҽа мҩак шыҟамыз —
Аколх агәра игон...

Аҵьабаа еиқәырхаган,
Аҵьабаа гәыпҵәаган,
Уахгьы-ҽынгьы ашәаҳәабжь гон,
Уи ашәа — аусура иацын, иахшон:

«Сау-нау! Сау-нау!
Сақә сапыншәа иалагоит,
Цьамхыла ибысҭоит,
Саарахыла ибымысхуеит!

Сау-нау! Сау-нау!
Сау-нау! Сау-нау!..

Уаа, улага, улага,
Сақә-сапыншәа улага,
Аҩ иаҩуеит, ах иахуеит,
Апсҭагәара иҭанапсоит!..

Уаа, улага, улага,
Узырлаго, ргәы ҭга!
Уаа, ҳазрыцҳамыз арыц!
Иаҳзыразу умҩахыц!..»

Амра гылон, иҭашәон,
Ажәла рҟьон, амхы драшәон,
Иҭаргалон…
Иларҵон…

Уахгьы-ҽынгьы иԥымҵәо игон —
Рашәа — ашәақәа иреиҳау:
«Сау-нау! Сау-нау!

Аҩ иаҩуеит, ах иахуеит,
Аԥсҭагәара иҭанаԥсоит!..»

Уаа, хир, иқәзааит, илазҵо!
Сау-нау! Сау-нау!

Хьмызӷ умган еибашьра ицо!
Сау-нау! Сау-нау!

Уаа, ашықәс ҿыц, ҳаззыԥшу!
Сау-нау! Сау-нау!

Уаа, улага, улага,
Сақә-сапыншәа улага!
Сау-нау!
Сау-нау!

Аҩ иаҩуеит, ах иахуеит!..
Сау-нау!
Сау-нау!

Аԥсҭагәара иҭанаԥсоит!
Сау-нау!
Сау-нау!

Уаа, улага, улага! —
Сау-нау!
Сау-нау!..»

* * *

Илагон, ҳалуқәа лагон,
Еихсыҕьрак рықәӡамызт бзантцы.
Алу-ашәа шгац игон:
Аԥхӡаша рҩашха икаҭәон…
Игон агарашәагь хазы:

— Уа, абри арҵыс дыцәоума?
Игара-лас ҭынчума?

— Уа, дыцәами, дыцәоуп,
Ихам хәычҷы цыҵцәоуп.

— Дыцәоу-дыцәаму сыздыруам,
Аха усгьы уи дҵәуам.

— Уа, рабнагә игәыми,
Уа, рабнацәа дыцәами.

— Уа, абри арҧыс дыцәазар,
Бара ишыбҳәо дыҟазар,
Уа, иҿыхара базыҧшыз,
Ала алырҟьан аҽа зшьыз.

Уа абри арҧыс иакәымхои,
Шыҟсәык ала дхатҵамхои!..» —

Шыҟәсык ала дхатҵахон,
Адауаҧшь диҩызахон!

Цәматәан —
Иҧсҭазаара зызкыз,
Бџьарын — ицнапык иакыз!

...Баагәаран ҳтәыла шәакәыршоуп,
О, сашьцәа, аколхаа, сшәыкәыхшоуп!
Шәзызхьуаз — абџьар акәӡамызт,
Еибашьрамызт, шьажәрамызт,
Ҭынчран —
Ҭынчрак шәыҟәӡамызт!

Аамҭа ҧсҭыхга ҳалагон,
Ҳҭоурых аццышә иалыжәгон!
Ҳаҧсы злаз — ҳацәшәырӡуамызт!
Шәбылуазар — амца шәалутҵамызт!

Баагәаран ҳтәыла шәакәыршоуп,
О, сашьцәа, аколхаа, сшәыкәыхшоуп!
Ҳдоуҳа шәыхьчон —
Изжәылауаз!
Ҳбызшәа шәыхьчон — ҳзырцәажәауаз!

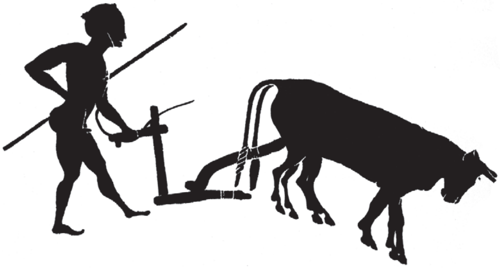

IX

ҲАБЛАГӘ-ҲБЫЗШӘА!

...Ҳаблагә-ҳбызшәа! —
Ҳҭәыла зыхӡыӡоз,
Шеишықәс ҳашҭа иҭаԥхоз имраны,
Абиԥарақәа рыԥсҭазаара зқәырҵоз,
Исҭахым даҽа ԥсҭазаарак,
Уаныҟам аҽны!

Ҳбырлаш-ҳбызшәа!
Ҳҭоурых, ҳшьаҭамырӡга!
Гәеисрак еицҳамоуп, — исызшауам,
Абжьы-хаа иухылҵуа са сзыҳәа ианымга,
Иудыруаз, геи-шьхеигьы
Уаҳа срызхьуам!..

...Мраҭашәарахьтә иааиуаз —
Даауан уишьаҽырцаз,
Мрагыларахтә иеихоз —
Ԥала деихон...

Аладантә иццакуаз,
Дыццакуан уҭахарцаз,
Аҩадантә зҿаазхоз —
Умшқәа иҧхьаӡон!..

Ҳбырлаш-ҳбызшәа!
Ҳтәыла афырхаҵа,
Сымаӡа, сгәыӷра!
Сыҧс еиҧш усыхьчон!
Хы-ларҟәра уқәмызт,
Иуқәым иахьанӡагь,
Ҳанацәа ргарашәа азыҳәан уқәҧон!

Иагьа гәаҟра сҭагылаз,
Сымҩа уадаҩыз,
Сызлымҵуа сызлаз уҭагылан уаргьы,
Амҟәыл хлымӡаахқәа сҿарҳәон,
Ҵҩа змамыз!
Схақәиҭра ухақәиҭран —
Иацгьы,
Иахьагьы!..

Уара иуҿагылоз —
Сара дысҿагылон,
Уаныҟам — сҟаломызт сара схаҭа!
Исыӷраглоз — уара дуӷрагылон,
Убӷа еиҵыхзар —
Иеиҵыхын слақҭа!..

Саҳцәа са сзыҳәа бзанҵык
Иразымызт,
Ихиан сара сышҟа рҟамч-ԥҵатҵа,
Рабиԥара гәылшьаԥқәа рҵыхәа ԥҵәаӡомызт,
Аӡәаӡәала иуаҩухуан,
Уеиқәхон,
Инагӡа!

Агәаҟрақәа урылызгон,
Уалызгон амца!
Узынсуаз амҩа збон уамашәа!
Уеиқәхон —
Сынамыс, сыблагә са сшьанҵа!
Уеиқәхон сгәазырҳага,
Ссаркьал — са сбызшәа!

Иҵәахуп уара уҿы: ҳашәа, ҳагәҭыха,
Ҳажәабжьқәа, ҳлакәқәа,
Ҳтәыла аҭоурых!

Иҵәахуп уара уҿы:
Зегь рракәа, рыԥҽыха —
Аамҭа ӡеилыҽҽа-еибафа иаҕәых!..

Ҳшьаҭамырӡга ҳбызшәа!
Агәҳәԥыхш уаҳзаҩызоуп!
Иуҿагыло ҳаинышәаран ҳаҟам,
Мамоу!

Баагәаран уҳамоуп,
Иаҳзылашо цәымзоуп,
Ҳхаҵашәа, ҳахәрашәа!
Ҳгарашәа! Ҳуоу!

Иугәҭасуан, иухыччон,
Убеиара ҟәныршьон,
Уртҟәарз бзиа узбон иаҳагьы!
Иуцәнымхошәа ицәажәон, —
Умҩакәа хырҵәон,
Уртҟәарз бзиа узбоит иаҳагьы!

Иҭынчын иуиааир,
Ҕашақә иҳашьҭаз!
Иухысыр — иаҳхысуан,
Инаӡон рыгәҭакы!

Чарҳәара узаҳуамызт,
Ҳакәԥон ухакәиҭраз!
Уҳахьчон ҳлашарбага, —
Иҳахьчон зегь рыцкы!

Уа ула иҳааӡон аҿатә абиԥара,
Уа ула адунеи агьама дҳаркуан.
Акәаб дыршуан, уа ула, сыԥс-ҭыҩра,
Уа ула, сбызшәа, сыгәҭыха сыҩуан!

Арҭ ахәрақәа исну —
Иснуп уара узыҳәа!
Ухьчара — ныҳәак иаҩызан избон!
Иулаломызт, сбызшәа, аӷа иаҳәа,
Ахҿақәа иааиуаз
Ужәҩа ианҧон!

Уасымҭеит, мап, «Арго» — аҭархага!
Уи ауп иугәҭасуа ргәы иазырго.
Имчыдан, уҿаҧхьа, «Арго» — ахырҵәаага,
Уанӡаломызт, сбырлаш, бзанҵыкгьы «Арго!»

Адунеи еиҧш уҭбаан, уцқьан, уҳалалын,
Ашәа уцызҳәоз — ицҳәо уаауан.
Гәыкала иузыҟаз —
Гәыкала уизыҟан,
Аҩызареи аешьареи —
Умҩаҿ иҧшьан!

Мраҭашәарахьтә иааиуаз —
Даауан уишьаҽырцаз,
Мрагыларахьтә еихоз —
Ҭала деихон.
Аладантә иццакуаз,
Дыццакуан уҭахарцаз,
Аҩадантә зҿаазхоз —
Умшқәа иҧхьаӡон!..

Уҟаз сбызшәа!
Уиеҵәахә кыдыз!
Реиҵәахә кыдыз игыло ҳхәыҷқәа!
Наӡаӡа иуаҕоу наӡаӡа дымчыдаз!
Иурлашалааит ҳаԥнаҭақәа!

Ҳаблагә-ҳбызшәа!
Ҳажәлар зыхӡыӡоз,
Ҳашҭа-гәара иҭапхоз имраны,
Абиԥарақәа рыԥсҭазаара зқәырҵоз,
Исҭахым сара ахьтәы уасцәа —
Уаныҟам аҽны!

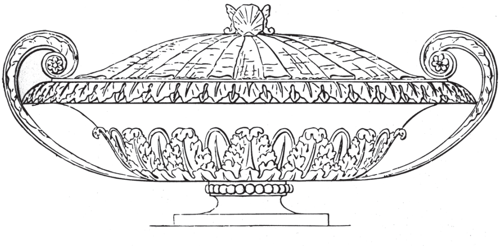

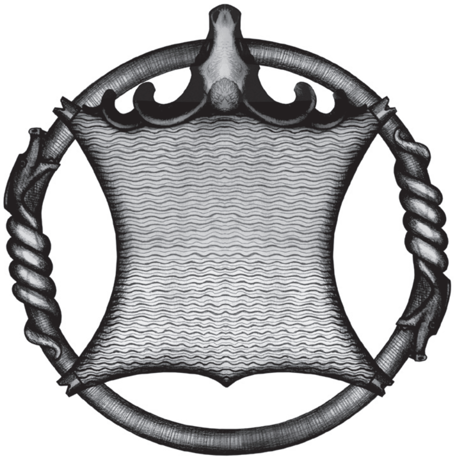

X

АХЬЫШЬҬРА

Аӡы ахьышьҭрахь ихынҳәуеит

Аҧсуа жәаҧҟа

Сыцәмаҭәа ныҵарсуа снеиуан сышнеиц,
Сыбҩа ҽага шысҟьац исҟьон.
Арахә гәарысхуан,
Аихаӡа ҧсасирц —
Аӷа сахон, арацәа сырцон…

Аҭәа сырхуан, сшәарыцон, снапҟазон,
Амса рыҵыҵуамызт снапҟәа.
Аӡиас леишәацәгьа ҳәынҷа имҩахызгон,
Аӡы рыҵастҵон амхырҭақәа.

Ажь сҭаауан, аҽаҩра ҭызгон,
Сҭыхуан —
Аҳапшьа асахьақәа анҵо.
Снапала ашхәақәа, аӷбақәа еибысҭон,
Ахара амшын ихылон иӡсо.

Псы зхоу ашәапыцьап амрахь ишеихо,
Амрахь — алашарахь сеихон.
Аха аџьабаа, агәаӄра — узмыхәо
Алада исыхон, атцахь сыргон.

Амацәыс схалашон, исхатцыр-тцыруа,
Исхапыххаауан, аҽырхәаша!
Алаҳәа сышьтан, исышьтаӄыруа,
Иҩнагьежьуан спацха апша.

Сырзыхьчаӡомызт аҽхыбаҩ, аҽеимаа,
Ибжатан ҭагалан азыҳәангьы сца.
Аҕарреи арыцҳареи срыман сышрымац,
Уаҳа ак анымшәа збон слахьынтца!

Ашықәси ашықәси цон инеишьҭала,
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Исычҳауан, ишсылшауаз ала,
Псыхәа анысмоуаз —
Ахәрашәа сҳәон! —

Сыҩналон абааш,
Дахькыдыз Апсҿыхҩы,
Сматанеиуан,
Сцәа-цәашь лашон…

* * *

Сызқәаарыхуаз адгьыл сызхомызт…
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Ишгылоз ажәытәан, ишгыло уацә ашьыжь
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Ауали ашәахтәи срыҵымҵуа срыҵан,
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Иҕызы-ҕызуан ҳтәыла асаркьалқәа,
Игон асаркьалбжь,
Игон имитәны…
Сукәыхшоуп, ажәҩан,
Сажәа ҳалалқәа —
Ак уцәырӡозу знымзар-зны:

Анасыԥ сашьҭан —
Сымҩа сахьықәу,
Адгьылаҿ еиҕьыз уахҭак сазыԥшын,
Адгьылаҿ, —
Сымшқәа ԥсахшьак ахьрықәым,
Сыцәқәа еибаргәаҟуа иахьахо араҭын.

* * *

Мҩа мариа ыӄам,
Мҩа мариа сашьҭамызт,
Исҭахын анасыԥ иоурц аӡӄы.
Мҩа мариа ыӄам,
Хьаҵра сыздырамызт,
Сашьҭан схаҟәитра!
Сашьҭан сразӄы!

Исҭахын доус идгьыл имра аҵәымӡырц,
Ижәлар рынасыԥ изыԥхаларц,
Иԥсадгьыл аҵла амахә иахшьызарц
Доус ихьтәы уасцәа —
Ирзаӄы ҕьацаларц.

Исҭахын ауаҩи ауаҩи еиҕацәамзарц,
Ауаҩ инасыԥ мҵарс ирымго,
Исҭахын ажәла зӄьо зегь еишьцәазарц,
Ахьтәы уасцәа иашьҭала ихымзарц «Арго!..»

Аха ауали ашәахтәи срыҵан…
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Снапҟәа амса рыҵан ишрыҵац…
Амра гылон,
Амра ҭашәон…
Сгылон, сеиҿыҵуан, сычҳара хыҵуан…

Амра гылон,
Амра ҭашәон…

* * *

Асаркьалбжь гон ишгац…
Схьаҵуам, —
Ҵхьаҟа сцон сышцац!

Сцон ҽыҭ-ҽыҭ, маҿа-маҿа,
Издыруеит изакәыз сшьаҿа!..

Сцон, атыша сҭысны сцон,
Сахьнеиуаз усшәа сгәы иабон

Ибжьамшәа лара лахь рацәак,
Иааскьошәа ахьтәы уасцәагь шьаҿак!..

Схьаҭцыр — изт, ихарахон,
Схьамҭцыр — реиуак ааигәаахон…

Сцон ҽыҭ-ҽыҭ, маҿа-маҿа,
Издыруеит изакәыз сшьаҿа!

Сцон, аӡыхәашь сырны сцон,
Сцон, ацәқәырпқәа еилыҽҽон.

Икаҭәон алаӷырӡ, ашьа,
Ирыӡрыжәт агәаҟрақәа сҟазшьа!

Бзанҵык сзанышәомызт ашәшьы,
Пхьа исыпхьон сзыпшааауаз абжьы!..

* * *

Ажәҩан мацәысуан, икьыркьыруан аҽқәа,
Жәыларан…
Аршәаа иасуан аҽқәа.

Санымиацызт схаан, знымзар-зны,
Уи Амш аҩыза —
Ҽа хҭысқәаан аҽны!

Наӡаӡа амшқәа
Цоума еипшны?!
Амшқәа рыбжьара
Ҽакала ишаны
Мышк ҩагылоит —
Зегьы ирхаданы!..

Аҳәақәа еиҿасуан,
Иҭҟьон абзарбзан,
Архақәа, аиҩхаақәа шьала икәабан…

Абар, аа, уи Амш,
Са сыззыпшыз!
Ицәырҵит, икаххаа,

Амра иҵәахыз, —
Ахара иԥхоз,
Сгәаҟра зымбоз!..

Игылеит ажәлар —
Гәырҩа рацәа змаз,
Бызшәа рацәа зҿаз!

Иеицгылт, иеивагылт,
Аханатә ҭоуба зуз,
Иеидгылт — ҳаишьцәоуп, ҳаивагылоуп зҳәаз!

«Шәнеибац!» — ҩапхьа ишгац игауан,
Схаҟәиҭраз аҳәа сҟьон,
Сеибашьуан!

Ажәҩан мацәысуан, икьыркьыруан аҿқәа,
Ишьаарҵәыран архақәа, ахәқәа…

Ҳнеиуан ахацәа,
Ҳацәшәом ахыҭҟьа!
Иеицаҳҳәоит гәаныла: уаҵәакәым иахьа!
Уаҵәакәым иахьа!
Уаҵәакәым иахьа!..

Исҿагыло нсырҵәоит,
Абар, иаҕахоит…
Абар, анҭ амӡышәақәа схала срызхоит!

Иахасҵап урҭ аџьнышқәа уажә аҵәыршы,
Ус, агаҟа шыҟоу са саныԥшы, —

Сишь, избо закәызеи, — амшын лашауан!
Сишь, избо закәызеи, — Медеиа даауан!..
О, сыбла сажьама амш агәаны?
Лаԥшҵашәароума —
Ас иааигәаны?
Ас аиԥш иаргаман,
Иџьашьахәны,
(Адырганҵыхәагь амҵәыжәҩа ԥҵәаны?..)
Шеишықәса имаатуаз амҩақәа атны?

Мап, иҟалеит аҳақ ахаҭа,
Агәра умгозар уԥшы уахь еиҭа:

Лыҩнаԥык лаԥхьаҟа еиҵыхны илкуп,
Ишәахәа мацараха ахьтәы уасцәа рнуп! —
Ихьыԥсараха иарлашон амшын зегь агәы,
Иарлашон агаҽа, ашьхара, ахәы —

Ишарлашоз аасҭа, ианыргоз аҽны,
Ианыргозҭәи аҵарӡны,
Иҟаз аарҳәны! —
Ацәқәырԥ хьҩеижьқәа дрыхгыла даауан,
Ахьтәы уасцәа ӡхыҵуан, ихынҳәуан!..

* * *

Иԥшым са Сыԥсадгьыл уаҳа ихәаҽены,
Илашеит Ҟылӷьҭа, илашеит уи аҽены!

Аџь идырҳәызгьы алахь еиқәым,
Лашарак ахалашеит! — дабом уажәшьҭа атәым!..

Ухаҵоуп, уаиааила, ухаҵоуп ирҳәала,
Ухаҵоуп, сыԥстәыла абаашқәа рбгала! —

Гераклгьы дахәом! — убас иазхаҵоуп,
Иахҭысхьоу зегь рыла аразҟымҩа чаԥоуп!

Абар, аӡ ахьышьҭрахь ахынҳәра иаҿуп,
Уи хнымҳәыр ауамызт — иӡышо азыԥшуп.

Сыԥшуеит уахь, амшын ахь, амшын лашауан,
Ацәқәырԥ дрыхгыла Медеиа даауан!

Изакәызеи-мшәа избо?
Исымгарцу агәра? —
Дунеи ҿыцк саԥхьа иалагт атра,
Стәыла-мҩа арҿыцра, ҿыц ашьапкра,
Иԥсаххоит сҭоурых даҽакала ахаҿра:
Даауан са с-Медеиа, ихынҳәуан са сҿара!..

Даауан са схаҿеиқәа, даауан дымраны,
Избац лыхцәы хьанҭа, лызқәа иазшаны,
Лызқәа мацароума? — иӡсон шәахәаны!..

* * *

Жәҩангәашәҧхьароуп избо —
Сыбла сзаҟәгом, —
Сыҧшуеит уахь, амшын ахь, агәра сызгом!..

Сыҧшуеит, —
Исзымбатәбаран, сшыҧшыц:
Лышьҭахьҟа ар-уаа збоит ахыцәхәыц!

Аибашьцәа ӷламқәа иршәуп ркәылӡы,
Рхыц-рхәымпал, раҧса, рыбҵы!..

Лышьҭахьҟа — абҵьар, ажәҩан зҵәахӡо…
Лышьҭахьҟа — ҳжәытә бираҟқәа ӡасо!

Ҳанацәа, ҳабацәа! —
Хашҭра ҳәа зқәым!
Ҳаҧсадгьыл-шьамтәылаҿ дахызцоз атәым!

Амшын ҳбираҟқәа рыла иҭакуп,
Амреи Амаҿеи шырныц еиҧш ирнуп!

* * *

Иаразнак дыздырит,
Иҩашьам злакҭа:
Абан, аҳцәа раҳ
Ҳаиҭ ихаҭа!..
Иҿыԥшылара иаҳәоит:
«Инаӡеит зегь уажәшьҭа!..»

Ирҳәоит имч-илшара
Ацәаҩа закәу:
Ихьлых-илабҷашьа,
Агәыргьын ихаку!

Заҟантә уи иҽуардын,
Иҽышькыл, сласны,
Рымаҵ сухьазыз
Иаҳҭынарҟны!..

Исхашҭуоу ахаан,
Саӡәны, сшәаҵьҳәаҩны,
Иаԥхьа сангылаз,
Гәырҩала схынҳәны —

Медеиеи Аԥсырҭи
Рызбахә саҿны,
Аԥсҳа лаша иҿаԥхьа
Ҳәашьа змамыз гәаҕьны!..

Ихан ду аҭӡамцқәа,
Хьӡы змаз иаҳҭынра,
Ихьҽуардын, иашҭа
Ак збозу ҵьара!..

Агәырҩа хьанҭа иҿықәын,
Иҿықәын мцаҵас,
Иныԥшуаз ак акәын:
Дӡырҩуан хаҵаҵас!..

Колхтәыла зегь амаа
Зкыз иоуп иара!..
Инубон аргама:
Иҵьбаран илакҭа.

Иеизигеит уи ижәлар,
Убасҟан лассы:
Дрыҳәт анцәа дуқәа,
Дрыҳәт аԥшақәа,
Итәыла амшын ду
Ацәқәырԥақәа
Дрыҳәеит дшьамхнышгыла,
Афарҭын бааԥс, ақәа,
Иасон имҩа ркырцаз
Дыцҟьа-шәҟьо ҵьара!..

Ишәи наӡарцаз
Иеицырҳәеит жәлара:

«Иузымгааит, ақәылаҩ,
Узҵалаз аҳақ,
Медеиеи Аԥсырҭи
Рыгәнаҳа, рҳақ!

Ажәлар рҳақ,
Ҟылгьтәыла аҳақ!..

Ҳхьтәы уасцәа узыгьашкааит,
Имцураз угәыхәтәы! —
Ҳашәи ушьҭазааит —
Ианыхуа утцыхәтәы!..»

Ирыцысҳәон ажәлар
Ашьыжь убра:

«Иузымгааит, ақәылаҩ,
Ҟылгьтәыла аҳақ,
Ажәлар рҳақ!

Ҳахьтәы уасцәа узыгьашкааит,
Имцураз угәыхәтәы! —
Ҳашәи ушьҭазааит,
Ианыхуа утцыхәтәы!..»

Абарҭқәа, аа, шаноушәа
Иахьа иназауеит!..

Иԥхызушәа, иаргамоушәа
Рымҩа аатуеит!..

* * *

Абар, афырхацәа, хьыӡла иҭахаз,
«Арго» ҳанабашьуаз аҽены иҳаԥхаз!

Абар, аа, Аԥсырҭ! — Медеиа лашьа,
Амшын арӄапшьхьан усӄан ишьа:

Иаҳәшьазатҵә илыҟәитцеит уа иара ихы —
«Арго» аҿагылаҩ! — уи иразӄы
Ацәҟәырԥ иранахеит,
Урҭ ирзынхеит,
Уи ала иахьанӡагь икамшәо иаанхеит!..

Икамшәо иаанхеит,
Ахсаала ианны! —
Аҳәамҭаҟәа ирыцны,
Ҳбызшәа-шьҭра иатәны!..

Аԥсырҭ афырхатҵа —
Иашьеи иаҳәшьеи,
Шәыԥсадгьыл шәацәыӡуазма? —
Иауазу адунеи?!

Абар, аа, Мыд, Медеиа лыԥсҭыҩра,
Аратәи агаҿа, аратәи ацәқәырԥа —
Раԥхьаӡа акәны ари аԥсабара
Даԥылоит, ибоит Аԥсырҭ иаҳәшьаԥа!..

Иеивагылоуп Мыди Аԥсырҭи:
«Ашьа ахала аҽеадыруеит» —
Иеицыми рыԥсқәа.
Медеиа илышьҭахх, арҭи егьырҭи
Ааиуеит, ишааиуа ацәқәырԥақәа!..

Абар, шәара зқәымыз, ҳбираҟқәа ԥхьа изгоз,
Амҟәылқәа раан ҳтәыла еиқәзырхоз! —
Егры иҭахаз,
Аԥсар иҭахаз,
Мрамба, Ԥсырӡха,
Лӡаа иҭахаз!..

Абар, ҳбырфын бираҟ — Мрын ихаҭа!
Игәырхатҵагоуп уи илақҭа!

Абар, Хәажәарԥыс! — Ԥскал иҭахаз,
Ажәытә абиԥара зашәа рзынхаз!..

Шәыпшы, аа, изҳытцуа дырцылоит Рарира,
Уи ашьхыц-ӡара, ҳашәа анцәахәы! —
Медеиа хьӡырҳәага лыхынҳәра-лааира
Иашәақәа рзикит! —
Ашьхара, ахәы —

Ирхысит иҩымаа, ихымаа ирҿыҩуа,
Иаатҭгылт апсабара, иаатҭгылт адунеи! —
Абџьару имыхәҿа, инацәкьарақәа ззыҩуа? —
Мап! — уи ашәа мацараз дрымшеи!..

Устыҳә иахьа ара, Орфеи икифара,
Устыҳә, ари агаҿа иахыҩуа ҽа бжьуп!..
Ирцәажә ҳапсабара, зегь умҽхак, Рарира,
Қьатуан иҿарпынгьы шапыц аипш иапуп!

Абар, аа, Медеиа, Қьатуани Рарирeи,
Абар, иахьыбцыло, быpцыла раҳәшьа!
Абра, абри амшаз, быхынҳәреи баaиреи
Быдгьыл апеипш лаша иадыргоуп ҳәа ишьа!..

Абар, шәырзыпшы, нак-аак, иеивагыла,
Рҩымаа-рхымаа
Шьтых, игәыкны,
Медеиа илызгәаҟуаз ирылагала,
Ихынҳәуа ирцыла,

Ргәаҳәа иатәны,
Рашәа адгьыли ажәҩани ирхыҵәо,
Иахьааиуа — иааиуа
Ргәырҕьа еиҩшаны!..

Сҭыҧ самкуа сахьгылаз гәаныла
Избозшәа збон илабҿабаны:
Нҵәеи уааи адгьыл аҿ,
Ажәытә, еилагыла,
Ашәа анеицырҳәоз —
Ахҭыс ду аҽны!..

* * *

О, сабаҵәа, сашьҵәа, зтәыла зыхьчоз,
Абҵьар зкыз, ихандеиуаз, иҽоз!

Издыруан ҳҵьабаа шамгоз аҧша,
Издыруан мышкызны ишаиааиуаз ҳалша!..

Сыҧшуеит уахь, амшын ахь, амшын лашауан! —
Мчык, зегь еиҭакуа,
Зегь хыннрҳәуан,
Шанак шанала ага хнатуан!..

Ихынҳәуан урҭ арахь —
Жәларуаак хынҳәуашәа! —

Иаҳцәызҳьоу рхьышьҭра
Ихыла иаауашәа!..

Зықь сахьа, зықь цәыртцра —
Џьоуҳарԥсари руан,
Еилаҭәауан,
Хага иазгәышьуан.

Аԥсабара ааҭгылт, аа,
Ушанхауан:
Ацәқәырԥ дрыхгыла Медеиа дааун!..

XI

АЦӘҚӘЫРԤЕИ АԤСЛЫМЗИ

* * *

Инҵәом, мап, араҟа, споема, сҳәатәы,
Иеиҵыху сажәабжь —
Уи сыма саскьон!..
Дабаҟоу ақәылаҩ-фырхаҵа Иасон?

Инижьзеи? Иҭынхазеи? Изқәиҵеи ихы?
Абиԥарақәа инарго, гәыбылрала иҵәахы? —

Гәи-ԥси ирымадоу, иртәу, изырԥхо?
Уи акәӡами иҟоу? — ҳашьҭахь инхо?

Еиҳа-еиҳа имҩа хьанҭахон, иашахон,
Агәнаҳа даҵалт, агәнаҳа ихьӡон!
Аӡәыр игахьоума, имоуӡакәа кьыс? —
Игәыҭшьаагоуп, ирхәыцгоуп Иасон-хәаша ихҭыс.

Иабаҟоу уи иҕба? — иӡхыргеит уи зны,
Иӡхыргеит уаҳа налымшо иажәны…

Агаҿа ихгылан, ахала, изаҵәны,
Ԥсҭазаара амамкәа, иууаӡа, иҭацәны…

Аԥшәма даҭаалоит, давсны дызцом,
Уаҳа иеицнаргом, ахара иӡсом…

Абар, иахьагьы, аҭакараз, шьыбжьон,
Аԥынҵа днаҵаиеит, гәырҩала иԥсишьон…
Иҕба ашәшьыраҿ ацәа ихаԥон, —

Ацәа ихаԥон, дагон уи хара:
Амҵарсра, аԥсахра, аҳақ, ашьоура —

Абарҭ зегь деимаркуан, аԥшаҳәаҟны,
Ацәа дахьалаз шьыбжь агәаны! —

Медеиа лразҟымҩа, уи ллахьынҵа,
Илзааицаз, илзиуз дырхәыртәуан зынӡа —
Дыршьуан, дырхәыруан илҳақыз нагӡа:

Дҿыхар руамызт, ируамызт дааԥшыр,
Иауамызт аҩыцьагь наҟ-ааҟ еиҿаԥшыр!..
«Медеиа — Аԥсырҭ, Медеиа — Аԥсырҭ»:
Ицрыҵ̄уам иахьак, иԥсҭыхгахеит урҭ! —

«Лхәыҷқәа — са схәыҷқәа, лгәырҩақәа —
сгәырҩақәа…
Исԥырҵыз, саанзыжьыз лахь сызҭо анцәахәқәа!..»

Ацәа дахьалаз, дацәажәо ихы,
Аҽыԥныҳәақәа аки-аки еишьҭаххы

Изааиуан, ихьӡон, дыргон деимыжәжәа,
Сишь, иарбан араҟа афырхаҵа дзыцәшәа? —

Изакә цәқәырԥоузеи амшын иҭнаго?
Ацәаха изымҭо? Атәыла зырбго? —

Закә фырҭынузеи, зегь ҿәыхуа, ицҟьо?
Агаҿа иажәло, аԥслымӡ ԥсаҟьо? —

Дахьыцәоу ихагьежьуа, ицәа еиԥҟьо?
Изакәызеи иҟоу? Изакәызеи изыхҟьо? —

Сишь, сишь, инаӡоума Медеиа лгәырԥса?
«Арго» еиқәхарыма, — аԥшатлакә иацәца? —

Абар, аа, амыхьтә: аԥынтца ҿыбгеит,
Аҿҿаҳәа еилаҳаит, аԥшәма дагеит! —

Датцаԥсит атца! — иҟам «Арго»,
Дыҟам аԥыза, аԥшалас иаԥго

Ахара инеиуаз! — даԥшааит аԥсра,
Аԥслымӡарҿ акәхеит уи идамра!..

Агәнаҳа аҵыхәагь ԥҵәеит иара абра,
Ихнаркәшеит наӡаӡа зегь хзыркәшо аԥсра.

Ахьтәы уасцәа акәзаргь, иахьигаз рбом,
Ашьҭа узхылом, итәылаҿ уаниом…

Ихжәеит, ааи, абраҟа иҕба амазгәыҭ! —
Изаҳада уи иажәа? Изаҳада иуасиаҭ?..

Ицеит, аа, абас, «Арго» хәаш-хәаша,
Иҟам ибжьаӡит алша-ахыԥша!..

Аԥҽыхақәа рымоуп ацәқәырԥ, аԥша.

* * *

Иԥшуп са сыԥсадгьыл, ихынҳәит уи
иазгәакьоу,
Дхынҳәит, аа, Медеиа-мра ԥҽыха, иԥагьоу,
Хҩахара згым, зҵьынҵь шьанҵамца згәаҕьу,
Дхынҳәит — иааишьа змамыз дыриааиуа,
Абар, аа, абар, гәыблыла дахьааиуа!

Аколхаа рҭыԥҳа ԥшӡа лтәыла лзыԥшуп,
Илыхҭысыз, дызлысыз — ахара ижуп!

Сыԥшуеит уахь, амшын ахь, амшын лашауан! —
Мчык, зегь еиҭакуа,
Зегь хыннарҳәуан!..

Ихынҳәуан урҭ арахь —
Жәларуаак хынҳәуашәа! —
Иаҳцәӡхьоу рхьышьҭра
Ихыла иаауашәа!..

Зыҟь сахьа, зыҟь цәыртцра —
Џьоуҳарԥсара руан,
Иеилаҭәуан,
Ҳага иазгәышьуан…

Аԥсабара аатгылт, аа,
Ушанхауан:
Ацәқәырԥ дрыхгыла Медеиа даауан!..

Москва — Аҟәа;
1972 — 1977; 2013 ш.

Шоҭа Салаҟаиа,
академик

«Ахьҭәы уасцәа»: абаҩхатәреи асахьажәа алшареи

Аҧсны жәлар рпоет, апоет-академик, Д. Гәлиа ихьӡ зху Аҳәынҭқарратә премиа алауреат Мушьни Таииа-иҧа Лашәриа иажәеинраалақәа, илирикатә ԥҵамҭақәа аҧсуа поезиа аҩаӡарақәа ируакуп. Уи шьақәдрыгәгәоит еиуеиԥшым аамҭақәа рзы иаԥиҵоз алирикатә жәеинраалақәа, урҭ рымҽхак, рыҵаулара, ирылукаауа рхаҿра, ринтонациа, рпоетика — апоет иааирыԥшуа анапҟазара ҳаракы, иааидкылан, урҭ аԥҵамҭақәа ҳлитературатә уаажәлар рыҩнуҵҟа ироухьоу ахәшьара ҳаракы.

Абри аамҭазгьы, иҳәатәуп, М. Лашәриа поет ҳасабла ишәра-ишьақәгылара ианалагоз инаркны, алирикатә жанр мацараҿ акәымкәа аепикатә жанр ашҟагьы игәыбылра шцәырҵуаз. Уи иқәыԥшратә аамҭақәа раан иаԥиҵоит еиуеиԥшым абалладақәа, алегендақәа, амифқәа ирылху аепикатә рҿиамҭа қьаҿқәа, апоемақәа (урҭ иҩымҭақәа реизга актәи атом аҿгьы иупылоит).

Апоет аханатә аепикатә жанр ахь иааирпшуаз игәыбылра, игәаҳәара, ипстазааратә цышәа, ибаҩхатәра ирыбзоураны апсуа епикатә поезиа иаланагалоит ҳмилаҭ поезиаҿ инарылукааша ҩ-епоск — апоема «Ахьтәы уасцәаеи»* иажәеинраалоу ароман «Аџьынџьи». Атцыхәтәантәи апҭцамҭа цәаҳәа хыпхьаӡаралагьы апсуа епикатә рҿиамҭақәа акыр иреиҳауп, иҟоуп быжьба-ааба нызықь цәаҳәа.

Абасала, М. Лашәриа ихьӡ апсуа лирикеи апсуа епикеи рыҿиара ҭәҭәала ирыдҳәалоуп, уи иамоу аҩаӡарақәа иртәны, ҳмилаҭ поезиаҿ хадара злоу арҭ аҩ-жанрк рҿы еиҳа зымҽхак ҭбаау, зышьҭа анызтцаз дреиуаны.

Иажәеинраалоу ароман «Аџьынџь» злаатуа ахьӡынҩылараҿ апоет иҩуеит:

Итҟәацуан сгәы, ишытҟәацуа амытцмыџь,
Ари ажәа са иазысымкыр ҳа ҳџьынџь!

Сара стәала, арҭ ажәақәа рызурхар ауеит апоет еиҳа инарҭбаау рапхьаӡатәи иеипикатә аптцамҭа ду «Ахьтәы уасцәагьы». Убас иртцаулоуп, убас

М. Лашәриа ипоема иазку ари сыстатиа шьаҭас иамоуп 1981 шықәсазы ашҟәҭыжьыртҭа «Алашараҿ» итыџыз апоет иажәеинраалақәеи ипоемеи еидызкылаз ишәҟәы «Ахьтәы уасцәа» иазкны изҩыз арецензиа* *(— Ш.С.)***

ирцаҳә-цаҳәуп, убас амҿахак ҭбааууп, угәы-уԥсы ирзаатуеит ари аҩымҭа.

Ҳаԥсуа поезиаҿ, аханатә, Д. Гәлиа инаиркны, аҭоурыхтә тема еиҳа улаԥш иҵашәақәо, еиҳа ирылубаауа ак ауп. Ажәытәӡатәи аамҭақәа рзы Аԥсынра ишақәлоз, залымдарала ишазныҟәоз, ауааԥсыра шеимыртцәоз, амал-шьал рыма ишцоз ҳпоезиа акыр ианыԥшхьеит Д. Гәлиа, С. Чанба, И. Коҕониа уҳәа шьардаҩы рҩымҭақәа рҿы.

Иаҳԥылоит ахьтәы уасцәа аӡбахә, Иасон (Иазон) заԥхьа дгылаз абырзен фырхацәа аргонавтаа, ҳамшын Еиқәа агаҿахь «Арго» иақәтәаны раара ҳмилаҭ поезиа ана-ара изланыԥшуагьы.

Аха М. Лашәриа иоуп раԥхьаӡа акәны уи абас инарҭбааны иазааҭгылаз, акыр иаԥсоу аепикатә ҩымҭа аԥҵаны.

Адунеитә литературеи аҟазареи ҳгозар, ари ажәытә сиужет, абырзен литература инаркны (Еврипид — «Медеиа», Аполлони Родостәи — «Аргонавтика») иахьа уажәраанӡа ашәҟәыҩҩцәа, асахьаҭыхыҩцәа, акомпозиторцәа еиҳа лассы-лассы иззааҭгылауа ак ауп.

М. Лашәриа ирҿиамҭа аҩра-аԥҵара даҿын 1972 — 1977 шықәсқәа рзы, раԥхьаӡа акәны инагӡаны икьыԥхьын 1979 шықәсазы ажурнал «Алашара» адаҟьақәа рҿы. Дук мыртцыкәа уи адунеи абоит «Ахьтәы уасцәа» захьӡу апоет иеизгаҿ (1981), нас — 1987 шықәсазы иҭытцыз «Иалкаау» захьӡу ишәҟә аҿы.

Абарҭ аҭыжьымҭақәа зегь рҿы аҩымҭа атекст, ана-ара цәаҳәақәак рыпсахра акәымзар, захьынҵьара еипшуп, ак ауп.

Автор иапцамҭа ҩапхьа дазыгьежьит ааигәа, хә-томкны иҭыҵуа иҩымҭақәа акьыпхь разырхи-араан, еиҳарак апоема анҵәамҭаҿ, «Ахьышьҭра» захьӡу ах аҿы: араҟа ҿыц иалагалоуп ҩышәҟа цәаҳәа (апоема зегь ҩбаҟа нызқь цәаҳәа ыҟоуп) — арҿиамҭа аидеиа инамаданы, уаанӡа иҳәаз, иапцаз еиҳа агәылырҭәаара, аҵшьра ҳасабс иҟаҵаны.

2013 ш. азы иҭыҵыз апоет иепикатә апцам-ҭақәа еидызкыло аҩбатәи атом аҿы «Ахьтәы уасцәа» иаламкәа иаанхеит атом адунеи анаба ашьҭахь апоет иархив аҟны иаапшыз хык «Акол-хаа рчара» (уи ари аҭыжьымҭаҿ иҟоуп). Абасала, апхьаҩ унапы иаку ари ашәҟәы аҿы апоема иеиҳа инагӡа-аагӡа, иеиҳа ихарҭәааны иаҳпылоит.

* * *

Ишпеидикылеи, дышпахәапши ҳпоет адунеи иадыруа ари аҳәамҭа, ари амиф?

Аҩымҭа иккаӡа ишаныпуа ала, абырзен миф араҟа иахәапшуп шьаҭанкыла иаарҳәны, шама-хамзар рапхьаӡатәи аҵакы, иамаз амифологиатә нырра иалганы, ҩнутҟала ипсахны.

Иасон ихаҭыпан М. Лашәриа ипоемаҿ да-лагылоуп ажәабжьеиҭаҳәаҩ, аколх арпыс, аколх фырхаҵа. Уи ихьӡ абрыгь-абрыгь ауп ҳәа иналкаа-ны иарбам, зеипштәла дцәыргоуп, ашәышықәсақәа

иргәылыҩуа бжьык даҩызоуп. Алитератураҿ, аҟазараҿ абас аиԥш ала ауаҩԥс ицәыргара, ахаҿсахьа аԥҵара, монологла иаарԥшра ажәытәан аиԥш ҳаамҭазтәи апоезиеи, апрозеи, адраматургиеи рҿы инарҭбааны иуԥыло ак ауп.

Апоема аколх фырхаҵа ихаҭара, ихаҿра символтә ҟазшьала ишцәыргоугьы, уи ихьамҵра, иқәԥара, игәырҩа, иԥсадгьыли иареи реизыҟазаашьа аԥхьаҩ ицаҳә-цаҳәуа иныруеит, ахҭысқәа рхы-рҵыхәа дрызҿлымҳауп, гәыла-ԥсыла дрылахәуп. Аҩымҭа асиужет хада, ахҭыс цәаҳәа уи иажәақәа рыла иахьцо, урҭ рыла ихаҭа дызгәылсуа аамҭа ӡеибафара ахьаҳзаатуа, илаԥшҳәаала иахьаҳныруа апоет ҳазгәылаихало аԥсҭазааратә, асахьаркыратә ҵабырг еиҳагьы иаҳтәны, иҳазгәаакьаны иҟарҵоит, зны-зынла жәытә документк саԥхьоума уҳәо аҟынӡа абри аҵабырг уатәнатәуеит, агәра угоит, иҟаз-ианыз ракәны уҿаԥхьа ииасуеит.

«Ахьтәы уасцәа» шьақәгылоуп жәеиза-хык рыла, урҭ зегь мацәаз-мацәаз еибаркуп, иеиҵдоуп, еиҟәгашьа змам хҭысқәаны рҿынархоит, бжьыкны иуаҳауеит. Ахқәа-ахҭысқәа еидызкыло, иргәылыҩуа ак ауп аколх арԥыс ибжьы, инысымҩа. Ари абжьы — инеиҵыху амонолог — ҩныҵҟатәи гәеибафарала, хьамҵрала иҳәаақәҵоуп, азалымдарқәа, амчымхарақәа рҿаԥхьа еиҳагьы иҵәаа-ҵәаауеит, аԥхьаҩгьы уи иамчу, иаҵабыргу ала иныруеит.

Ҳарзызырҩып апоема алагамҭаҿ иаацәырҵуа аколх-фырхаҵа ибжьы, иажәа, Медеиеи ахьтәы уасцәеи ргара, реимҵарсра ирызку ахҭыс:

Уи аҵх са сзыҳәа иразымызт,
Иҵәцамызт, — дақәшәихьан анцәа!
Уи ашьыжь избахьаз шьыжьымызт,
Иаакылҟьеит аибашьцәа-аҽцәа!

Иаакылҟьеит —
Згәаҟра иаргәаҭеиуа:
— Колхида иамҟәыҵырхит аҧсҟы!
Дыргеит, дыргеит,
Дыргеит Медеиа!
Иргеит ҳахьтәы уасцәа —
Ҳразҟы…

Дыдран, мацәыс-кшаран аколхаа
Ауха ҳаҧсабара зҿыз.
Ихжәеит уи аҵь-махәҭа ауха,
Наҵьнатә ахьтәы уасцәа зыхшьыз!

…Ихылеит аҧҭа еиқәаҵәа дуқәа —
Амра мҵарс ирыма ицеит!
Иазнымкылт ашьха алаҕырӡқәа,
Иазнымкылт сгәы,
Имцаха ибылӡеит!

Автор ҟаиматәла рсахьа ҭихуеит абас аипш ззыҟалаз аҳҭынра, Медеиа илышьҭаланы мшынла зҿыназхо ауаа, лашьа гәакьа Аԥсырҭ заԥхьа дгылоу аибашьцәа. Урҭ мчыбжьык аатцхьаны «Арго» иахьӡоит. Наҟ-ааҟ аибашьра ҭартцоит, еижәылоит:

Иаҳҿагылоуп имаҭаԥшьха,
Ақәылацәа рыҕба ҕәҕәоуп.
Хьатцрак ҳақәӡамызт аколхаа —
«Арго»
Ақәны-ԥра шкәакәа рҕҕоуп!

Апоет ҷыдала иаликаауеит Медеиа лашьа гәакьа Аԥсырҭ, аколхаа раҳ Ҳаиҭ ичкәын ифырхатцара, игәымшәара, иаҳәшьа лхы лақәиҭтәразы, ахьтәы уасцәа аргьежьразы иқәԥара.

Аԥсырҭ иҭахара иазку ацәаҳәақәа аԥхьаҩ игәалашәара иазынхо, еиҳа гәхьаас иҟаитцаша иреиуоуп:

Абас аҿены шьыбжьон ҳдырҳәыма?
Зда ԥсыхәа ҳамам харахо…
Ҳаиҭ идунеи лашьцама?
Иԥҳаи ахьтәы уасцәеи иԥхо?

Аԥсырҭ, Аԥсырҭ, о, аб игәыҕра,
Ибашам уаҳа улакҭа!..
Уара иузыԥшын Колхтәыла аҳра,
Закә жәабжьуи инеиша уахь уажәшьҭа?!

Абас иалкаан иазааҭгылоуп аколх фырхаҵеи Иасони реиҿагылара, реибашьра, реибарԥсра. Аколх арԥыс иагьа ихы дақәгәыҕуазаргьы, иагьа соуп ҳәа дыҟазаргьы ибоит Иасон ала-мала иааишьа змам аӡә шиакәу:

Имахәҿа смахәҿа аиԥш иҕәҕәазаап,
Сабџьар ацыԥхь ацрыддуан.
Аха ус анцәа иҳәахьазаап:
Аколхаа ҳзыҳәа идыдуан!..

Алыцәаҳа сҳәынҷан сықәырҵарцу,
Са срытҟәарцу? —
Исҿаххын…
Ас абра срымԥыхьашәарцу?!
Сыцоит сышхәахь! —
Ҕәҕәала схәын…

Автор ирҕәҕәоит ари ахҭыс аемоциатә нырра, иаҳирбоит аибашьҩы фырхаҵа игәырҩа, иҩызцәеи иареи зықәшәаз амчымхара:

Ашәаԥшь ҟаԥшь амшын ихиаалоит,
Аԥсымра харџь-шәахәақәа ҳҵо.
Ацәқәырԥ хьанҭақәа еижәылоит,
Са салоуп сашьцәа ршьа, сыӡсо!

Аколхаа исывагылаз нымхеит,
Иҭахеит, о, алымқәа-адауқәа!

Ҳара ҳзыҳәан иразымхеит
Иаҳгәыдыҽҽало ацәқәырԥақәа.

Ишаабо, Медеиа лыхьӡара, лыргьежьра ԥсыхәа змауз усхеит, лышьҭазацәа уи рзалмыршеит, иаҵахеит. Аколхаа рыԥҳа ари ашьаарҵәыра лбарҭоуп, далахәуп, илбарҭоуп лашьа иҭахара, амшын ихыӡлаз жәларуаак аибашьцәа, убас уи илызхьаау, далкаа дызмоу, уажә зхала ацәқәырԥақәа ирылахаз, лыбжьы заҳауа аколх арԥыс…

Ари аҽны уи изыҟалт ауаҕеимшхара мшы, ибла шааԥшуа, ишибо, иԥсы злоу, изгәакьоу иҟәырҭхоит, ицәдырӡуеит. Автор араҟа раԥхьаӡа акәны ҳахьирԥшуеит «аколхаа рҭыԥҳа ԥшӡа» лышҟа афырхаҵа игәы-иԥсы ирҭаҵәахны имоу лыбзиабара, лыхӡыӡаара:

«Арго» шәиԥхьыӡны, саныӡбо,
Са сажәа ус ахы сырхоит:
— Ибымҳәан, Медеиа, бзиа бшызбо,
Ибымҳәан, Медеиа, бҭадырхоит!…

Аҩымҭа зегь аҿы аиԥш, араҟагь иалкааուп аибашьыга ҕба «Арго» — иаԥҵоуп абас аиԥш иҟоу уи асахьа:

«Арго» ццакуеит, иннажьт Колхида,
Абан, уи анасыԥ зго…

Иблаҟыблатцәоит Еллада,
Ицоит Елладаҟа «Арго».

Ицоит —
Ишқәылаҩу дырдырупа,
Ишьаартцәыроуп аҭоурых:
Идәықәуп — алаҳәа ахаҟыруа,
Идәықәуп — агәылшьап аҟәых!

Апоема ари ахаҿы далкааут иара убас ахьтәы уасцәа агаразы иаауа аргонавтаа ирылоу ажәытә бырзен шәаҳәаҩ Орфеи. Уи баҩхатәрала дырзышәаҳәоит абырзен фырхацәа, аргонавтаа ирықәҿиаз ари аус:

Ишьҭихт, абар, аа, икифара —
Аиааира дақәныҳәоит Орфеи!..
Дгьыли мшыни рыҧсабара
Иахьӡоит, иахытцәоит адунеи! —

Иахытцәоит, иамаӡам аҳәаа,
Ахҿа иаҩызоуп ихапа! —
Иацнатцон сгәыџжәа, сыгәхьаа —
Сыӡсо сахьалаз ацәқәырҧа!..

Абас иҟоуп апоема «Ахьтәы уасцәа» алагамҭа, «Аҧсырҭ» захьӡу ахы иаанарҧшуа ахҭысқәа ршьаҧкышьа, рыҿиашьа, урҭ рыдраматә ҟазшьа, ахьтәы

уасцәеи Медеиеи еидкылан изго ауааи аколхааи реиҿагылашьа, реилгашьа.

Араҟа, аҩымҭа зегь аҿ еиԥш, аколх фырхаҵа ибжьи апоема автор ибжьи еиҟәыҭхашьа рымамкәа еилахәуп, еилаӡҩоит.

Наҟ-наҟ автор еиҳа-еиҳа ирҭбаауеит ифырхаҵа иаарԥшышьа: ихымԥсаауа агәырҩа, иԥсадгьыл иауз агәхьаа, Медеиеи иареи реицәыӡра, реизхьра («Сыԥсадгьыл, сыԥсықәра»). Иаҳбоит ҽыцәаара зқәым игәыгра, иуаажәлар зқәу амҩаҿ аӡәыс иҟазаара.

Апхьаҩ уи диԥылоит еиуеиԥшым аҭагылазаашьақәа рҿы: ицхрааша афырхацәа рышьҭазаараҿ, иаххәап, Абрыскьыл иԥшаараҿ («Аҳаԥи аҵәыкәбари»). Араҟа аколх арԥыс изаатуеит жәлар рфырхаҵа есааиратәи иқәԥара, ихьамҵра рҵакы, иаҳбоит уи иҩнуҵҟа игәы-иԥсы рҿы, идоуҳаҿы Абрыскьыл ицроу амца иеиԥшу ак мҿыхар шамуа, — ус иҟоуп апоет ҳҿапхьа иҵәыриго ажәақәа рылшара, ргәамч:

— Усышьҭоуп, сахьыҟоу уԥшаар уҭахуп!
Уи егьунаҭом, ҽак еилкаатәуп,
О, алахь еиқәнамҵааит уи ухы-уҿы:
Сахьыҟоу харам, — сыԥшаа уара уҿы!
Гәеисрак ауп ҳгәеисра — иҟоу иреиҳауп!
Ҽацьара удәықәымлан — ҳҩыцьагь аӡә ҳауп!

«Аҭоуба» захьӡу апоема ахаҿы аколх арԥыс дахҳбоит аҭоуба шьҭазҵо итәыла ахьчаҩцәа рыгәҭаны — еибашьра идәықәларaны иҟоу дрылагылоуп…

Арашьқәа Ркаршәра ҳәа иашьҭан убра.
Иқәуан, ҭоуба шьҭартҵон — ицоз еибашьра.
Агаҿа иазааигәан…
Иааиуан хәҭа-хәҭала,
Ар еилагылан уа — цәаҳәа-цәаҳәала!

Ҳҿапхьа ииасуеит аруаа ҭоуба шыруа, хашҭра зқәым ажәа ц̌ьбарақәа шьҭатцаны. Апоет араҟа ихы иаирхәоит амрагыларатәи ажәларқәа — аҭоубадкылараҿ ирымаз атрадициа. Иҟоуп абри азҵаара иазку еиуеиԥшым ахытцхырҭақәа, зхыԥхьаӡара рацәоу ашәҟәы-абыгъшәы. Убас, ажәытәӡатәи ахьеҭаа рҩыраҟәа рҿы иуԥыло аҭоубадкылашьа атексти М. Лашәриа иҩымҭаҿ ицәыртцуа аҭоуба адкылашьеи рацәак рыбжьам, наҟ-ааҟ еиқәҿыртцуеит.*

Азин имазма апоет урҭ ахытцхырҭақәа рҿы иахҧыло атцас ала ажәытәӡатәи аколхаа (аԥсуаагь убрахь иналатцаны) рыр рҿгьы аҭоубадкылара ахьеҭаа рҿы ишыҟаз аиԥш иҟан ҳәа аҳәара? Сара стәала, араҟа автор узлаидгылаша рацәоуп: акы,

* *В. Замуровский. Тайны хеттов. М, 1967 г.*

аамҭала урҭ еизааигәоуп, иеибатәуп, иҩбахаз, аҩада ишаҳҳәахьоу, урҭ аамҭақәа рзы Азиа Маҷ, Амраҭашәаратәи Кавказ ирытцаркуаз, иеигәылацәаз ажәларқәа рҿы аинырратә, аилысратә процесс аҭып шамаз атцарауаа мап ацәыркуам. Ҳхахьы иааҳгап автор ззин имоу асахьаркыратә хыҭҳәаагьы!..

Ахыҭҳәаа хыҭҳәаауп, егьыс апоема абри ахәҭа атексти ахьетаа рҩыраҟәа рҿы аҭоубадкылашьа иазку атексти ракәзар, ишысҳәаахьоу, оумашәа еизааигәоуп, еиқәшәоит, убри аҟнытә Лашәриа ипоемаҿ иаҳпыло ари аҭып адокумент ҟазшьа змоу ак ауп ҳәа уҳәар ауеит.

Араҟа апоет ихыҭҳәаа иатәу ипоезиатә напҟазара, исахьаркцәажәашьа, ицәаҳәеиҿкаашьа, убас урҭ зегь ркомпозициатә шьақәыргылашьа уҳәа роуп, егьыс иаагоу аҿырпштәқәа (алу иахәлыргахьоу ачарыц, ардыды, ак зхылтцраны иҟам ачарыц чыҷ, аҳәса рмаҭәарқәа — аласкәыгә, абҩа саркьа, атцкы) жәлар рсахьаркыратә хәыцра, ргени иапнатцаз хаҿсахьақәоуп.

Автор ииашан иҟаитцеит ҳәа сахәапшуеит аҧсуаа назлаз ажәытәӡатәи амрагылааратәи ажәларқәа иапыртцоз атцас-қьабз рдац-пашә абас аипш ала хархәара ахьазиуа.

Апоема афырхатца хада аколх арпыс дахбоит иара убас аҭынч пстазаараҿ, иасааиратәи аусураҿ, ахандеираҿ — аапын ажәла казыпсо, ацәмаҭәа зку

уаҩпсны, даархыҩны, зеипш хаҿсахьаны («Саунау»).

Абас шакәугьы, уи ишиҭаху аипш апсҭазаара ицааиуам, ашықәси ашықәси еихалоит, аамҭа аҿеапсахуеит, иара иҵьабаа иҵьабааyп, бӷеитцыхра имам:

Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Ауали ашәахтәи срытцымтцуа срытцан,
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Аколх арҵыс ииҭаху — ари дарбан уаҩпсызаалакь ииҭаху ауп: идгьыл аҿы насыпла аҟазаара, ишьҭа-мҭа аихаҳара, ибзазара аиӷьтәра.

Снапқәа амса рытцан ишрытцац…
Амра гылон,
Амра ҭашәон…
Сгылон, сеиҿытцуан, сычҳара хытцуан…
Амра гылон,
Амра ҭашәон…

Ипсҭазаараҿ, инысымҩаҿ абри аҩыза аҭагылазаашьа шимоугьы аҩымҭа афырхатца хада гәкаҳара идубалом, иҵгыло амыҟәмабарақәа, ам-

чымхарақәа дыргәылсуа дцоит, игәыӷра игәыӷроуп, зны жәлар рфырхаҵа Абрыскьыл ишиеиҳәаз аиԥш, ес-иаашар игәашьа арҵысра даҿуп, иқәԥара мҩа дшаныц дануп:

Сцон ҽыҭ-ҽыҭ, маҿа-маҿа,
Издыруеит изакәыз сшьаҿа!..

Сцон, атыша сҭысны сцон,
Сахьнеиуаз усшәа сгәы иабон:

Ибжьамшәа лара лахь рацәак,
Иааскьошәа ахьтәы уасцәагь шьаҿак!..

Схьаҵыр — иӡт, ихарахон,
Схьамҵыр — реиуак ааигәаахон...

Апоемаҿ абас зхаҿсахьа аԥҵоу ауаҩԥсы аума ззаарцоз, аума зыхҭысуаз, аԥсҭазаара ажьаӷьырҩага икылнахыз аӡә иоуп, ихаҿсахьа аскульптуратә сахьа ацәаара анубалоит, уи аҟазшьа, уи ацәаҩа амоуп, абри аамҭазгьы ес-ииуа ирыциуа, ес-иԥсуа ирыцыԥсуа иакәны арҿиамҭа дагәылсны дцоит, «дхаҵа ӷьеҩын иааимҭала» ҳәа ззырҳәауаз дреиуаны, милаҭ типны.

* * *

Ҳаиасып Медеиа лахь. Уи «Ахьтәы уасцәаҿ» еиҳа хадара злоу, аҩымҭа ахи аҵыхәаеи еидызкыло хаҿсахьоуп. Хадарала уахәаԥшуазар, ишаҳҳәахьоу, М. Лашәриа и-Медеиа абырзен миф дшаанарԥшыз ала ицәыргоу аӡә лакәым. Абырзен миф аҟны, убас уи ашьаҭала иаԥҵоу Еврипид итрагедиа «Медеиаҿ», мамзаргьы Аполлони Родостәи ипоема «Аргонавтикаҿ» Медеиа алакә уаҩ илшо аҟынӡа лылшартә шанала деибыҭоуп: илымчуп агәылшьап арцәара, ауаҩ ирҿара, ирҷкәынра, лара дыԥсахны Иасон иигараны иҟоу аҳ иԥҳа лыбылра («ҳамҭас» иналышьҭуа аҵкы шаалшәылҵалакь).

Ишԥалзааҭгылоу, ишԥалыхәаԥшу уи ҳаамҭазтәи аԥсуа поет ипоемаҿ? Дызусҭада араҟа Медеиа? Иллахьынҵоузеи?

Апоема аԥхьаҩ ибоит М. Лашәриа иааирԥшуа Медеиа амиф зхаҿсахьа аԥнаҵаз митә зырҿио, митә зыршо аӡә шлакәым, уи идгьылтәым акы далаҟам, ак лыдгалам. Араҟа Медеиа зхатә гәаԥхарала Иасон иццаз, зтәыла-ԥсадгьыл зыԥсахыз, зашьа дҭазырхаз уаҩԥсым.

Уи залымдарала зыԥсадгьыл иаҟәгоу, иацәырӡу, зтәыла анҭыҵ игәаҟуа уаҩԥсуп. Игәнылгоит ллахьынҵа аӡбахә ахьеицаку, иҟаз шыҟаз ала иахьеиҭаҳәам, иахьеилкаам:

Сыҧсадгьыл, сыҧсықәра, сыбла ухгылоуп!
Ужәҩан сацәыхароуп, амца сагәылоуп!
Сыҧсҭазаара зырлашьцо ахы цаҳә-цаҳә сылоуп,
Усызхгом, о, суӡӡатәуп, сыхәра ҵаулоуп!

Сыргеит уандырҳәуаз, умал анухыргоз! —
Фырхаҵарала са сзыҳәан ушықәҧоз.
Сыргеит, о, сыҧсадгьыл, уҧҳацәа шыргоз,
Сыргеит, о, суцәдырӡит, ухьтәы уасцәа аныргоз!

Имцуп, о, сыҧсадгьыл, сцазшәа уҧсахны,
Ақәылаҩ Иасон саниеилаҳа… схыхны
Сигазшәа, сихәазшәа — ажәабжь игәароу,
Чарҳәара изызузшәа саб, илашароу!..

Иагьаҩ ари ажәабжь ҵоушәа ихнахып,
Иагьаҩ иагьаџьара рҩыгақәа шьҭырхып!..
Знык ирҳәаз, ицаз —
Иауит амҵәыжәҩа,
Нырцә-аарцә ирылоуп,
Иаҵыршьуеит ажәҩа…

Иснуп, о, сыҧсадгьыл, ахәра иҵаулоу,
Сышлеит, о, сыҧсықәра, ушьхақәа шышлоу!
Зыҧсадгьыл иацәдырӡыз анасыҧ иоухьоу?!
Сгәаҟхьеит, о, сыдгьыл, узцәыӡыз дышгәаҟхьоу!

Медеиа лмонолог, лыгәхьаа ари, иуҳәар ауеит, поемак шеибгоу иҟоуп, иааидкылан уахәапшуазар, ҳпоезиаҿ абас ала иаҳцымлац уаз ажәоуп, ашәышықәсақәа иргәылсны иааиуа уасиаҭуп, иҩашьом уи агәы-апсы иртәны, ирытцганы ишыҟатцоу, ишаптцоу. Уаҟа ицәыргоуп «Ахьтәы уасцәа» азы хра злоу зегьы: аҧсадгьыл абеиара, аҧшӡара, уи аразҟымҩа, насыҧла, бзиабарала аҟазаара ридеиа, аҧсадгьыл анҭыҵ иҟоу ауаҩпсы иҭагылазаашьа, ахьӡ-ахьмыӡӷ рызбахә, нышәашьа змам анымшәара, доуҳа ҳаракыла амҩасра.

Атәым дгьыл иаху Медеиа илбоит лыҧсадгьыл ахь ахынҳәра лара лзы ишымариам. Уи анҭыҵ илхылгаз, уа дзынҟьаз, дзынцаз апоет инарҭбаан иҿрылаигалом, лмонолог, лажәа цаҳә-цаҳәқәа агәра ҳдыргоит убратәи ллахьынтцадара, лразҟы хьанҭа лыҧсадгьыл ахь илымоу абзиабара, агәыбылра еиҳагьы ишдырцьбаро, ишдыртцауло. Медеиа дгәыӷуеит знымзар зны лыҧсадгьыл ашҟа дхынҳәып ҳәа, лтәылеи лареи ҩапхьа еинасыҧхап ҳәа, ус акәымкәа иҟалар, жәлар рашәаҳәаҩ диҳәоит иапитцо ашәақәа рҿы лыхьӡ имырӡырц, дихамшҭырц…

Заҟаҩ ыҟада урҭ, ажәытәӡатәи аамҭақәа инадыркны иахьа уажәраанӡа зтәыла-ҧсадгьыл аныжьра злахьынтцахаз — ихдыртцәоз, ирҭиуаз, ибжьаӡуаз? Медеиа убарҭ рлахьынтца

ллахьынҵоуп, зыбжа аарцә иҟоу, зыбжа нырцә иамадоу дырхаҭарнакуп, убри алагьы лхаҿсахьа ҳгәы-ҳапсаҿы, ҳдоуҳаҿы, ҳгәалашәаракәа рҿы апстазаара амоуп, иҳацҟоуп.

* * *

Ҳарзааҭгылап Медеиа лаб, Колхтәыла апсҳа Ҳаиҭи (Ээт) Колхтәылеи.

Колхида — абас иашьҭан абырзенцәа амраҭашәаратәи Аахыҵ Кавказ амшын Еиқәа апшаҳәа зегьы, агаҿа инаркны ашьхаранӡа. Амрагыларатәи ахыҵхырҭақәа рҿы уи ахьӡ «Ҟәылха» (Кулха), «Килхи» ҳәа иуԥылоит, абырзен хыҵхырҭақәа рҟны «Ҳаиҭ иаҳра» («Царство Ээта») ҳәа азырҳәон, апсуа ҵарауаа русумҭақәа рҿы — Ҟылӷьҭа.

Ҟылӷьҭа — Колхида анапҵаз, ианасакьаҳәымҭаз ҳәа ипхьаӡоуп ҳера ҟалаанӡатәи афбатәи аҩбатәи ашәышықәсақәа рзы. Заатәи, рапхьатәи апериод акәзар, атҵарауаа изларыҩуа ала, еиҳа ахарагьы инаскьоит. Апсынрагьы зны акыр зҵазкуаз, акыр зымчыз хәҭаны абри аҳәынҭқарра иатҵанакуан, иашьагәыҭын.

Ажәытәан апсуаа «Аҟәа ахьы ҭоуп» ҳәа шазырҳәалоз аипш, Колхидагьы акыр ибеиоу, ахьы змоу тәыла дуны, тәыла ӷәӷәаны иахәапшуан. Акәша-мыкәшатәи аҳәынҭқарракәагьы уи аҵҟьа-шәҟьара, анапаҿы аагара ала-мала ирзалыршо-

мызт. Абырзен ҭоурыхҩҩы, аныҟәаҩ Страбон излеиҩуа ала, аратәи аӡиасқәа, ииашангьы, ахьы маҷымкәа ирыман, урҭ рышьҭрақәа рҿы икылыҕҕа иҟаз аиаҳәақәа рыла, убас ауасцәақәа ӡааҵаны ахьы ҭыргон. Страбон Кавказ бзианы издыруаз уаҩҧсын, иангьы аратәын, убри аҟнытә уи еиҳа зыгәра угаша антикатәи авторцәа дреиуоуп. Страбон излаиҩуа ала, Ҳаиҭ (Ээт) ихьӡгьы аҭыҧантәи хьӡуп. Уи Ҳаиҭраа (Ээтиды) рдинастиа иашьаҭакҩу иакәны дыҧхьаӡоуп.

«Ахьтәы уасцәаҿ» Ҳаит даҳбоит Колхтәыла аҧсҟы зку уаҩҧсны, днапхгаҩы ҕәҕәаны, дуаҩы ҵьбараны, ахачҳара ду аазырҧшуа аӡә иакәны, цәгьеи бзиеи ирзыхиоу ҳәынҭқарны. Апоемаҿ иаҳбом ишиашоу иҳәоу уи иажәақәа, имонолог, аханатә дызлагылоу ахҭысқәа, аҳәынҭқарра аныҟәгара, амҩаҧгара иацу иҵьабаа. Урҭқәа, ишаабо, автор иаарҧштәқәа иреиуам. Итәыла ду амҿехак, амчалша, уи аҧшӡара, абеиара ҳарцәымҩашьо ҳархьыҧшуеит ҳаззааҭгылахьоу Медеиа лмонолог аҿы, Ҳаиҭ ихачҳратә, ихаҵаҕәҕәаратә ракәзар урҭ ҳарцәымҩашьо иаҳбоит аҩымҭа афырхаҵа, аколх арҧыс иажәақәа рҿы. Абар, аб игәыҕырҭа, уи иаҳра змеидараны иҟаз иҷкәын Аҧсырҭ иҭахара, иҧсӡы дшазызырҩуа:

Исхашҭуоу ахаан,
Саӡәны, сшәацьҳәаҩны,

Иаԥхьа сангылаз,
Гәырҩала схынҳәны —

Медеиеи Аԥсырҭи
Рыӡбахә саҿны,
Аԥсҳа лаша иҿаԥхьа
Ҳәашьа змамыз гәаҕьны!..

Ихан ду аҭӡамцқәа,
Хьӡы змаз иаҳҭынра,
Ихьҽеуардын, иашҭа
Ак збозу ҵьара!..

Агәырҩа хьанҭа иҿықәын,
Иҿықәын мцаҵас,
Иныԥшуаз ак акәын:
Дӡырҩуан хаҵаҵас!..

Абас еиԥш иҟоу ашәаҵь, убас Медеиа лымҵарсра-лгара ражәабжь назгаз ауаҩԥсы игәалашәараҿ аб наунагӡа даанхеит хаҵаҵас, ҳәынҭҟарҵас, чҳашьа змамыз чҳаны, лагӡашьа змамыз илагӡаны.

* * *

«Ахьтәы уасцәаҿ» ҷыдала иалукааша иреиуоуп абираҟқәеи абызшәеи ирызку ахқәа.

Апоет ипоема анаԥиҵоз иаҳҳысыз ашәышықәса а-70-тәи ашықәсқәа раан аԥсуаа амаҿа

сахьа зныз рбираҟ, ргерб, ргимн ҳәа рызбахә ҳәамызт, иапымызт, иҟамызт ихьыпшымыз, ҳазқәитӡыз ҳхатә ҳәынтқарра. Ишаабо, автор араҟа ихы иаирхәоит абарт азтцаарақәа ирызкны уарлашәарла иупылоз астатиақәа, архивтә матеиалқәа, еиҳарак аҳәаанырцә, Ҭырқәтәыла инхоз апсуа тцарауаҩ, апоет Омар Беигәаа иантцамтақәа, ипшаамтақәа.

М. Лашәриа урҭ иаҩимыжьит, ипоемаҿ рапхьаӡа акәны иналкаау аҭып рзикит. Абираҟқәа араҟа ицәыргоуп атәыла иасимволны, афырхатцареи ақәпареи иртәны, иубоит урҭ рыкәша-мыкәша тца змам аҳәатәы шыҟоу — урҭ рҭоурых, рнысымҩа атәыла иаҭоурыхуп, ауаҩпсы ихьӡи ихьмыӡҕи рзырхоуп.

Араҟа ирзааҭгылоуп ажәытәан аибашьҩы хатца инитцшаз иқәра наӡа аҟынӡа ала-мала дышзымнеиуаз.

Иҭахоз ракәзар, урҭ хьызла-пшала имҩасуан, наӡаӡа жәлар ргәалашәараҿ иаанхон:

Ипшьоуп шәыпсыбаҩқәа, аколхаа,
Са сыжәҩан гәакьа ахәыҷқәа!
Икыдуп ажәҩанаҿ икаххаа,
Илашоит уахгьы-ҽынгьы шәыпсқәа!

Абри аамҭазгьы апоет иҳәоит аколхаа, жәларык раҳасабала, қәылаҩцәаны, жьыфаҩцәаны,

еимтцәаҩцәаны ишыҟамыз, рбираҟ иану асахьақәа — амра, амаҿа — атынчреи аразреи ишырдыргаз:

Уеибамган, утымҟьан, ақәылаҩ ихҿа,
Ианып ажәытәтәи ҳбираҟ амаҿа:
Еизыразызаат ауаа рнапқәа!
Еизыразызаат ауаа рыгәқәа!
Згәашәаҿ иаҳҵыло — ҳгәашә узаркым,
Абар, ҳа ҳнапатҵа — абҵьар акым!

Абар, ҳара ҳамчра, ҳаразра, абар!
Ҳаартуп, маӡа ҳамам, ишәҵаҳгалом ар!..

Ҳтәыла абираҟқәа — ҳанацәа ирсыз!
Ргарашәа иациз! Рнапы разқәа зхьысыз! —
Ҳтәыла абираҟқәа азгәышьуамызт ахҿа —
Ҩ-сахьак рнын урт:
Амра, Амаҿа!

Автор ҳатыр дула, хӡыӡаарыла рызбахә иҳәоит урт абираҟқәа знапы иакыз, цхьаҟа иназгоз аибашьцәа зааӡоз анацәа: «Бныҳәазааит, Ан, афырхацәа зыхшаз, быҵсадгьыл атцеицәа рыла блашаз!..»

Апоет аҵсадгьыл ахьӡала итахоз атцеицәа тыптып дырзаатгылоит: Егры итахаз, Мықә, Мрамба, Аҿапара, Атцангәаара, Кәыдры аиҩхаа, Шәқәырча, Баҕлан, Басла, Пскал, Лӡаа, Псоу, Абаата, Шапсыҕ ухәа итахаз...

Сшәызӡатәуп, сшәыкәыхшоуп Лыхны иҭахаз,
Ақәылаҩ-хабаба згәаӷ изынхаз!

Хаштра шәықәымзааит ҳбираҟқәа ԥхьа изгоз!
Ҳаԥсадгьыл аҳәаақәа —
Мырӡуа изыхьчоз!

Шәымра-шәфырхатҵароуп ҳара иаҳзыԥхо,
Шьыжь шәаԥшь бахәаԥшь анаҿаԥхо!

Лашәриа арҭ аҵәаҳәақәа анаԥиҵоз аамҭазы 1992 — 1993 шықәсақәа раантәи аԥсуаа Ҳџьынџьтәылатә еибашьра харан, усҟан уи аҩыза ҟалараны иҟоуп ҳәа аӡәгьы игәы иаанагомызт, аха, иахьа, апоема ари атекст ҳанаԥхьо аамҭазы, дарбан аԥсуазаалакь ҳаибашьра ду аҿ иҳаԥхаз, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз рызбахә игәаламшәар ауам. Агәалашәара акәым — урҭ аҭыԥқәа уанрыԥхьо ухәы-ужьы қақаӡа иеилагылоит, уаԥхьа ииасуеит ааигәатәи ҳаибашьратә хроника, зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз афырхацәа хаштра зқәым рсахьақәа. Ари егьџьашьатәӡам, ус ауп ишыҟоу ажәа сахьарк аҵәаҩа, амаӡа, амч-алша. Асовет жәлар злахәыз Аҩбатәи адунеитә еибашьра ду аан ҩаԥхьа мыч ҿыцла миллионҩыла аԥхьаҩцәа аднаԥхьалт Лев Толстои ироман «Аибашьреи аҭынчреи», М. Лермонтов иажәеинраала «Бородино» акәзар, аибашьцәа ҿырҳәала, қәыԥсычҳрала иаԥхьон…

* * *

«Ҳаблагә-ҳбызшәа» — абас ахьӡиҵоит апоет ихатәы бызшәа ахӡыӡаара, амырӡра, уи аҟазаара иазку амонолог.

«Исҭахым сара ахьтәы уасцәа уаныҟам аҿены» — иҳәоит апоема алирикатә фырхаҵа, аханатә уи ала иааӡоу, уи пстазаарас, доуҳас, ҿааӡагас измоу ауаҩпсы. Араҟа ҳапхьа ииасуеит апоема алирикатә фырхаҵа ихатәы бызшәахь имоу ҳәаа змам абзиабара, агәыбылра, урҭ наҟ-ааҟ реимадара, реибахьчара, доуҳакны, пстазааракны реицыҟазаара.

Ҳпоезиаҿ ахатәы бызшәа иатҵанакуа, ҳауааҗәлар рыпсҭазаараҿ уи иааннакыло аҭыԥ иазкны еиуеипшым аамҭақәа рзы иаптцоуп арҿиамҭа ҟаимаҭқәа, апхьаҩ игәникылахьоу, игәалашәара иалымтцуа ацәаҳәақәа. Лашәриа ипоемаҿ уи иазку афырхаҵа имонолог, игәҭыхатә цәажәара, сара стәала, убарҭ, аханатә ирҳәахьоу, ирыҩхьоу рыбжьара иреигьу адаҟьақәа иреиуоуп — убас иҵаулоуп, убас рымҽхак ҭбаауп араҟа автор илапшҳәаа, игәыбылра, абызшәа ахьӡала иҳәаақәтцоу иажәа цаҳә-цаҳә, иажәа ҵаула:

Уара иуҿагылоз —
Сара дысҿагылон,
Уаныҟам — сҟаломызт сара схаҭа!
Исыҕрагылоз — уара дуҕрагылон,
Убҕа еитцыхзар —
Еитцыхын слакҭа!..

Уи доуҳас, анцәа иахьтә ҳамҭас измоу ауаҩԥсы, аколх, дазгәдуны иҳәоит ан лгәыҳәҧыхш изаҩызоу ахатәы бызшәа ашьанҵамҩа ишанысуаз, уи заҳарц зҭахымыз рҿаԥхьа хы-ларҟәра шақәымыз, ажәытә аахыс зегь зыхьчоз баагәарак ишаҩызаз, иара аныҟамла изҳәоз ажәларгьы шаныҵуаз, ишиаӡаауаз.

Амонолог аҽы аԥхьаҩ ибарҭоуп абызшәа дуқәаеи абызшәа маҷқәаеи рхьеибаҳәаара, реиндаҭлара, даҽакала иуҳәозар, ҳауп ҳәа иҟаз адунеи абызшәақәа, амилаҭқәа егьырҭ абызшәақәа рахь, ажәларқәа рахь иаадрыԥшуаз атәамбара, аԥыжәара азгәышьра: «Мраҭашәарахьтә иаауаз — даауан уишьаҽырцаз, мрагыларахьтә еихоз — ҭала деихон, аладантә иццакуаз — дыццакуан уҭахарцаз, аҩадантә зҿаазхоз — умшқәа иԥхьаӡон...»

Араҟа автор конкретла урҭ иарбан бызшәақәоу, иарбан жәларқәоу дырзааҭгылом (угәы рызҩартә ишыҟоугьы) — уи ус шакәугьы, изҵишьуа ахшыҩҵак, ҳахьирԥшуа аган ак узамакуа иҟам.

Урҭ амчрақәа зегьы еиуеиԥшым аамҭақәа, аепохақәа раан аколх арԥыс, аԥсадгьыл аҵеи ибызшәа кҿарцалон, иҽырхуан.

Абар, ари ас шакәу збарҭаз, урҭқәа зыхҭысуаз ауаҩ игәхьаа, иажәа:

Иугәҭасуан, иухыччон,
Убеиара ҟәныршьон,

Урҭқәарз бзиа узбон иаҳагьы!
Иуцәнымхошәа ицәажәон, —
Умҩақәа хыртҵәон,
Урҭқәарз бзиа узбоит иаҳагьы!

Иҭынчын иуиааир,
Ӷашақә иҳашьҭаз!
Иухысыр — иааҳхысуан,
Инаӡон рыгәҭакы!

Аҩада ишысҳәаахьоу, «Ахьтәы уасцәа» азыҳәа, уи афырхатҵа хада аколх изыҳәа хра злоу ак ауп азалымдара, аԥсҭазаара хьанҭа рнымшәара, алахьынтҵа амакра, аразҟы лаша азықәԥара. Аҩымҭа афырхатҵа иуадаҩу иԥсҭазаара, есааира-тәи имшқәа шымҩаԥысуа иааилацалан, иааих-шьалан иаадырԥшуеит иааишьа, ибзазашьа ирыз-ку ажәақәа:

Ԥсы зхоу ашәаԥыцьаԥ амрахь ишеихо,
Амрахь — алашарахь сеихон.
Аха аҵьабаа, агәаҟра — узмыхәо
Алада исыхон, атҵахь сыргон.

Амацәыс схалашон, исхатҵыр-тҵыруа,
Исхаԥыххаауан, аҿырхәаша!
Алаҳәа сышьҭан, исышьҭаҟыруа,
Иҩнагьежьуан сԥацха аԥша…

Сырзыхьчаӡомызт аҽхыбаҩ, аҽеимаа,
Ибжатан ҭагалан азыҳәангьы сца.
Аҕарреи арыцҳареи срыман сышрымац,
Уаҳа ак анымшәа збон слахьынҵа!..

Апхьаҩ дрышьҭахх дцоит абас аипш иҟоу ацәажәара, ахҭыс ҿиашьа, уи дазыпшуп урҭ ахькылигаша, ишыхиркәшаша — дарбан шәҟәыҩзаалакь иҿапхьа икәгылоу, высшьа змам азҵаара.

Лашәриа иус араҟа еиҳа изыруадаҩуа — уи ицәажәара, ихҭысаарпшышьа анс аума арс аума шьапкырҭас, дәықәларҭас иамоуп амиф. Уи анырра, ахыпша иалагалоуп. Абри аамҭазгьы апоет иапхьаҩ зыгәра игаша, дызнышәаша, апоемаҿ ишьҭыху азҵаарақәа, апроблемақәа рыӡбара, рлогикатә ныртцәашьа иацхрааша акахьы икылигароуп.

Иаххахмаршҭып апоет ирҿиамҭа анапитцоз ашықәсқәа рзы асовет литератураҿ асоциалисттә реализм ҳәа изышьҭаз ахырхарҭа аҳра шауаз.

Дарбан шәҟәыҩзаалакь уи ҳасаб азимур ауамызт. Абри аамҭазгьы ашәҟәыҩҩы, арҿиаҩы идунеихәапшышьа аҭбаара, аҵаулара иалдыршон уи аметод иҳәаакәнтцахьаз асхьемақәа, ашаблон, амцтә оптимизм, амцтә пафос уҳәа рывсра.

Апоет иҿапхьа икәгылаз азҵаара уадаҩқәа рыӡбараҿ (еиҳарак аҩымҭа аҩбатәи ахәҭаҿы) ҳасабс иҟаитцеит асиурреалисттә ҩышьа аҽамадара,

убри алагьы илшоит зызбара мариамыз азҵаарақәа иеиҭарсу, ирнаау, ҳәашьала, аллегориала, иҭәыипха, еиҳагьы исахьаркны ацәыргара, рызбара.

«Ахьтәы уасцәа» аидеиа, аҵакы, асиужетҿиашьа ареалисттә уасхыр ишықәгылоугьы, аромантикатә цәаԥа зыҟәнубаауа ахаҿсахьақәа, ахҭысқәа рыла ихәаақәҵоуп. Ас аипш иҟоу аԥышьа, апстазаарадкылашьа ари аметод еиҳа иатәуп.

Ианбацәыртци, иамоузеи ҟазшьас, цәаԥас ара зызбахә ҳамоу асиурреализм (афранц. «*сиурреализме*» — ареализм еиҳау ареализм)? Апхьагылара змоу хырхарҭа ҿыцк аҳасабала алитературеи аҟазареи рҿы рапхьаӡа акәны уи ицәыртцит Франциа, а-20-тәи ашәышықәса алагамҭазы, нас адунеи зегь аҿы — алитератураҿ, асахьаҭыхраҿ, атеатр, акино, амузика уҳәа рҿы амҽхак арҭбааит, иахьа уажәраанӡагь анырра шамац иамоуп. Асиурреализм аҟазшьа хадақәа иреиуоуп аромантикатә, анымшәаратә цәаԥа, асахьаркыратә хыҭҳәаа.

«Вся власть — воображению!» — ари асиурреалистцәа раапхьара хада акәны иҟоуп. Ари ахыҭҳәааҿы акыр зҵазкуа аелементқәа иреиуоуп апхызқәа, анаурқәа, абыжьқәа, алапштцашәарақәа, илабҿабоушәа-илабҿабамшәа, акәушәа-акәымшәа иуныруа ахҭысқәа, ацәыртцрақәа, ҟалашьа змам ҟалазшәа узырбо ахыҭҳәаа, уи ихәаақәнатцо асахьақәа.

Арҿиаԥы абас аипш иҟоу аелементқәа рыла иапҵамҭа аидеиа, иаарпштәы еиҳагьы ирҵау-

лоит, еиҳагьы иргәгәоит, «ареализм иеиҳау реализмны», угәы-уԥсы ирныруа сахьаркыратә ҭцабыргны ицәыригоит.

Сара стәала, ҳаԥсуа поезиаҿ абри ахырхарҭа раԥхьаӡа акәны инарҭбааны зхы иазырхәаз дреиуоуп М. Лашәриа. Уи ипоема «Ахьтәы уасцәа» абри ахырхарҭа ацәаҩала иҳәаакәҵоуп, иҭалаҳауп, аҵыхәтәантәи ахы «Ахьышьҭра» акәзар, ҳҿаԥхьа дцәыртцуеит апоет-асиурреалист ҟаза.

Раԥхьаӡа акәны «Ахьтәы уасцәа» апоетикаҿ ҳазхьыԥшшыз ари аҷыдыра апоет егьи иепикатә ԥтцамҭа ду — иажәеинраалоу ароман «Аҵьынцӡь» аҿы еиҳагьы аҽеарҭбааит, аҽеарҭцаулт, уаҟа уи иазкуп хаз-хаз игоу поемақәаны иуԥхьаӡаша х-хык: «Анаур», «Аццышә рышьха», «Цьанаҭ».

Иахьа уажәраанӡатәи ҳпоезиаҿ, даҽа поетк ирҿиамҭақәа рҿы исгәалашәом ари аметод абас хархәара ахьамоу, абас инарҭбааны иахьаҳԥыло.

Ари, ҳәарада, ҳаԥсуа поезиаҿ аклассикатә жәеинраалеиҿартәышьа аҩнутҟа иаҳԥыло аҿыцаԥшьгаракәа иреиуоуп — новаторроуп. Ҳлитератураҿ уи аелементқәак, Д. Гәлиа иажәабжь «Атәым жәҩан аҵаҟа» инаркны, анаара ишаҳԥылозгьы, араҟа уи цәыргоуп стильк, ҩышьак аҳасабала. Ианыԥшуеит азыҟаҵара ҳаракы, адунеитә поезиаҿ иҟоу-иану рдырра, аԥсҭазааратә цышәа, абаҩхатәра, агәагьра.

Ишпаҳпылои, ахы шпаанарпшуеи уи «Ахьтәы уасцәаҿ» — «ареализм иеиҳау ареализм» ала аҩра, атцабыргцәыргара?

Апоемаҿ ари ҳахьыпшуеит аханатә, уи алагамтаҿ, Медеиа лмонолог аҿ — уаҟа аромантикатә елементи ареализми еилагӡоуп, еицхыраауеит, ицәырыргоит Медеиеи лыпсадгьыли рыхтыс, ртагылазаашьа, зтәыла иацәырӡу ауаҩпсы лыбла ихгылоу лыпсадгьыл асахьақәа, «ахьтәы аамта» азхьра, знымзар зны уи аргьежьра азгәыгра — уртқәа ҳрылапшуеит уи лмонолог еитцых, лгәылыпсы иртәу ацәаҳәақәа ирыбзоураны.

Уртқәа ҳбоит иара убас Абрыскьыл ихаҿсахьа азаатгылараҿ, Нартаа репос ацыптцәаха ахархәараҿ, абираҟқәа ирыцу ахтысқәа раарпшрала уҳәа зехьынцьара — Рариреи Орфеии рашәақәа инадыркны Сау-нау аҟынӡа.

Ари ас шакәугьы, абасала ахәыцшьа, аҩышьа еиҳа иртбааупк, иртцаулоуп апоема хзыркәшо «Ахьышьтра» захьӡу ахаҿы. Араҟа ҳапхьа ииасуеит аҩымта иалоу, уи пҳыс иахоу, Медеиа дназлоу ауаа, атәыла амшхәыбзазара, анасып — ахьтәы уасцәа рхьышьтрахь, рыпсадгьыл ахь рыгьежьра асахьақәа. Абри иазку ахаҿы автор ажәытә еибашьыгақәа (ахҿа, ахыц, ахәымпал, аҳәа, акәылӡы, абтцы уҳәа) ртыпан ҳрыхьирпшуеит еиҳа иааскьоу аамтақәа («аҳәақәа еиҿасуан, ипжәон абзарбзан»).

Аханатә зыцсадгьыл ахҭысқәа ирылахәу аколх-арпыс — аҩымҭа афырхацәа — иҳәоит: «Зқьышықәса амшқәа цоума еипшны? — амшқәа рыбжьара ҿакала ишаны мышк ҩагылоит, зегьы ирхаданы, «Шәнеибац!» — ҩапхьа ишгац игауан, схақәиҭраз аҳәа сӄьон, сеибашьуан!..»

Абри аибашьраан, зегь зыбзоураз абри Амш хада аҿены, афырхацәа иаӷацәа даныриааиуаз асааҭаз, абарҭ ииҭахыз, аханатә дзызхьуаз аргама дырхьыпшуеит, иҿаҿаӡа ибла ихгылоит:

О, сыбла сажьама амш агәаны?
Лапштцашәароума —
Ас иааигәаны?
Ас аипш иаргаман,
Иџьашьахәны,
Шеишықәса имаатуаз амҩақәа атны?
Мап, иӄалеит аҳақ ахаҭа,
Агәра умгозар упшы уахь еиҭа:

Лыҩнапык лапхьаӄа еитцыхны илкуп,
Ишәахәа мацараха ахьтәы уасцәа рнуп! —

Ихьыпсараха иарлашон амшын зегь агәы,
Иарлашон агаҿа, ашьхара, ахәы —

Ишарлашоз ааста, ианыргоз аҿены,
Ианыргозтәи атцарӡны,
Иӄаз аарҳәны! —

Ацәқәырԥ хьҩеижьқәа дрыхгыла даауан,
Ахьтәы уасцәа зхыҵуан, ихынҳәуан!..

Знапқәа ахьтәы уасцәа рнубало, ари амш аҽены ихынҳәуа Медеиа лымацарагь лакәым: ари «ажәҩангәашәԥхьаратә хҭыс» иалахәуп колхтәыла аԥсҳа «Ҳаиҭ ихаҭа», уи иҷкәын Аԥсырҭ, аибашьцәа раԥхьагылаҩ, абарфын бираҟ Мрын, убас зыԥсадгьыл ахьӡала иҭахахьаз рынаурқәа, рхаҿсахьақәа.

Лышьҭахьҟа — абҵьар, ажәҩан зҵәахӡо…
Лышьҭахьҟа — ҳжәытә бираҟқәа ӡасо!
Ҳанацәа, ҳабацәа! —
Хашҭра ҳәа зқәым!
Ҳаԥсадгьыл-шьамтәылаҿ дахызцоз атәым!

Амшын ҳбираҟқәа рыла иҭакуп,
Амреи Амаҿеи шырныц еиԥш ирнуп!

Араҟа еиҭарҿыцуп, еиҭарзааҭгылоуп ари аҽены знаурқәа хынҳәуа «Егры иҭахаз, Аԥсар иҭахаз, Мрамба, Ԥсырӡха, Лӡаа иҭахаз, Ԥскал иҭахаз…»

Ари ахҭыс, ари алаԥшҵашәара — «ареализм еиҳау ареализм» араҟа иааирак аҳасабала, иҟалараны иҟаз ак еиԥш ицәыргоуп, уи убла ихгылоуп, иуныруеит, угәы-уԥсаҿы иаанукылаша, ашәа ззукша еимгеимцароуп:

Устҭыхә иахьа ара, Орфеи икифара,
Устҭыхә, ари агаҿа иахыҩуа ҽа бжьуп!..
Ирцәажә ҳаԥсабара, зегь умҽхак, Рарира,
Қьаҭуан иҿарпынгьы уцәыртц, шәеицаԥуп!

Абар, аа, Медеиа, Қьаҭуани Рариреи,
Абар, иахьыбԥыло, бырԥыла раҳәшьа!
Абра, абри Амшаз, быхынҳәреи баиреи
Быдгьыл аԥеипш лаша иадыргоуп ҳәа ишьа!..

Арҭқәа ирылаԥшуа, иџьоуҳарԥсараха изызцәыртцуа аколх арԥыс иакәзар, аргама жәҩангәышәԥхьара ззаатыз диеипшуп, ари асааҭаз, ари амшаз иҟалеит ҟалашьа змамыз, дзызхьуаз, иаасқьаигарц иитахыз:

Сҭыԥ самкуа сахьгылаз гәаныла
Избозшәа збон илабҿабаны:
Нцәеи уааи адгьыл аҿ,
Ажәытә, еилагыла,
Ашәа анеицырҳәоз —
Ахҭыс ду аҽны!..

Арҭ ажәақәа, тцабыргны, «Илиада» еиуеипшым ахҭысқәа раан, аепос аҿы ишахәҭоу аипш, нцәеи уааи еилагыла иахьеиццәыртцуа, ашәа ахьеицырҳәо, иахьеицгәырӷьо угәаладыршәоит, — идгьылтәу, ижәҩантәу наҟ-ааҟ еимаданы, еилархәны.

* * *

Абас иҟоуп «Ахьтәы уасцәа» амиф иатәым, автор ихыҭҳәаала, исахьаркыратә знеишьақәа рыла иҳәаақәҵоу адунеи, уи амҩала иаарԥшу, иззааҭгылоу. Аԥхьаҩ изаатуа ахьышьҭра апанорама, жәларуаак рыхынҳәра, атәра, азалымдара ралҵра, уи иадҳәалоу ҳәаа змам урҭ ргәырҕьара, рныҳәа, рыбӷеитцыхра ирызку адаҟьақәа, ари, ахәҭакахьала, еиҭарсны уахәаԥшуазар, ааигәа ҳадгьыл, ҳҳәынҭқаара азхаҵара ироуз аҭоурхтә хҭыс ахь удмырԥшыр ауам, наҟ-ааҟ еиқәҿырҭуеит, убас еиԥш ала араҟа зегьы рымҽхак ҭбаауп, иҵаулоуп, убас еиԥш ала иалкааупп, ирцаҳәцаҳәуп, убас апоема зегь хдыркәшоит, еиқәырҳәалоит. Азнык азыҳәа, «Ахьышьҭра» — апоет ипоема хыс иеиҭаргьы ауан ҳәа угәы иаанагартә иҟоуп…

* * *

Абырзенцәа рмиф иатәны ипоемаҿ иаҳԥыло «Ахьтәы уасцәа» акәзар, араҟа автор абырзен миф анҵәамҭа, хадарала, иара шыҟоу ала иаҳирбоит, ҳәарада, апоет ипоема агәаԥшь — иааирԥшуа ахҭысқәа ираарбны, агәнаҳа, аҳақ знымзар зны ауаҩытәыҩса имҩаҿ, «ианигәамхәӡо ишихьӡо» (И. Коӷониа), ршьа шыруа ҳасабс иҟаҵаны.

Медеиеи ахьтәы уасцәеи рсимволтә хынҳәра, рыцсадгьыл ахь раара ирызку ацәаҳәақәа рышьҭахь, даҽакала иуҳәозар амиф иадҳәалам ахҭыс хадақәа рышьҭахь автор иацитцоит:

Интцәом, мап, араҟа, споема, сроман,
Иеитцыху сажәабжь —
Уи сыма сааскьон!..
Дабаҟоу ақәылаҩ-фырхатца Иасон?

Инижьзеи? Иҭынхазеи? Изқәитцеи ихы?
Абиҧарақәа инарго, гәыбылрала итцәахы? —

Гәи-пси ирымадоу, иртәу, изырпхо?
Уи акәӡами иҟоу? — ҳашьҭахь инхо?

Абраҟагь апоет абырзен миф аҟны иҟоу, Иасони Медеиеи ирыдҳәалоу ахҭысқәа дырзааҭгыланы сахьа-сахьа, хҭыс-хҭыс иааирыпшуам, ус, еихшьала-еихшьаланы, иааркьаҿӡаны дрылацәажәоит, еиҭеиҳәоит.

Абри аиҭаҳәааҿ ихадоу ахаҿсахьа Иасон:

Еиҳа-еиҳа имҩа хьанҭахон, иашахон,
Агәнаҳа датцалт, агәнаҳа ихьӡон!
Аӡәыр игахьоума, имоуӡакәа кьыс? —
Игәыҭшьаагоуп, ирхәыцгоуп Иасон-хәаша ихҭыс.

Иабаҟоу уи иҕба? — изхыргеит уи зны,
Изхыргеит уаҳа налымшо иажәны...
Агаҿа ихгылан, ахала, изаҵәны,
Псҭазаара амамкәа, иууаӡа, иҭацәны...

Апшәма даҭаалоит, давсны дызцом,
Уаҳа еицнаргом, ахара изсом...

Абар, иахьагьы, аҭакараз, шьыбжьон,
Апынтца днатцаиеит, гәырҩала ипсишьон...
Иҕба ашәшьыраҿ ацәа ихапҵон, —

Ацәа ихапҵон, дагон уи хара:
Амтцарсра, апсахра, аҳақ, ашьоура —

Абарҭ зегь деимаркуан, апшаҳәаҟны,
Ацәа дахьалаз шьыбжь агәаны! —

Абри аамҭазы, ишаабо, Иасон иқәрахь днеихьеит, иҕбагь акыр еилаҳахьеит, иажәхьеит, Медеиеи иареи ирыдҳәалоу ахҭысқәа мҩасхьеит, еилытцхьеит, наҟ-ааҟ иеиҕацәоу шьоук реипш иеилгахьеит. Медеиа лакәзар, Иасон илытцаигалаз апсахра, ачараҳәа ирыхҟьаны, дахьырхәны, лышьҭахьҟа, лыпсадгьыл ахь, лаб иахь дхынҳәхьеит.

Иара иакәзар, дзатцәны, дшәипхьаӡха адунеи агәы иқәхаз аӡә иоуп, ихаҭа иеипш изатцәны, иҭацәны иаанхаз аҕба-еилаҳа дааҭалоит...

Абар, амиф излаҳәо ала, данҭахо аҽынгьы, ихы ихәыцырҭаха «Арго» даҵаиоуп, ацәа дахьалоу, иҧсахьишьо ихысхьоу, гәнаҳас имоу ҭаха ирҭом:

Медеиа лразҟымҩа, уи ллахьынҵа,
Илзааицаз, илзиуз дырхәыртәуан зынӡа —
Дыршьуан, дырхәыруан илҳақыз нагӡа:
Дҿыхар руамызт, ируамызт даапшыр,
Иауамызт аҩыцьагь наҟ-ааҟ еиҿапшыр!..

«Медеиа — Аҧсырҭ, Медеиа — Аҧсырҭ»:
Ицрыҵуам иахьак, иҧсҭыхгахеит урҭ! —

«Лхәыҷқәа — са схәыҷқәа, лгәырҩақәа —
сгәырҩақәа…
Исҧырҵыз, саанзыжьыз лахь сызҭо
анцәахәқәа!..»
Ацәа дахьалаз, дацәажәо ихы,
Аҽыҧныҳәақәа аки-аки еишьҭаххы —

Изааиуан, ихьӡон, дыргон деимыжәжәа…

Ус, али-аҧси рыбжьара, амшын ааилацәқәырҧоит, афырҭынасра иалагоит, аханатә шәара зқәымыз, ианиааз иаркы-ирцә ҳәа хьӡыла-ҧшала иҩагылаз, —

Сишь, иарбан араҟа афырхаҵа дзыцәшәа? —
Изакә цәқәырҧоузеи амшын иҭнаго?
Ацәаха изымҭо? Атәыла зырбго? —

Закә фырҭынузеи, зегь ҕәыхуа, ицҟьо?
Агаҿа иажәло, аҧслымӡ ҧсаҟьо? —

Дахьыцәоу ихагьежьуа, ицәа еиҧҟьо?
Изакәызеи иҟоу? Изакәызеи изыхҟьо? —

Сишь, сишь, инаӡоума Медеиа лгәырпса?
«Арго» еиқәхарыма, аҧшатлакә иацәыца? —

Абар, аа, амыхьтә: аҧынҵа ҿыбгеит,
Аҿҿаҳәа еилаҳаит, аҧшәма дагеит! —

Даҵаҧсит аҵа! — иҟам «Арго»,
Дыҟам аҧыза, аҧшалас иаҧго

Ахара инеиуаз! — даҧшааит аҧсра,
Аҧслымӡарҿ акәхеит уи идамра!..

Агәнаҳа аҵыхәагь ҧҵәеит иара абра,
Ихнаркәшеит наӡаӡа зегь хзыркәшо аҧсра.

Ицеит, аа, абас, «Арго» хәаш-хәаша,
Иҟам ибжьаӡит алша-ахыԥша!..

Аԥҽыхақәа рымоуп ацәқәырԥ, аԥша.

Ишаабо, араҟа автор иажәабжь абырзен миф аҟны иҟам акагьы адигалом: агәнаҳа иаҵалаз, ахьӡырҳара ихнахыз, гәыла-ԥсыла уи иатәнатәыз, аколхаа рышәи зышьҭоу Иасон уаҳа инцәахәқәа ицхраауам, изааигәоу уаҩԥс димаӡамакәа, хылаԥшрада даанхоит, хьӡыда-цәада дымҩасуеит, дҭахоит.

Жәлар рҳәамҭаҿ абас аиԥш ала уи ихаҿсахьа азнеира, иқәӡбара, ҳәарада, жәлар рҟәыӷара, рхәыцра ҵаула адубалоит: абзиабара агәҭасра, аԥсахра, аҭаацәаратә ҵас-қьабз аилагара, агәнаҳа аҵалара ажәлар ирыдыркылом, лахь арҭоит.

Абри аамҭазгьы аҵарауаа иазгәарҭоит Иасони Медеиеи ҩнуҵҟала рымааибра, реиҿагылара ажәытә бырзен монархиақәа, аҳрақәа ирзыԥҵәаз аилаҳарақәа, аҽыԥсахрақәа, ауаӷеимышхарақәа ирсимвалу ак аиԥш. Еиҳа-еиҳа иқәҵуеит, инаскьоит зҳәоу, зус еиқәшәо аепикатә фырхацәа. Урҭ рҭыԥан ицәырҵуеит ҩнуҵҟала аимак змоу, изаҵәу, зхы-зыԥсы ианыӡбуа, ианымшәо ауаа.

Лашәриа ипоемаҿ акәзаргьы амиф ари ахәҭа иара злаҟоу, излаарԥшу ала еиҭаҳәоуп, ихыркәшоуп.

Ахыркәшаратәы анаҳҳәа, апоема «Ахьтәы уасҵәа» асиужет, акомпозициа, иааидкылан, уи аструктуратә еилазаашьа, инҭкааны урыхәапшуазар, сара стәала, иаанахәеит ҩ-нҵәамҭак. Актәи — ари аҩымҭа асиужетхадаҵәҟьа, уи ацашьа, аҿиашьа иатәу, «Ахьышьҭра» ала ихыркәшоу ахәҭа. Аҩбатәи — амиф ахаҭа иатәу, Иасон ипсра, имҩасра ирызку, текстлагьы рацәак зҵазымкуа уажә араҟа ҳаззааҭыгылаз анҵәамҭа.

Апоемаҿ, урҭ еибамкапануазаргьы, наҟ-ааҟ еилахәуп, еиқәҿырҭуеит, апоет илапшҳәаа ала иеидкылоуп, иеиҿыбаауп.

* * *

Сҵәажәара анҵәамҭаҿ, иааркьаҿны акәзаргьы, сазааҭгылоит апоема амилаҭратә, уи аҿы иаарпшу ауаа милаҭс изеиуоу, изусҭцәоу азҵаара атәы.

Ишдыру, Колхида, ари милаҭрацәала иеилаз ҳәынҭқарран, уи иаҵанакуаз адгьылқәа ирықәынхон еиуеипшымыз ажәларқәа, иҟан хазхаз игаз аҳрақәа. Абызшәақәа ракәзаргьы араҟа бызшәак амацара аҳра кны иамамызт, баша илҳәом апоемаҿ Медеиа «сызхылҵыз ажәлар, бызшәа рацәа зҳәо...»

«Ахьтәы уасҵәа» апҵоуп апсышәала, апсуа поет ирҿиамҭоуп. Автор ицәажәара иаҵанакуеит

Колхтәыла зегь, уи иахагылоу Ҳаиҭ иаҳҭынра аԥхьа инаргыланы, — Ҳаиҭ ихьӡ акәзаргьы, иеиҭа ҳгәалаҳаршәап, аҭыԥантәи хьӡуп, аԥсуала ицәажәоит, уи иԥа Аԥсырҭ ихьӡгьы валарҭа амамкәа аԥсуала иаԥсышәаны ишуаҳауа аиԥш.

Аҩымҭа афырхаҵа хада аколх арԥыс даҳгозаргьы, аҩада ишаҳҳәаахьоу, зыԥсадгьыли зыжәлари ирхаҭарнаку аӡә иакәны даҳԥылоит.

Апоемаҿ инарҭбааны аҭыԥ змоу жәлар рҳәамҭа иаԥнатҵаз ахаҿсахьаҟәа — Нарҭ Сасрыҟәа иоума, Абрыскьыл иоума, Рарирен Қьаҭуани роума, аԥсуаа ржәытә гарашәаҟәа, Сау-нау, Шәнеибац уҳәа, убас ахатәы бызшәа ма амилаҭ бираҟҟәа ракәзааит, зегь аԥсыуа дунеиуп, аԥсыуа даԥашәуп.

Иеиҳа хазшәа игылоу, иналкаашәа иубо, жәлар рашәаҳәареи рыкәашараҟәеи ирызку «Аколхаа рчара» акәзар, ихацаркуп мҽхак ҭбаала, рҿиаратә гәаҳәарала, иаԥҵоуп ажәа лыԥшаахла, поезиала иҭалаҳаны. Узыҭҟәо, узыршанхо ари ацәыртҵра, ишьқьыры-шьқьыруа шьараҭын иалахәуп Нарҭаа рҭаацәара ду: Гәашьа, Сасрыҟәа, Гәында, Абраскьыл, аҵан, иблахкыгоу иашьеи иаҳәшьеи – Медеиеи Аԥсарҭи, ажәытәтәи аԥсуаа ирытцкару амазонкацәа, «Иаирума» икәашо ахьчеи амышәҳәари, абырзен шәаҳәаҩ ду Орфеи духазырштуа Рарира, аҿарпынарҳәаҩ нарҭ Қьаҭуан... Саӡәыкны ҳпоезиаҿ исгәалашәом

ҳапсуа фольклор, апсуа ҳамҭақәа рхаҿсахьақәа абас аипш ала иеибатәны, иеицнарго жәлар рӄазаратә дунеи иаҧнатцаз симфонианы иахьаҳҧыло. Автор уи ала иаҳирбоит ауаҩпс ипсҭазаараҿ иӄоу аҵьа хьанҭеи абҵьари рымацара шракәым, убас ихадоуп уи дызлеибарку идоуҳатә дунеи, ибаҩхатәра, апсабарахьтә иаҭәашьоу агени.

«Ахьтәы уасцәа» шьҭрла, цәаҩала амиф ишатәугьы изызку ҭоурыхтә темоуп, ҭоурыхтә аамҭоуп. М. Лашәриа ирҿиамҭа нап анаиркуаз, ҳәарада, иеиликаауан ҳасаб ззиушаз, ззин имаз, имамыз, уи ада иҿапхьа ишьҭаз аус иҽазикрымызт, ихыш-хытцәа инеиуаз аамҭа ӡырҩаш хаха аҭаларагьы изыгәагьрымызт…

Ҳапсуа поет, ахәҭакахьала, ари ажәытә сиужет, ажәытә легенда символтцас ихы иархәаны иапитцоит иҭәы-ипха иӄоу ҳаамҭазтәи амилаҭтә поема — ипсадгьыл, иапсуа дгьыл рнысымҩа, апхьаҩ игәалашәара акраамҭа иазынхо ахаҿсахьақәа, ихаҭәаишьоит агәы-апсы иртәу ажәа ҳарак.

«*Ашьа ахала аҽадыруеит*» ҳәа шырҳәо аипш, апхьаҩ уи идикылт апсадгьыли ажәлари рҭоурых иазгәакьоу ак еипш, идоуҳамҩа иатәны, акыраамҭа дыззыпшыз, иаҳарцииҭахыз ажәаны.

* * *

Аҩада исҳәахьоу еихшьалауа, иазгәастәоит «Ахьтәы уасцәа» ҳаԥсуа епикатә поезиаҿ, ҳепикатә ҩымҭақәа рыбжьара ихазу, урҭ ртематика, рдунеи, рҩышьақәа иртәым, иреиуам аԥҵамҭоуп. Уи хазуп абырзен поезиаҿ Аполлони Родостәи иеицырдыруа ипоема «Аргонавтика» шхазу, иахьа уажәраанӡагь убас ичҵыданы ишалкаау аиԥш (машәырны иҟалаз ак акәымзар ҟалап абри апоема ацыԥҭцәаахақәа М. Лашәриа ҳаԥсшәахь иахьеиҭеигахьоугьы).

«Ахьтәы уасцәа» акәзаргьы убас — ҳаԥсуа поезиаҿ, ҳаԥсуа дгьыл аҿы уи ацәыртҵра азин ҭбааҭыцәқәа аман.

Аполлони Родостәи ипоема аԥиҵоит «Илиада» дацлабны, Гомер имакны (Аполлони ихаан ус аиԥш иҟаз афырхаҵаратә поема дуқәа аԥыртҵаӡомызт). Абри ацлабраҿ, аепос ҿыц аԥҵараҿы, аҵарауаа аханатә ишырыҩуа ала, Аполлони Родостәи дхәыдамхеит: абырзен сахьажәа, абырзен поезиа ҭәҭәаала иалеигалаз ҟалеит (зегь раԥхьаӡагьы афырхацәа рыҩныҵҟатәи рдунеи, ргәеибафара, рыԥсихологизм аарыԥшраҿы), убри алагьы Гомер имаку иҳәатәы, иаарԥштәы ҿаԥарак пхьаҟа игоит, иаԥиҵоит «Илиада» иеиԥшым, ихазу аепос атип ҿыц.

М. Лашәриа иакәзар, ишаабо, уи ихықәкы ас аиԥш иҟақәоу ирцәыхароуп, ажәытә классикцәа

ирыбжьоу аиканрахь ихы хам, аха, абри аамҭазгьы, ҳәарада, иҟоуп ҳаԥсуа поет «Аргонавтика» автор дызлаимадоу, излаимаикуа: уи иҭахуп Иасон заԥхьа дгылоу аргонавтаа иргаз, имҵадырсыз ахьтәы уасцәа, Медеиа уҳәа рхьышьҭрахь рыргьежьра, Аполлони шьаҿа-шьаҿа, ажәа-ажәа дзықәныҟәо абырзен миф, иааидкылан маԥ ацәкра, ари ахҭыс, ари ажәабжь даҽа дгьылк, даҽа гәаԥшьк азыԥшаара, даҽа быжьқәак рыла арҿыцра, абжьыргара.

«Бог создал мир из ничего, учись, художник, у него» — иҳәеит зны аурыс поет К. Бальмонт. Абри аганахьала уахәаԥшуазар, Аполлони Родостәи зегь иман: иахьа дарбан аԥсуазаалакь нарҭаа ражәабжьқәа шидыруа ма ишиаҳахьоу аиԥш, «Аргонавтика» автор ихаан дарбан бырзензаалакь ахьтәы уасцәа аӡбахә, Иасони Медеиеи рҭоурых идыруан, иаҳахьан. Абырзенцәа урҭ рыӡбахә убри аамҭазы шәышықәсала ҿаԥыцла аиԥш ақьаад иантҵангьы иааргон, аҵараиурҭқәа рҿы аҿар ахысуан. Аполлони дхәыҷаахыс иидыруаз ари аҳәамҭа апоезиатә бызшәахьы, апоема ажанр ахь ииаигеит, иаԥитҵоит еицакра зқәым апоема.

М. Лашәриа иакәзар, ишырҳәало аиԥш, «аҕәыцәҳәы» дықәтәаан, арахь наԥ арктәын игәаҕьуацәаз аус — иҳәаз, иаԥтҵаз амакра, даҽакала ахәаԥшра. Апоет идырра тҵаула, ибаҩхатәра, ихыҭҳәаа, шәҟәы-бҕьышә ирным абри ацлабраҿ,

сара стәала, иҵабыргыцәҟьаны уи дышхәыдамыз аадырпшит: иҳауит ҳцьынцьуаҩ идац-пашә ирызку ажәа еитцых — апоема ҟаимаҭ. Уи иагәылҩуа ҵҩа змам абыжькҳәа — ари адгьыл иатәу, шеишыкәс аҳауа иалоу быжькҳәоуп, излахацырку аҵабырггьы атәым уаҩ иблала иаарпшу, ицәыргоу ҵабыргым — иаҳтәу, иҳазгәакьоу ажәоуп.

Абыжькҳәа ракәзаргьы аҵьынцьь аҿапхьа урҭ ракзаара, рполифониа зны афырхаҵаратә дунеи иатәуп, зны илахьеиқәҵароуп, ҭа змаӡам лашьцарак ахьтә иааҩуеит, зны Саунау иацдыргызуеит, даҿазных Шәнеибац иацышьҭытцуеит. Урҭ абыжькҳәа аҩымҭа иалоу рхаҿсахьақәа иҳәаақәыртҩоит, ргәы-рыпсы иртәуп, рлахьынҵамҩа иузаҟәымҭхо быжькҳәоуп.

Дара зегь акалашәа имцапшьны, акалашәа ихазны ирылыҩуеит зтәыла-псадгьыл иаҟәыҭхоу Медеиа лыбжьы, лмонолог, иалубаауеит уи лпеипш, лразҟымҩа хьанҭа.

«Аколхаа рыпҳа пшӡа» (Б. Шьынқәба) данышәом атәым жәҩан аҵаҟа аҟазаара, ҭаха лнаҭом лыпсадгьыл ахь, лцьынць ахь ахынҳәра. Ус акәымкәа иҟалаӡаргьы Медеиа дазхьуеит луаажәлар рдоуҳаҿы, лыпсадгьыл аҵеицәа рашәаҿ аанхара:

Ицәырга убасҟан, Рарира, уа уашәа,
Орфеигьы ипга, ҳаимызтцәауаз дрыцын!..

Ицәырга, иркаԥ, уаҳәшьатцәӷьа илызкушәа,
Уаҳәшьа дукәыхшоуп, уашәаҿ сумырӡын! —
Уи ҳадгьыл гәырӷьала иаҟәгоу ирызкызааит,
Уртҭ рызбахә, са сызбахә ртцабырг иатәызааит!..

Абартҭ ацәаҳәақәа рыла ихҳаркәшап «Ахьтәы уасцәа» иазку ари ҳажәа. Сара стәала уртҭ апоема зегь атцакахьы, аидеиахь ҳхьадрыпшуеит, иртәу цапхоуп.

2012 — 2013 шш.

Ажәар

Рарира — араҟа ашәа ажәытәӡатәи анцәахәы, ашәаҳәаҩ.

Орфеи — абырзен мифологиаҿ зыбжьала адунеи зыршанхоз ашәаҳәаҩ, апоет. Уи, амиф излаҳәо ала, ахьтәы уасҵәа амҵарсразы иааз аргонавтаа дрылан.

Ҟылӷьҭа — Колхида аҧсуахьӡ, араҟа Колхида асиноним.

Ҳаиҭ (Еет) — Колхида аҳ.

Еллада — Бырзентыла.

Акифара (акитара) — абырзенцәа ажәытәӡатәи рмузикатә маҭәар, рашәарҳәага (алира иеиҧшын).

Ареаи — араҟа аибашьра анцәахәы.

Амазонкаҵәа — аҳәса ҽыуаа, аҳәса еибашьцәа. Аҳәамҭаҟәа изларҳәо ала урҭ ахьынхоз ҳәа иҧхьаӡоуп Азиа Мачҷ, мамзаргьы Кавказ иаҧну ашьхараҿ.

Овиди (Публи Овиди Назон.) 43 ҳ. ҟалаанӡа — 17 ҳератә аамҭазы) — римтәи апоет. Аимператор Август ихаан дахган аладаҟа, Томи аҟалакь ахь (иахьатәи Румыниа), убраҟа дагьыҧсит.

Сау-нау — алуҟәа рынцәахәы, алу ашәа.

Геракл (Геркулес) — абырзен мифологиаҿ уамашәа иубаша амч-алшара змаз афырхаҵа; иеицыдыруеит илиршаз афырхаҵаратә усҟәа жәаҩа.

Мыд (Мед) — Медеиа илыхҭысҟәаз зегь рышьҭахь Колхидаҟа даныхынҳәуа иаалго лҧа.

АХҚӘА

АХЬТӘЫ УАСЦӘА 5

I
АԤСЫРҬ 11

II
МЕДЕИА 25

III
АҲАԤИ АЦӘЫКӘБАРИ 39

IV
НАРҬТӘЫЛАХЬ 51

V
АҬОУБА 63

VI
АБИРАҞҞӘА 73

VI
АКОЛХАА РЧАРА 85

VIII
САУ-НАУ 97

IX
ҲАБЛАГӘ-ҲБЫЗШӘА! 109

X
АХЬЫШЬҬРА 117

XI
АЦӘҚӘЫРҦЕИ АҦСЛЫМЗИ 137

Ш. САЛАҞАИА
«Ахьҭәы уасцәа»: абаҩхатәреи
асахьажәа алшареи 142

Мушьни Таииа-ипа Лашәриа

АХЬТӘЫ УАСЦӘА

Апоема

Мушни Таевич Ласуриа

ЗОЛОТОЕ РУНО

Поэма

На абхазском языке

Апоема ахқәа рынӷәамтақь, ашәҟәы афорзац аҿы хархәаара рызуп ҿера ҟалаанӡатәи абырзентә вазақәа ирныз асахьақәа.

Акорректор А. Ахьипҳа

Акомпиутертә дизаин С. Саӡпҳа